

**TÜRKİYE'DE BÜTÇE AÇIKLARININ ENFLASYON,
BÜYÜME VE FAİZ ÜZERİNE ETKİLERİ:
TÜRKİYE UYGULAMASI**

Aytekin AKSOY

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Ahmet İNKAYA

Haziran, 2010

Afyonkarahisar

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TÜRKİYE'DE BÜTÇE AÇIKLARININ ENFLASYON,
BÜYÜME VE FAİZ ÜZERİNE ETKİLERİ:
TÜRKİYE UYGULAMASI**

Hazırlayan
Aytekin AKSOY

Danışman
Yrd. Doç. Dr Ahmet İNKAYA

AFYONKARAHİSAR 2010

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum ‘‘Türkiye’de Bütçe Açıklarının Enflasyon, Büyüme ve Faiz Üzerine Etkileri: Türkiye Uygulaması ’’ adlı çalışmamın, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yaparak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

22/06/2010

Aytekin AKSOY

TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ ONAYI

JÜRİ ÜYELERİ

Tez Danışmanı : Yrd.Doç.Dr. Ahmet İNKAYA

Jüri Üyeleri : Doç.Dr. Erdal DEMİRHAN

: Yrd.Doç.Dr. Gülsüm HAZMAN

İmza

İktisat Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans öğrencisi Aytekin AKSOY'un "**Türkiye’de Bütçe Açıklarının Enflasyon, Büyüme ve Faiz Üzerine Etkileri: Türkiye Uygulaması**" başlıklı tezini değerlendirmek üzere 22.06.2010 tarihinde, saat 10:30’da Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca yukarıda isim ve imzaları bulunan jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Doç.Dr.Mehmet KARAKAŞ
MÜDÜR

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZETİ

TÜRKİYE'DE BÜTÇE AÇIKLARININ ENFLASYON, BÜYÜME VE FAİZ ÜZERİNE ETKİLERİ: TÜRKİYE UYGULAMASI

Aytekin AKSOY

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

Haziran 2010

TEZ DANIŞMANI: Yrd. Doç. Dr. Ahmet İNKAYA

Günümüzde bütçe açıkları gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin karşı karşıya kaldığı makro ekonomik sorunların başlarında yer almaktadır. Bütçe açıklarının nereden ve nasıl finanse edildiğine bağlı olarak makro ekonomik etkileri ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de 1980-2008 döneminde bütçe açıklarının enflasyon, büyüme ve faiz üzerine etkisinin olup olmadığı konusunu incelemektir. Çalışma, öncelikle Johansen koentegrasyon testi kullanılarak bütçe açıkları ile enflasyon, büyüme, faiz ve para arzı arasındaki koentegrasyon ilişkisini araştırmaktadır. Elde edilen sonuçlarda bütçe açıkları ile faiz arasında koentegrasyon ilişkisi bulunmuş; ancak bütçe açıkları ile enflasyon, büyüme ve para arzı arasında bir koentegrasyon ilişkisi tespit edilememiştir. Bütçe açığı ile faiz arasında koentegrasyon ilişkisi bulunduğu için nedensellik ilişkisinin yönünün tespit edilmesi için hata düzeltme modeli (VECM) uygulanmıştır. Ampirik uygulama sonucuna göre; bütçe açıklarından faize doğru hem kısa dönemde hem de uzun dönemde bir nedensellik tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bütçe açıkları, enflasyon, büyüme, faiz

ABSTRACT

THE EFFECTS OF BUDGET DEFICITS ON INFLATION RATE ECONOMIC GROWTH AND INTEREST RATE: AN IMPLICATION FOR TURKEY

Aytekın AKSOY

**AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
THE INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT of ECONOMY**

June 2010

Advisor: Asis. Prof. Dr. Ahmet İNKAYA

Nowadays, Budget deficits are one of the main macroeconomic problems in developed and developing countries. The macroeconomic effects of budget deficits vary due to financing method. The basic aim of the study is to investigate the effect of budget deficits on inflation rate, economic growth, and interest rate in the period of 1980-2008 in Turkey. The cointegration relationship between inflation rate, economic growth, interest rate and money supply is detected by using Johansen method. Empirical findings show that there is long-term relationship between budget deficits and interest rate. On the other hand, the long term relationship between economic growth and money supply is not found. Since the cointegration relationship between budget deficits and interest rate is found, the error correction model is used in order to investigate direction of causality. According to empirical results, there is both short term and long term causality from budget deficits to interest rate.

Key Words : Budget deficits, inflation rate, economic growth, interest rate

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
YEMİN METNİ	ii
TEZ JÜRİSİ VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI	iii
ÖZET	iv
ABSTARCT	v
İÇİNDEKİLER	vi
TABLolar DİZİNİ	x
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR DİZİNİ	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BÜTÇE AÇIKLARI, NEDENLERİ, FİNANSMAN YÖNTEMLERİ VE MAKRO EKONOMİK ETKİLERİ

1. BÜTÇE VE BÜTÇE AÇIĞI KAVRAMI.....	3
1.1. BÜTÇE KAVRAMI.....	3
1.2. BÜTÇE AÇIĞI KAVRAMI.....	3
2. BÜTÇE AÇIĞI ÖLÇÜM YÖNTEMLERİ.....	4
2.1. GELENEKSEL BÜTÇE AÇIĞI	5
2.2. KONSOLİDE BÜTÇE AÇIĞI.....	6
2.3. BİRİNCİL AÇIK	7
2.4. İŞLEMSEL AÇIK	9
2.5. CARİ AÇIK.....	9
2.6. YURTİÇİ AÇIK - YURTDIŞI AÇIK	11
2.7. NOMİNAL AÇIK - REEL AÇIK	11

2.8. YAPISAL – DÖNEMSEL (KONJONKTÜREL) AÇIK.....	12
2.9. NAKİT AÇIK.....	13
3. BÜTÇE AÇIKLARININ NEDENLERİ	15
3.1. EKONOMİK VE MALİ NEDENLER.....	15
3.2. YAPISAL NEDENLER.....	17
3.3. POLİTİK NEDENLER	19
3.4. SOSYAL NEDENLER	20
3.5. ASKERİ NEDENLER	21
3.6. DİĞER NEDENLER.....	22
4. BÜTÇE AÇIKLARININ FİNANSMAN YÖNTEMLERİ.....	23
4.1. VERGİLER İLE FİNANSMAN	23
4.2. MONETİZASYON	25
4.3. BORÇLANMA	27
4.3.1 İç Borçlanma.....	28
4.3.2 Dış Borçlanma	29
4.4. DÖVİZ REZERVLERİNİN KULLANIMI	30
5. İKTİSADİ YAKLAŞIMLARDA BÜTÇE AÇIKLARI.....	32
5.1. KLASİK YAKLAŞIMINDA BÜTÇE AÇIKLARI.....	32
5.2. NEO-KLASİK YAKLAŞIMINDA BÜTÇE AÇIKLARI	33
5.3. KEYNESYEN YAKLAŞIMINDA BÜTÇE AÇIKLARI.....	35
5.4. MONETARİST YAKLAŞIMINDA BÜTÇE AÇIKLARI.....	40
5.5. RICARDO DENKLİK TEOREMİNDE BÜTÇE AÇIKLARI.....	41
5.6. KAMU TERCİHİ TEORİSİ YAKLAŞIMINDA BÜTÇE AÇIKLARI	42
6. BÜTÇE AÇIKLARININ MAKRO EKONOMİK DEĞİŞKENLER ÜZERİNE ETKİLERİ.....	44

6.1. BÜTÇE AÇIKLARININ ENFLASYON ÜZERİNE ETKİSİ.....	45
6.2. BÜTÇE AÇIKLARININ BÜYÜME ÜZERİNE ETKİSİ.....	47
6.3. BÜTÇE AÇIKLARININ FAİZ ÜZERİNE ETKİSİ.....	50
6.4. BÜTÇE AÇIKLARININ GELİR DAĞILIMI ÜZERİNE ETKİSİ	51
6.5. BÜTÇE AÇIKLARININ ÖDEMELER DENGESİ ÜZERİNE ETKİSİ.....	52
6.6. BÜTÇE AÇIKLARININ TASARRUF VE YATIRIMLAR ÜZERİNE ETKİSİ	53

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE BÜTÇE AÇIKLARI VE TARİHSEL GELİŞİMİ

1. TÜRKİYE'DE BÜTÇE AÇIKLARI.....	54
2. TÜRKİYE'DE BÜTÇE AÇIKLARININ TARİHSEL GELİŞİMİ.....	57
2.1. 1980 ÖNCESİ DÖNEMDE TÜRKİYE'DE BÜTÇE AÇIKLARI	57
2.1.1. 1924-1938 Cumhuriyetin İlk Yılları Bütçe Açıkları.....	59
2.1.2. 1939-1950 Devletçi Sanayileşme Döneminde Bütçe Açıkları	62
2.1.3. 1951-1962 Liberalleşme Döneminde Bütçe Açıkları.....	63
2.1.4. 1963-1979 Planlı Dönemde Bütçe Açıkları.....	65
2.2. 1980 SONRASI DÖNEMDE TÜRKİYE'DE BÜTÇE AÇIKLARI	68
2.2.1. 1980-2000 Dönemi Bütçe Açıkları	68
2.2.2. 2000 Sonrası Bütçe Açıkları	73

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE BÜTÇE AÇIKLARININ ENFLASYON, BÜYÜME VE FAİZ ÜZERİNE ETKİLERİ; UYGULAMA VE SONUÇLARI

1. BÜTÇE AÇIKLARININ MAKRO EKONOMİK ETKİLERİNE YÖNELİK AMPİRİK ÇALIŞMALAR VE BULGULARI	76
1.1. BÜTÇE AÇIKLARININ MAKRO EKONOMİK ETKİLERİNE YÖNELİK TÜRKİYE ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR VE BULGULARI	76

1.2. BÜTÇE AÇIKLARININ MAKRO EKONOMİK ETKİLERİNE YÖNELİK DİĞER ÇALIŞMALAR VE BULGULARI	81
2. TÜRKİYE'DE BÜTÇE AÇIKLARININ ENFLASYON, BÜYÜME VE FAİZ ÜZERİNE ETKİLERİ; UYGULAMA VE SONUÇLARI.....	82
2.1. METODOLOJİ VE VERİ SETİ.....	83
2.1.1. Durağanlık Testi	83
2.1.2. Koentegrasyon (Eş Bütünleşme) ve Nedensellik Testi	84
2.2. AMPİRİK SONUÇLAR.....	87
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	91
KAYNAKÇA	95

TABLolar DİZİNİ

Sayfa

Tablo 1. Konsolide Bütçe Açığı.....	7
Tablo 2. 1924-1979 Dönemi Konsolide Bütçe Dengesi	58
Tablo 3. 1975-1980 Dönemi Kamu Gelir ve Giderleri	67
Tablo 4. 1980-2003 Dönemi Konsolide Bütçe Dengesi	70
Tablo 5. 2004-2009 Konsolide Bütçe/Merkezi Yönetim Bütçe Gerçekleşmeleri	74
Tablo 6. Değişkenlere İlişkin Açıklamalar	87
Tablo 7. Duraganlık Test Sonuçları	88
Tablo 8. Koentegrasyon Testi Sonuçları.....	88
Tablo 9. Nedensellik Test Sonuçları.....	89

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa

Şekil 1. Dönemsel (Konjonktürel) Açık Devreleri	13
Şekil 2. Laffer Eğrisi	25
Şekil 3. LM Eğrisinin Biçimi ve Dışlama Etkisi	37
Şekil 4. Keynesyen Aralıkta Maliye Politikası ve Dışlama Etkisi.....	38
Grafik 1. Türkiye’de 1924-1980 Yılları Arasında Konsolide Bütçe Dengesi	59
Grafik 2. Türkiye’de 1924-1938 Yılları Arasında Konsolide Bütçe Dengesi	61
Grafik 3. Türkiye’de 1939-1950 Yılları Arasında Konsolide Bütçe Dengesi	63
Grafik 4. Türkiye’de 1951-1962 Yılları Arasında Konsolide Bütçe Dengesi	65
Grafik 5. Türkiye’de 1963-1979 Yılları Arasında Konsolide Bütçe Dengesi	66
Grafik 6. Türkiye’de 1980-2005 Yılları Arasında Konsolide Bütçe Dengesi	68
Grafik 7. Türkiye’de 1992-2005 Yılları Arasında Konsolide Bütçe Harcamalarının GSMH’ye Oranları(%).....	72

KISALTMALAR DİZİNİ

ADF	: Genişletilmiş Dickey-Fuller Testi (Augmented Dickey-Fuller)
Bkz.	: Bakınız
BUMKO	: Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü
CİD	: Cari İşlemler Dengesi
Çev.	: Çeviren
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
ECM	: Hata Düzeltme Modeli (Error Correction Model)
EKK	: En Küçük Kareler
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
GOÜ	: Gelişmekte Olan Ülkeler
GÜ	: Gelişmiş Ülkeler
IMF	: Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fond)
KİT	: Kamu İktisadi Teşekkülleri
KKBG	: Kamu Kesimi Borçlanma Gereği
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
TCMB	: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TL	: Türk Lirası
TÜFE	: Tüketici Fiyat Endeksi
VAR	: Vektör Otoregresyon

GİRİŞ

Bütçe açıklarının, finansman yöntemine bağılı olarak farklı sonuçları ortaya çıkabilmektedir. Açıkların finansmanı başta faiz oranları, fiyatlar genel düzeyi, ekonomik büyüme ve yatırımlar gibi birçok makro ekonomik değişkeni etkilemesi söz konusu olabilmektedir.

1700'lü yılların ikinci yarısından 1920'li yılların sonlarına kadar hakim olan Klasik İktisadi Yaklaşım, denk bütçeyi savunarak bütçe açıklarının ekonomik istikrarsızlığa yol açacağını ileri sürmüştür. Ancak 1929 ekonomik buhranın aşılmasında yetersiz kalmıştır. Çünkü Klasik İktisadi Yaklaşım devletin adalet, savunma eğitim, sağlık gibi zorunlu hizmetlerin dışında, devletin ekonomiye müdahalesine karşı çıkmaktadır.

Bu aşamada Klasiklere alternatif olarak Keynesyen yaklaşım ortaya çıkmıştır. Keynesyen Yaklaşım bütçe denkleğine önem vermemekte ve makroekonomik denkleğe önem vermektedir. Bu nedenle bütçe açıklarına makroekonomik dengeyi sağlamada kullanılacak bir araç olarak bakmaktadır. Ekonomi eğer depresyon döneminde ise açık bütçe politikası; enflasyonist dönemler ise bütçe fazlası politikası ile kolayca yönlendirilebilir. Keynesyenlere göre önemli olan kısa dönemde bütçe dengesinin sağlanması değil; makroekonomik dengenin sağlanmasıdır. Makroekonomik denkleğin sağlanması için bütçe geçici bir süre açık verebilir. Keynesyenler bunda bir sakınca görmemektedirler. Devlet bu nedenle açık bütçeyi bir araç olarak kullanarak ekonomiye müdahale edebilir ve ekonomiyi yönlendirebilir.

Tarihsel süreç içinde devlet anlayışında meydana gelen gelişmeler bütçe açıklarının artmasına sebep olmuş ve zaman içinde olağan bir hal almıştır. Keynesyen yaklaşımla birlikte ortaya çıkan bütçe açıkları beraberinde finansman sorunlarını da meydana getirmiştir. Bütçe açıklarını finansmanında monetizasyon, iç borçlanma, dış borçlanma ve döviz rezervlerinin kullanımı olarak dört finansman kaynağı mevcuttur. Ancak bu finansman kaynaklarının kullanımından dolayı bir takım makro ekonomik etkiler ortaya çıkmaktadır. Bu konu üzerine yapılan birçok çalışmada bütçe açıklarının fiyatlar genel düzeyi, tasarruflar, yatırımlar, ödemeler dengesi, istihdam, büyüme ve gelir dağılımı üzerindeki etkileri incelenmiştir. Farklı

sonuçlara ulaşılmıştır. Çalışmaların genelinde bütçe açıklarının enflasyonu artırıcı etkisi Moneterist yaklaşımı destekler niteliktedir.

Türkiye’de bütçe açıkları Cumhuriyetin ilk yıllarından 1950’li yıllara kadar bir sorun olmadığı görülmektedir. Bunda dönemin yöneticilerin denk bütçe politikasına bağlı kalması etkili olmuştur. 1980’lerden sonra ise bütçe açıkları Türkiye’nin önemli bir sorunu haline gelmiştir. Bütçe açıkları ekonomide, başta enflasyon olmak üzere birçok makro ekonomik değişkeni etkileyebilmektedir. Bu sebeple bütçe açıkları ve bu açıkların finansman yöntemleri Türkiye ekonomisinde yıllardır yaşanan pek çok dengesizliğin temel nedeni olarak görülmektedir.

Türkiye’de bütçe açıkları ve bu açıkların finansmanının makro ekonomik değişkenlerden; enflasyon, büyüme ve faiz üzerinde meydana getireceği etkilerin araştırılması bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Bu amaçla çalışmanın birinci bölümünde bütçe açıklarıyla ilgili teorik açıklamalar yapılacaktır. Mali açıkların farklı tanımları bir ülkenin mali açıklarının boyutlarının tam olarak anlaşılmasına engel olabilir. Doğru bir mali açık tanımı yapmak sorunun çözümü için de önemlilik arz ettiğinden mali açık ölçüm yöntemleri ile ilgili açıklamalar yapılacaktır. Bu bölümde daha sonra, bütçe açıklarının nedenleri, finansmanı ve iktisadi yaklaşımların bütçe açıklarına bakış açısı değerlendirilecektir. Birinci bölümde son olarak bütçe açıklarının makro ekonomik değişkenler üzerine etkileri anlatılacaktır.

İkinci bölümde Türkiye’nin önemli bir sorunu olarak hala güncelliğini koruyan bütçe açıkları ve bu açıkların tarihsel gelişimi anlatılacaktır.

Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde Türkiye’de 1980-2008 dönemi için Johansen koentegrasyon testi kullanılarak bütçe açıkları, enflasyon, büyüme, faiz ve para arzı arasındaki koentegrasyon ilişkisi tespit edilmeye çalışılacaktır. Daha sonra hata düzeltme modeli (VECM) uygulanarak değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi araştırılacaktır. Çalışmanın sonuç bölümünde ise araştırma sonuçları ve elde edilen bulgulara dayanarak Türkiye’de kronik hale gelen bütçe açıklarının azaltılmasına yönelik önerilere yer verilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

BÜTÇE AÇIKLARI, NEDENLERİ, FİNANSMAN YÖNTEMLERİ VE MAKRO EKONOMİK DEĞİŞKENLER

1. BÜTÇE VE BÜTÇE AÇIĞI KAVRAMI

1.1. BÜTÇE KAVRAMI

Latince kökenli bütçe kavramı batı ülkelerinde ortaya çıkmıştır. Latince kökü “Bulga” kelimesidir. Zamanla Fransızca’ da “Bouge”, Bougette” ve 17. yüzyılda İngilizce’ de “Budget” şeklinde kullanılmaya ve bugünkü biçimiyle anlaşılmaya başlanmıştır. Latince para torbası, küçük deri çanta, çekmece, kamu cüzdanı gibi karşılıkları bulunan kelime bugün ise, devletin gelecek bir döneme ilişkin gelir ve gider tahminlerinin yer aldığı, bunların yürütülüp uygulanması için parlamentonun hükümete yetki ve izin verdiği bir kanun olarak anlaşılmaktadır (Tüğen, 1999: 1).

Bütçe, devlet veya diğer kamu kuruluşlarının yıllık gelir ve giderlerini gösteren ve gelirlerin elde edilip harcamaların yapılmasına izin ve yetki veren bir kanundur. Devlete verilen bütçe hakkı, demokratik sisteme geçişle paralellik gösterir. Halkı temsil edenlerin, halk adına hangi faaliyetleri, ne kadar harcamada bulunarak yapacaklarını ve ne kadar gelir elde edeceklerini, tahmini olarak yıllık bütçede belirlerler (Dileyici ve Özkıvrak, 2001: 93).

1.2. BÜTÇE AÇIĞI KAVRAMI

Genel olarak bütçe açığı bir mali yıldaki bütçe içerisinde yer alan bütçe gelirleri ile bütçe giderleri arasındaki giderler lehine olan farktır. Günümüzde hemen her ülke, artan bütçe açıklarından büyük rahatsızlık duymakta ve bu bütçe açıklarının ekonomik faaliyetler üzerinde negatif etkiler ortaya çıkardığını düşünmektedir. Bütçe açıkları şu şekilde yazılabilir.

$$\text{Bütçe Açığı} = \text{Kamu Harcamaları} > \text{Kamu Gelirleri}$$

Devletin toplam gelirleri ile toplam giderleri arasındaki fark, kamu açıklarının klasik tanımını oluşturmaktadır. Bu tanım ayrıca “Kamu Kesimi Borçlanma Gereği”ni vermektedir. Bütçe açığı ise, bir mali yıldaki bütçe içerisinde yer alan bütçe gelirleri ile bütçe giderleri arasındaki giderler lehine olan farktır. Bütçe gelirleri; vergi gelirleri (gelirlerden, servetten, mal ve hizmetlerden ve dış ticaretten alınan vergiler), vergi dışı normal gelirler (devletçe yönetilen kurumlar hasılatı ve devlet payları, faizler, taviz ve ikrazlardan geri alınanlar ve cezalar) ve özel gelirler (hibe ve yardımlar) ve fonlardır. Bütçenin giderleri ise; personel, diğer cari, yatırım harcamaları, faiz ödemeleri, KİT'lere yapılan transferler ve diğer transfer kalemlerinden oluşmaktadır (Dileyici ve Özkıvrak, 2001: 93).

Bütçe açıkları gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde farklı boyutlarda olmak üzere ekonomik ve mali bir sorun olarak görülmektedir. Özellikle 1929 dünya ekonomik krizinden sonra klasik bütçe dengesi yerine, ekonomik dengenin sağlanması ve korunması önem kazanmaya başlamıştır. Ekonomik dengenin sağlanması doğrultusunda kamu müdahalelerinin sürekli artması, pek çok ülkeyi kronik bütçe açıkları ve enflasyonist baskılarla karşı karşıya bırakmıştır. Günümüzde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler kamu gelirlerindeki yetersizlik nedeniyle açık finansman politikalarına başvurumaktadırlar. Diğer taraftan bütçe açıklarının ekonomik etkileri ise ülkelerin ekonomik ve siyasi yapılarındaki farklılıklardan dolayı da değişik boyutlarda ortaya çıkabilmektedir (Egeli, 1999).

2. BÜTÇE AÇIĞI ÖLÇÜM YÖNTEMLERİ

Günümüzde farklı amaçlara hizmet eden ve her biri bazı avantaj ve dezavantajlara sahip bütçe açığı ölçüm yöntemleri mevcuttur. Bu farklı ölçüm yöntemlerinin hangisinin kullanılacağı öncelikle karar alıcı mekanizmanın bütçe açığı ölçümünden ne beklediğine bağlıdır. Bütçe açıklarının tam ve doğru bir şekilde ölçülmesi, hem bütçe açıkları ile ilgili sağlıklı bilgi edinilmesine hem de bunlarla ilgili sağlıklı makro ekonomik politikalar izlenmesine yardımcı olmaktadır.

Ekonomideki makroekonomik dengeleri etkileyen bütçe açıkları, büyüklüğüne, nereden ve hangi koşullarla finanse edildiğine bağlı olarak, ekonominin toplam talep düzeyi ile toplam talebin unsurlarını doğrudan etkilerken, yurtdışı tasarruflar ile yatırımları dolaylı yoldan etkilemektedir. Bütçe açıklarının

etkilerinden dolayı ekonominin uzun dönem reel büyüme oranı olumsuz yönde etkilenebilmektedir. Bu yüzden bütçe açıklarının makro ekonomik etkileri hakkında sağlıklı tahminler yapabilmek için bütçe açığının tam ve doğru olarak ölçümü büyük önem taşımaktadır. Ancak bütçe açığının tam ve doğru olarak ölçümünün zorlukları, farklı bütçe açığı ölçüm yöntemlerinin geliştirilmesine neden olmuştur (Şen, Sağbaş ve Keskin, 2007: 1).

Günümüzde mali açıkların ölçümüne yönelik sağlıklı hesaplamalar yapmanın zorluğu, ampirik analizler bakımından konunun önemini artırmaktadır. Kamu mali kesiminin net kaynak kullanımının doğru tespiti bakımından bu konuda yapılabilecek en küçük hata bile, uygulanacak mali politikaların başarı şansını ortadan kaldırabilir. Bu nedenlerden dolayı iktisadi ve mali politika uygulamalarının başarı derecesini ölçme amacına yönelik çeşitli açık tanımlamaları mevcuttur (Egeli, 2002: 29). Bu alternatif açık kavramlarından bazıları aşağıda tanımlanmaya çalışılacaktır.

2.1. GELENEKSEL BÜTÇE AÇIĞI

Bütçe açığı denildiğinde, ilk akla gelen bütçe açığı geleneksel bütçe açığı (conventional budget deficit)'dir. Geleneksel bütçe açığı, iç ve dış borç stokundaki değişimler dikkate alınmaksızın toplam kamu harcamaları ile toplam kamu gelirleri arasındaki farkı ölçer (Blajer & Cheasty, 1999).

Geleneksel kamu açığı tanımı klasik bir tanımdır ve ülkeler arasında karşılaştırmaların daha kolay sağlanabilmesi için, “Kamu Kesimi Borçlanma Gereği” olarak ifade edilebilmektedir (Önder ve Kirmanoğlu, 1996: 36).

Geleneksel açığın sağlıklı bir biçimde ölçülebilmesi, her şeyden önce standart bir muhasebe sistemini gerekli kılmaktadır. Oysaki gelişmekte olan ülkeler hali hazırda böyle bir sisteme sahip değildir. Bu durum geleneksel açığın sağlıklı bir biçimde ölçülmesini ve dolayısıyla ülkeler arasında doğrudan karşılaştırma yapılmasını güçleştirmektedir. Diğer taraftan geleneksel açığın faiz ödemelerini içermesi ve enflasyondan önemli oranda etkilenmesi nedeniyle yanlış değerlendirmelere yol açmaktadır. Bu olumsuzlukların kaldırılabilmesi ve ülkeler arasında daha anlamlı karşılaştırmalar yapılabilmesi yada en azından maliye politikasının sürdürülebilirliğinin daha doğru olarak analiz edilebilmesi için

geleneksel açık yerine kamu kesimi borçlanma gereği (KKBG) bütçe açığı göstergesi olarak kullanılmaktadır (Şen ve diğer., 2007: 2).

Türkiye’de kamu kesimi borçlanma gereği başlıca altı birimin açık ya da fazlalarının toplamından oluşmaktadır. Bunlar; Merkezi Yönetim, Yerel Yönetimler, KİT’ler, Fonlar, Döner Sermayeli Kurumlar, Sosyal Güvenlik Kuruluşlarıdır.

2.2. KONSOLİDE BÜTÇE AÇIĞI

Konsolide bütçe açığı, konsolide bütçe gelirleri ile konsolide bütçe giderleri arasındaki fark olarak tanımlanmaktadır. Konsolide bütçe açığı aynı zamanda, merkezi hükümet gelirleri ile merkezi hükümet giderleri arasındaki farkı da ölçmektedir.

Konsolide bütçe, genel bütçe ile genel bütçe dışındaki diğer kamu kuruluşlarınca hazırlanan bütçelerin, bir arada düşünülmesi sonucu ortaya çıkan bir bütçedir. Kamu idarelerinin bütçelerinin toplam rakamlarını kapsayan konsolide bütçenin, hukuki bakımdan bir bütün oluşturduğu düşünülemez. Dar anlamıyla kamu harcamalarını tanımlamada yarar sağlayan konsolide bütçe; bir bütçe çeşidi olmaktan çok kamu kesiminin tam ve toplu bir bütçesini yapma ve böyle bir bütçe ile kamu yönetiminde planlama, koordinasyon ve denetim olanağı sağlama ihtiyacından doğmuştur (Edizdoğan, 1998: 68).

Konsolide bütçe açığı birçok ülkede yaygın kullanım alanı bulmaktadır. Konsolide bütçe açığı (consolidated budget deficit), konsolide bütçe gelirleri ile harcamaları arasındaki harcamalar lehine doğan farkı ifade etmektedir. Bir başka ifadeyle konsolide bütçe açığı, merkezi hükümetin gelir ve giderleri arasındaki farkı ölçmektedir (Şen ve diğer., 2007: 5).

Tablo 1.’de konsolide bütçe gelirleri ve konsolide bütçe harcamaları gösterilmiştir. Tablo 1.’e göre $A+B < C+D+E$ olmak koşulu ile:

$$\text{Konsolide Bütçe Açığı} = (A+B) - (C+D+E)$$

Tablo 1. Konsolide Bütçe Açığı

Konsolide Bütçe Gelirleri (A+B)	Konsolide Bütçe Harcamaları (C+D+E)
<p>A.Genel Bütçe Gelirleri</p> <ul style="list-style-type: none"> - Vergi gelirleri - Vergi dışı normal gelirler - Özel gelirler ve fonlar <p>B. Katma Bütçe Gelirleri</p>	<p>C. Cari Harcamalar</p> <ul style="list-style-type: none"> - Personel - Diğer cariler <p>D. Yatırım Harcamaları</p> <p>E. Transfer Harcamaları</p> <ul style="list-style-type: none"> - İç ve dış borç faiz ödemeleri - KİT'lere yapılan transferler - Sosyal güvenlik kuruluşlarına yapılan transferler - Vergi iadeleri - Diğer transferler

Kaynak: Şen ve diğer., 2007: 5

Türkiye’de 1 Ocak 2006’da yürürlüğe giren 5018 sayılı ‘Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu’ ile konsolide bütçe kavramı yerine merkezi yönetim bütçesi tanımlanmıştır. Bu kanun ile birlikte ekonomik ve mali analizlere daha uygun bütçe kodlama sistemine geçilmiş ve kamu harcamalarının sınıflandırılmasında yenilikler getirilmiştir. Merkezi yönetim bütçesi; genel bütçe, özel bütçe ve düzenleme ve denetleme kurumlarının bütçelerinden oluşmaktadır.

2.3. BİRİNCİL AÇIK

Birincil açık (primary deficit), geleneksel bütçe açıklarından borç faiz ödemeleri için ayrılan miktarın çıkarılmasıyla bulunmaktadır. Başka bir ifade ile borç faizlerini içermeyen kaynak-harcama dengesini ifade etmektedir. Çünkü, enflasyon faiz oranlarını yükselterek nominal faiz oranlarını artırdığı için geleneksel bütçe açığı büyümektedir. Bu nedenle, borç faiz ödemelerinin geleneksel açıktan düşülmesiyle kaynak-harcama dengesi daha rahat sağlanabilmektedir (İnce, 1996: 42). Birincil açık şu şekilde yazılabilir;

Birincil açık = KKBG – Toplam Borç Faiz Ödemeleri

Birincil açık, mali açıklarda sürekliliğin olduğunu göstermekle birlikte, hiçbir ülkede devlet bütçesinin uzun süre birincil açık vermesi mümkün değildir. Çünkü faiz ödemelerini karşılamak için bütçenin fazlalıkla bağlanması gerekmektedir. Öte yandan, birincil açıklar, alınması gerekli önlemlerin yoğunluğunu azaltıcı etkide de bulunabilir. Ayrıca, finansal açıdan güvenilirliği, başvuru alan ülkedeki kamu harcamaları ve gelirlerini kaydeden muhasebe sisteminin etkinliğine bağlıdır. Buna göre, faiz ödemelerinin etkilerinden arındırılmış bir bütçe açığı hedefleniyorsa, bu takdirde birincil bütçe açığına yönelmek daha uygundur (Tanzi, 1992: 657).

Ekonomide sürdürülebilir bir büyümenin sağlanmasında birincil açık tanımı, aynı zamanda politikacıların başarısını yansıtmakta ve cari hükümet faaliyetlerinin kamu kesiminin net borçluluk durumunu iyileştirip iyileştirmediğini ölçmektedir (Aslan, 1997: 20). Birincil açık kamu borçlarına ilişkin faiz ödemelerinin cari yıl açıklarından daha ziyade geçmiş senelerden gelen politikaların bir sonucu olduğundan hükümetlerin uyguladığı para ve maliye politikalarının başarısını gösterir. Bu sebeple IMF'in kendisine üye ülkelerde dikkate aldığı bir açık türüdür.

Birincil açık hesaplanırken bazı hususlara dikkat edilmesi gerekir. Birçok gelişmekte olan ülkede fiyatlar, faiz oranları, döviz kuru gibi parametreler üzerinde kısmen veya tamamen devlet kontrolü söz konusudur. Söz konusu kontrollerin varlığı halinde bütçe açığı olması gerekenden daha büyük ya da küçük çıkabilmekte ve dolayısıyla hesaplanan bütçe açığı gerçeği yansıtmaktan uzak kalabilmektedir. Örneğin, faizler üzerindeki devlet kontrolü sebebiyle kamu borçlarına negatif reel faiz uygulanması durumunda bütçe açığı olması gerekenden çok daha düşük gözükülebilmektedir. Bu gibi olumsuzluklara yer vermemek için en sağlıklı yol, birincil açığı hesaplamada faiz oranlarının ve diğer makroekonomik göstergelerin uzun dönem değerlerini dikkate almaktır (Fischer & Easterly, 1990). Faiz ödemelerinin enflasyon nedeniyle aşınan kısmını dikkate almamasından dolayı birincil açığın mükemmel bir açık ölçüm yöntemi olduğunu söylemek zordur. Bu da birincil açık ölçüm yöntemine karşı yöneltebilecek en önemli eleştiridir.

2.4. İŞLEMSEL AÇIK

Bütçe açığından faiz ödemelerinin enflasyon etkisi ile aşınmaya uğrayan kısmının çıkarılmasıyla işlemsel açık (operational deficit), bulunmaktadır. Başka bir ifade ile işlemsel açık, birincil açık ile faiz ödemelerinin reel kısmının toplamı olarak tanımlanabilir (Önder ve Kirmanoğlu, 1996: 39). Enflasyonun yüksek boyutlarda seyrettiği ülkelerde, alacaklılara ödenen faizlerin bir bölümünün enflasyon nedeniyle giderek eriyen toplam borç tutarının tazminine yöneldiği, yani borcun reel değerinin korunmasını sağladığı kabul edilmektedir (Evgin, 1994: 23). İşlemsel açık aşağıdaki şekilde yazılabilir.

$$\text{İşlemsel Açık} = \text{Birincil Açık} + \text{Reel Faiz Ödemeleri}$$

Enflasyonun yüksek olduğu ülkeler için işlemsel açık, önemli bir bütçe açığı türüdür. İşlemsel açık ile enflasyonun faiz ödemeleri üzerinde meydana getirdiği erozyon hesaplamada dikkate alınmış ve faiz ödemelerinin bütçeye getirdiği reel yük giderlere dahil edilmiş olmaktadır. Konsolide bütçe açığının hesaplanmasında faiz ödemeleri harcamalara dahil edilirken, birincil açığın hesaplanmasında faiz ödemeleri hariç tutulmaktadır. İşlemsel açığın hesaplanmasında ise faiz ödemelerinin yalnızca reel değeri dikkate alınmaktadır. Böylece enflasyonun faiz ödemeleri üzerinde meydana getirdiği aşınma dikkate alınmış olmaktadır. Söz konusu aşınma, faiz ödemelerinin parasal düzeltmesi olarak kabul edilmektedir ki bu da bir bakıma enflasyon nedeniyle faiz ödemelerinin amortismanına uğrayan kısmına karşılık gelebilmektedir (Şen ve diğer., 2007: 13).

2.5. CARİ AÇIK

Cari açık (current deficit), sermaye oluşumuna veya finansal aktiflerde bir artışa neden olmayan cari harcamaları, cari gelirlerden çıkararak elde edilir (Aslan, 1997: 18). Cari açık ölçümünde, yatırım harcamaları ile sermaye gelirleri açık ölçümüne dâhil edilmemektedir. Buna göre geleneksel açıktan sermaye gelirleri (örneğin özelleştirme gelirleri) ile yatırım harcamaları farkının düşülmesi sonucu bulunan negatif değer, cari açığı vermektedir. Başka bir ifade ile,

$$\text{Cari Açık} = \text{Cari Harcamalar} - \text{Cari Gelirler}$$

$$\text{Cari Açık} = [\text{Geleneksel Açık} - (\text{Yatırım Harcamaları} - \text{Sermaye Gelirleri})]$$

Cari Açık = Geleneksel Açık – Sermaye Açığı

Sermaye Açığı (capital deficit) ise, yalnızca sermaye harcamaları ile sermaye gelirleri arasındaki sermaye harcamaları lehine olan farkı ölçmekte; cari harcamalar ile cari gelirler açık ölçüm kapsamı dışında tutulmaktadır (Şen ve diğer., 2007: 25).

Sermaye gelirleri ve yatırım harcamaları cari açık hesaplamalarına dahil edilmemekte, dolayısıyla kamu maliyesinin gerçek durumu cari bütçe dengesi ile belirlenmektedir. Günümüzde pek çok ülkede uygulanan yapısal istikrar programları çerçevesinde uluslararası finansman kuruluşlarından sağlanan proje kredileri ile finanse edilen yatırım harcamaları ve özelleştirme gelirleri geleneksel bütçe dengesini bozmaktadır. Yatırım harcamaları, gelecekte reel getirileri olan harcamalar olup, borçlanma ile finanse edildiğinde, reel borç faizlerinin reel getiriden düşük veya ona eşit olması halinde bu tür harcamaların kendini finanse etmesi söz konusu olabilmektedir (Önder ve Kirmanoğlu, 1996: 37). Cari bütçenin açık vermesi mali bakımdan önemli sakıncalar doğurabilmektedir. Her ne kadar, cari açıklar kamu tasarruflarının düzeyini belirlemeyi amaçlamakla birlikte, yatırım harcamaları ile cari harcamalar arasındaki farkın net olarak belirlenememesi nedeniyle bazı yönlerden eleştirilere konu olmaktadır (Egeli, 2002: 35).

Birincisi; cari harcamalar ve yatırım harcamaları, kısa dönemde ödemeler dengesini bozucu etkilere neden olabilmektedir. Bilhassa, yatırım harcamaları açısından söz konusu etki daha belirgin olarak ortaya çıkmaktadır. Bunun nedeni yatırım harcamalarının cari harcamalara nazaran daha fazla ithal içerikli olmasıdır (Tanzi, 1993: 17). İkinci olarak, yatırım harcamalarının da cari harcamalar kadar verimsiz olabileceğidir. Çünkü yatırım harcamaları önemli ölçüde ithal girdiye bağlı olduğundan, toplumsal refahın ve ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesinde cari harcamalara göre daha olumsuz etkiye yol açabilir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde yatırım projeleri şeklinde gerçekleştirilen yatırım harcamalarının dış borçları artırdığı ve kamu açıklarının giderek artmasında önemli bir rol oynadığını ifade edilmektedir. Diğer bir eleştiri ise, politikacıların uygulamada cari ve yatırım harcamalarını şahsi çıkarları doğrultusunda kullanabilmeleridir. Çünkü yatırım harcamalarının ne şekilde kullanılması gerektiğine ilişkin uygulamalar ülkeler açısından farklılık gösterebilmektedir. Sonuçta yatırım harcamalarının

karşılaştırılması da zorlaşmaktadır (Egeli, 2002: 36). Bu eleştiriler sonucunda mali açık tespitinde başvurulmuş cari açık ölçüsü kamu açıklarının ölçümünde fazla bir anlam taşımadığı ifade edilebilir.

2.6. YURTIÇİ AÇIK - YURTDIŞI AÇIK

Yurtiçi açık (domestic deficit), geleneksel açığın sadece yurtiçi ekonomiye ilişkin işlemlerden doğan faaliyetleri kapsamaktadır. Yurtiçi açık kavramı, ödemeler dengesi üzerinde etkili olabilecek işlemleri dikkate almamaktadır. Yurtiçi açıklar, hükümetlerin ekonomi üzerindeki genişletici etkisini belirlemeyi amaçlamaktadır. Örneğin, dış yardım veya petrol ihraç gelirleri ile finanse edilen yurtiçi mallara yönelik yapılan hükümet harcamaları yurtiçi açığa neden olmakta ve toplam talep, bu harcamaların yurtiçi vergi gelirleri ile karşılanması halinde daha da yükselmektedir. Hükümetçe yapılan ve vergilerle finanse edilen ithalat, ithalat faturası kadar toplam talebi düşürür. Bu durumda, hükümet harcamalarının etkisi genişletici olmaktan çok daraltıcı şekilde kendini gösterir (Egeli, 2002: 36).

Yurtdışı açık (foreign deficit) ise, bütçenin ödemeler bilançosu üzerindeki etkisini ölçmekte kullanılan bir bütçe açığı ölçüm yöntemidir. Yurtiçi-yurtdışı açık ayırımına gidilmesinin nedeni, özellikle kamu kesiminin kendisinin özel kesime oranla dış alem ile daha fazla ticari ilişkiye girmesi ve kamu kesiminin sermaye giriş çıkışlarında önemli rol oynaması halinde tek başına geleneksel açığın bütçe açığı göstergesi olarak kullanılmasının doğuracağı sakıncaları ortadan kaldırmak içindir (Şen ve diğer., 2007: 28). Dışa açık bir ekonomide, hükümetin toplam talep üzerindeki etkisini belirleyebilmek için, çoğu zaman yurtiçi ve yurtdışı açıklar ayrı olarak hesaplanmaktadır. Bu hesaplamalarda, yurtiçi açık, yurtiçi ekonomiyi doğrudan etkileyen bütçe unsurlarını, yurtdışı açık ise, dış alemle doğrudan bağlantılı bütçe işlemlerini kapsayacak şekilde ölçülür (Aslan, 1997: 21).

2.7. NOMİNAL AÇIK - REEL AÇIK

Nominal açık, nominal faiz oranlarındaki değişmelere rağmen, mevcut finansal varlıkların ve yükümlülüklerin nominal piyasa değerindeki ve fiyatlar genel seviyesindeki değişimler karşısında reel olarak ortaya çıkan değişimlerdir. Bu göstergelere faiz ve fiyat etkileri dahil edildiğinde bütçe fazlaları ortaya çıkmaktadır. Reel açık ise nominal açıktan faiz oranları etkisi ve fiyat etkisi çıkarıldığında

bulunan açıktır. Buna göre reel açık, net kamu borçlanmasının gerçek değerinde meydana gelen değişiklikler olarak tanımlanabilir (Egeli, 2002: 37).

Nominal açık; devletin gelir ve harcamaları nominal terimlerle ifade edildiğinden; ikisi arasındaki harcamalar lehine ortaya çıkan farktır. Nominal açık, özellikle enflasyonun yüksek olduğu ülkelerde bütçe açığını tam olarak yansıtamaz. İşte enflasyonun bütçe açıkları üzerinde meydana getirdiği olumsuzluğu gidermek için, reel bütçe açığı kavramı kullanılmaktadır. Reel bütçe açığının hesaplanmasında, hesaplama konu olan harcama ve gelir kalemlerinin nominal değerleri değil, nominal değerlerden enflasyon değerlerinin çıkarılmasıyla bulunan reel değerleri esas alınmaktadır. Kısaca enflasyondan arındırılmış kamu gelir ve harcamalarının harcamalar lehine fark oluşturması durumunda ortaya çıkan reel bütçe açığı, nominal bütçe açığının fiyatlar genel düzeyine bölünmesi sonucu elde edilmektedir (Şen ve diğer., 2007: 24). Reel bütçe açığı enflasyondan arındırılmış bir bütçe açığı olarak, nominal bütçe açığından daha anlamlı kabul edilebilir.

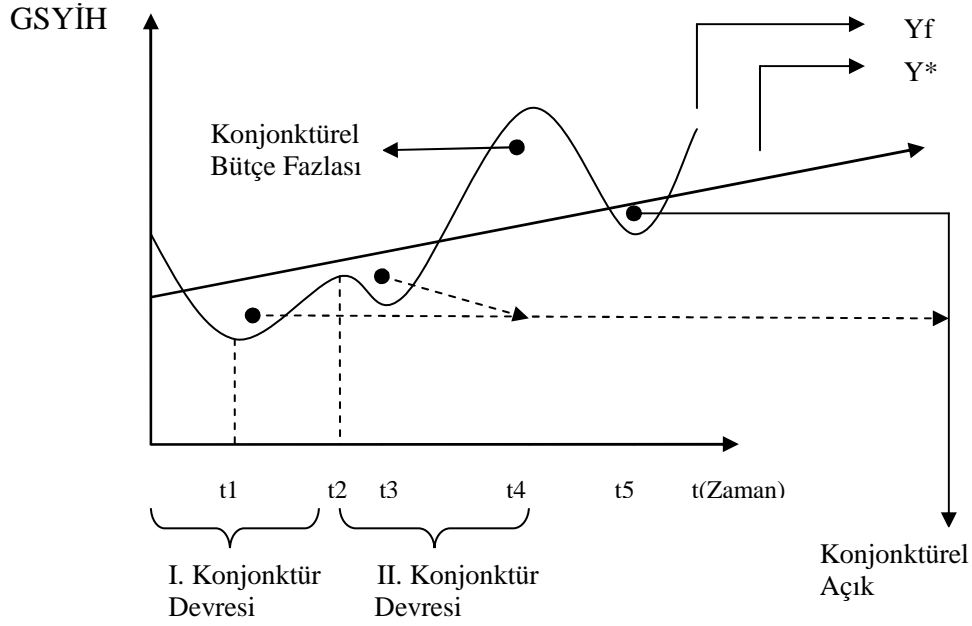
2.8. YAPISAL – DÖNEMSEL (KONJONKTÜREL) AÇIK

Mali açıkların tespitine yönelik yapılan çalışmalarda toplam bütçe açıkları yapısal ve dönemsel (konjonktürel) açık olmak üzere birbirinden bağımsız iki grupta toplanmaktadır. Buna göre yapısal açık, ekonominin tam istihdam seviyesinde dengede olması halinde ortaya çıkacak olan bütçe açığı büyüklüğünün tahmini olarak tanımlanabilir (Egeli, 2002: 37). Yapısal ve dönemsel (konjonktürel) açık, hükümet gelir ve giderlerinde dönemsel dalgalanmalar nedeniyle ortaya çıkan değişiklikler ile bağımsız politika kararlarından kaynaklanan değişiklikler arasındaki farkı belirlemeyi amaçlamaktadır (Erken, 1993: 58).

Dönemsel (konjonktürel) açık, iktisadi dalgalanmalara bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Ekonominin depresyon dönemlerinde kamu harcamaları artıp kamu gelirleri azalırken, bütçe açıkları artmakta; buna karşın, ekonominin genişleme ve refah dönemlerinde kamu harcamaları azalıp kamu gelirleri artarken bütçe açıkları azalmaktadır. Dolayısıyla bütçe açığı iktisadi konjonktüre bağlı olarak değişmektedir (Şen ve diğer., 2007: 29). Fiili bütçe açığı (Fiili KKBG veya Konsolide bütçe açığı) ile yapısal açık arasındaki farka eşit olan dönemsel (konjonktürel) açık, milli gelirdeki değişimlerden kaynaklanan bütçe açığını ifade eder (Ünsal, 2005: 546).

Konjonktürel açık, ekonomideki otomatik stabilizatörlerin fiili bütçe açığı üzerindeki etkisini ölçer. Ekonominin genişleme dönemlerinde konjonktürel açık, fiili bütçe açığını küçültürken; depresyon dönemlerinde büyümektedir (Bkz Şekil 1).

Şekil 1. Dönemsel (Konjonktürel) Açık Devreleri

Kaynak: Şen ve diğer., 2007: 24

Şekil 1.'de Y_f fiili milli gelir düzeyini, Y^* ise tam istihdam milli gelir düzeyini göstermektedir. 0 ile t_1 , t_2 ile t_3 ve t_4 ile t_5 zaman aralıklarında daralma devresi, t_1 , t_3 ve t_5 zamanlarında dip (durgunluk) devresini oluşturmaktadır. Genişleme (canlanma) devresi t_1 ile t_2 , t_3 ile t_4 zaman aralıklarında ve t_5 zamanından sonra olmaktadır. Doruk devresi ise t_2 ve t_4 zamanlarında gerçekleşmektedir.

Sonuçta mali açıkların ortaya çıkmasında dönemsel (konjonktürel) nedenlerden daha çok yapısal nedenlerin etkili olduğu söylenebilir. Çünkü dönemsel (konjonktürel) nedenler iktisadi dalgalanmalar sonucunda ortaya çıkmaktadır.

2.9. NAKİT AÇIK

Mali açıkların ölçümünde kullanılan bir diğer açık ölçüsü de nakit açıklarıdır. Bir mali yıla ait hükümet giderleri için harcanan nakit ile gerçekleşen nakit gelirlere

dayalı olan nakit açığı, tahakkuk ve nakit durumunu birlikte gösteren dönem sonu bütçe açığından daha az sıklıkta kullanılmaktadır. Örneğin, faiz ödemeleri çoğunlukla vadeleri geldiğinde gider kabul edilirken, gelirler ancak tahsil edildikleri zaman gelir sayılmaktadır (Erken, 1993:58). Buna göre, dönem sonu bütçe açığı (tahakkuk açık), işlemlerin fiilen gerçekleşip gerçekleşmediğini dikkate almadan ilgili mali yıl boyunca hükümetin kullanacağı net kaynakları (kamu taahhütlerini) kapsamayı amaçlar. Nakit ve tahakkuk açık arasındaki en belirgin fark, nakit ödemelerde normal bir muhasebe dönemini aşan gecikmelerinde, yani bütçe emanetleri ile avanslardaki gelişmelerin de dikkate alınmasıdır. Bu gecikmeler, ödenmesi gereken borçların birikmesine neden olabilir bu da, açığın toplam talep üzerindeki etkisini belirlemeyi güçleştirerek ekonomide daraltıcı sonuçlara yol açabilir (Egeli, 2002: 38).

$$\text{Nakit Açığı} = \text{Konsolide Bütçe Açığı} + (\text{Bütçe Avansları} - \text{Bütçe Emanetleri})$$

Bütçe avansları, devletin üçüncü kişilerle yaptığı taahhüt işlemlerinde hak edişlerin belli bir kısmının peşin olarak önceden ödenmesidir. Genel olarak bu avanslar, müteahhit avansları, yolluk avansları ve mutemet avanslarından oluşmaktadır. Bu avanslar içinde en büyük pay müteahhit avanslarıdır. Bu avanslar, kamu hizmetlerinin hızlandırılması ve işlemlerin kolaylaştırılması amacıyla üçüncü kişilerle yapılan taahhüt işlemlerinde yapılacak iş bedelinin belli bir kısmının peşin olarak önceden ödenmesini ifade etmektedir. Bütçe emanetleri ise mali yıl sonuna kadar verile emrine bağlanmış olan ancak alacaklıya henüz ödenmemiş tutarları ifade etmektedir. Bütçe emanetlerin tutarları fazla olduğu sürece, nakit dengesi ile konsolide bütçe dengesi arasında gelir yönünden nakit dengesi lehine bir fark ortaya çıkacaktır. Ancak bu fark geçici bir fark olup; emanete alınan paraların hak sahiplerine ödenmeleri durumunda ortadan kalkacaktır. Nakit açığı, nakit bazında hesaplandığından bütçe emanetleri nakit açığını küçük gösterirken; bütçe avansları, nakit açığını olduğundan büyük göstermektedir. Bütçe avansları, hakediş gerçekleşmeden yapılan ödemeler olmaları nedeniyle nakit dengesini bozmakta ve nakit açığını şişirmektedir. Bütçenin harcama kalemleri arasında yer alan bütçe emanetleri geçici fon etkisi ortaya çıkararak açığın olması gerekenden daha küçük hesaplanmasına neden olmaktadır (Şen ve diğer., 2007: 21).

Hazinenin finanse etmekle yükümlü olduğu miktar genellikle bütçe açığından daha büyüktür. Bu da nakit açıklarının dönem sonu bütçe açıklarından daha yüksek olmasından kaynaklanmaktadır. Nakit açığına ulaşabilmek için yukarıda belirtildiği gibi bütçe emanetleri ve avans hesaplarının izlenmesi gerekir. Bütçeye gider yazıldığı halde hak sahibine ödenememiş tutarlar olarak ifade edilen bütçe emanetleri, bütçe açığını arttırdığı halde nakit açığını etkilememekte; buna karşılık peşin olarak ödenmesine rağmen henüz kesinleşmediği için bütçeye gider yazılamamış tutarlar olarak bilinen avanslar, bütçe açığını etkilemediği halde nakit açığını yükseltmektedir (Eğilmez, 1993: 8).

3. BÜTÇE AÇIĞININ NEDENLERİ

Bütçe açıkları sebepleri gelişmiş ülkelerde ve gelişmekte olan ülkelerde farklılık göstermektedir. Çünkü gelişmiş ülkelere bakıldığında bütçe açıklarının kaynağı olarak son yıllarda; sosyal güvenlik harcamalarının ve kamu hizmetlerinden faydalananların sayısının giderek artması, devlet anlayışında meydana gelen değişimler, kamu hizmetlerinden faydalanmanın devlet için zorunlu bir görevmiş gibi algılanması, yapısal işsizliğin ortaya çıkması ve verimlilik artışında görülen gerileme olarak sıralanabilir. Gelişmekte olan ülkelerde ise bütçe açıkları üzerinde daha çok yapısal, kurumsal, ekonomik, siyasal ve askeri nedenler etkili olmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerdeki yapısal nedenler, düşük ekonomik kalkınma düzeyi, yavaş artan kamu gelirleri, kamu gelirlerinde görülen istikrarsızlıklar, harcamalar üzerindeki devlet kontrolü ve devletin ekonomideki büyüklüğü şeklinde sıralanabilir (Şen ve diğer., 2007: 61). Genel olarak bütçe açıklarının sebepleri çok çeşitli olmakla birlikte burada başlıca sebepleri beş ana gruba ayrılarak aşağıda açıklanmaya çalışılacaktır.

3.1 EKONOMİK VE MALİ NEDENLER

Gelişmiş ülkelerin bütçe açıklarının artmasında sosyal nedenler daha çok etkili olurken, gelişmekte olan ülkelerde ise daha çok ekonomik nedenler başta gelmektedir. Ekonomik unsurların başında da gelişmekte olan ülkelerin sanayileşme dolayısıyla kalkınma çabaları gelmektedir. Son yıllarda ülkeler daha iyi bir yaşam için kalkınmaya büyük önem vermektedirler.

Ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek ve böylece insanlarına daha müreffeh bir hayat sunabilmek, daha fazla sermaye birikimini ve daha fazla yatırımı gerektirmektedir. İşte gelişmekte olan ülkeler bu amaçla yollar, köprüler, barajlar, limanlar, havaalanları, enerji santralleri, telekomünikasyon gibi temel altyapı yatırımlarına ağırlık vermek durumundadırlar. Tüm bu yatırımlar da beraberinde kamu harcamalarındaki artışı ve dolayısıyla bütçe açıklarını getirmektedir. Sanayileşme süreciyle birlikte bir takım sorunlar da kendini göstermeye başlar. Bunlar işsizlik, çevre kirliliği gibi sorunlardır. Bu tür sorunları gidermek içinde kamu harcaması yapmak gerekeceğinden bütçe açığı daha da artabilecektir (Şen ve diğer., 2007: 64).

Gelişmekte olan ülkelerde görülen artan bütçe açıklarının arkasında, hükümetlerin ekonomik kalkınmayı hızlandırma ve sanayileşme çabaları ve bu nedenle giderek daha fazla ekonomik faaliyetlere katılmaları yatmaktadır. Birçok gelişmekte olan ülkede kamu iktisadi teşebbüslerinin görev zararları bütçe açıklarının genişlemesine neden olan önemli bir faktördür (IMF, 1996: 66).

Ülkelerin gelişmelerinde ve kalkınmalarında büyük önem taşıyan enflasyon reel faiz oranı ve reel döviz kuru gibi makro ekonomik göstergelerde meydana gelen ani değişimler, bütçe açıklarını olumsuz etkileyebilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde yüksek enflasyonun varlığı bir taraftan vergi gelirlerinin reel değerini azaltırken diğer taraftan kamu harcamalarını artırabilmektedir. Olivera-Tanzi etkisi olarak bilinen bu olumsuz etki enflasyonun vergi gelirlerindeki olumsuz etkisi olarak tanımlanmaktadır. Reel faiz oranlarının yüksekliği ise kamunun borcuna ilişkin faiz ödemelerini artıran bir unsur olarak karşımıza çıkabilmektedir. Reel döviz kurunun düşmesinde ise kamunun dış borçlarının ulusal para cinsinden artırıp sermaye mallarını pahalılaştırarak, üretim düzeyinde gerilemeye sebep olabilmektedir. Vergilerde milli gelir düzeyinden alındığından; üretim düzeyindeki düşüşler vergi gelirlerini azaltabilmektedir. Bu gelişmeler kamu harcamalarını artırırken, kamu gelirlerini azaltarak bütçe açıklarının artmasına sebep olabilmektedir (Şen ve diğer., 2007: 65).

İktisadi gelişme düzeyi düşük olan ülkelerde bütçe açıkları, yüksek harcama baskısı, vergi gelirlerindeki yetersizlik ve özel tasarrufların düşüklüğü biçiminde üç

nedene bağlanmaktadır. Personel giderleri gibi her yıl tekrarlanan cari harcamalarda kısıntıya gitmek mümkün değildir ve bu harcamalar enflasyon, ücret baskısı ve kalkınma planı gerekleri gibi birtakım etkenlere bağlı olarak sürekli büyümektedir. Gelişmekte olan ülkelerde daha fazla harcamada bulunma konusundaki politik baskıların açık finansmanın enflasyonist maliyeti karşısında daha ağır bastığı görülmektedir. Aynı şekilde devlet gelirlerindeki yetersizlikte bütçe açıklarında önemli bir etken olmaktadır. Gerçekten de, gelirleri hızla artan ülkeler, geliri yavaş artan ülkelere göre açıkların finansmanına daha az ihtiyaç duyacaktır. Diğer yandan, gelişmekte olan ülkelerde özel tasarrufların düşüklüğü, bütçe açıklarının borçlanmayla finansman maliyetini yükselterek borç-faiz sarmalına yol açmaktadır. Gelir düzeyi düşük olan ülkelerde devletler, harcamaları kısmanın güçlükleri karşısında, özel tasarrufları arttırmaya ve vergi gelirlerindeki yetersizliği ortadan kaldırmaya yönelik çalışmalarda bulunmaktadır (Egeli, 1999: 297).

Bütçe açıklarına ekonomik yönden bir etkide dış kaynaklı şoklar olabilmektedir. Çünkü globalleşen dünyada genelde yaşanan bir mali kriz, durgunluk veya faiz oranlarındaki bir değişim bütçe dengesini bozabilmekte ve açıklara sebep olabilmektedir.

3.2 YAPISAL NEDENLER

Birçok ülkede 1980'li yıllara kadar geçen sürede devletin faaliyet alanı genişlemiş ve ekonomiler kamu ekonomisi ağırlıklı bir yapı ile karşı karşıya kalmışlardır. Devletler, ekonomide faaliyet gösteren işletmelerini etkin ve verimli kullanamadıklarından dolayı, bu işletmelerden büyük oranlarda zarar etmişlerdir. Bu zararlarını ise bütçelerden karşılama yoluna gitmişlerdir. Ancak, artan bütçe açıklarını karşılayacak bütçe gelirlerini ise ekonominin genel yapısı nedeniyle sağlayamamışlardır. Bu durumda da birçok ülke bütçe açıkları sorunu ile karşı karşıya kalmışlardır.

Bir ülkenin vergi sistemi, kamu gelirlerini etkileyen bir unsurdur. Vergi sistemini etkinliğini ise vergi kapasitesi ve vergi gayreti belirler. Gelişmekte olan ülkelerde düşük gelir düzeyi, hızlı nüfus artışı, gelir dağılımının bozuk olması, kayıt dışı ekonomi, vergi kaçakçılığı ve kentleşme oranının düşüklüğü vergi kapasitesini olumsuz etkileyebilmektedir. Vergi gayretinin yetersizliğini ise vergi idaresinin etkin

olamaması, denetim yetersizliği, vergi mevzuatı ve vergi ahlakının zayıf olması gibi unsurlar belirlemektedir. Bu unsurlardan dolayı vergi gelirleri düşük gerçekleşerek harcamaları karşılayamamakta ve sonuçta bütçe açıklarına sebep olabilmektedir (Şen ve diğer., 2007: 62). Ekonomide kayıt altına alınamayan ekonomik faaliyetler kayıt dışı ekonomiyi oluşturur. Kayıt dışı ekonomi, kamu gelirlerinin etkin ve doğru şekilde toplanamamasından dolayı gelir kaybına neden olur. Kamu gelirlerinin yetersizliği de bütçe açıkları ile sonuçlanır.

Gelişmekte olan ülkelerde hızlı nüfus artışı ile birlikte kamu hizmetleri de artmaktadır. Çünkü bu ülkelerde konut, kanalizasyon yol, su, elektrik, sağlık gibi temel alt yapı gibi kamu hizmetlerinin artışı, kamu harcamalarını artırarak bütçe açıklarının ortaya çıkmasına sebep olabilmektedir. Nüfus artışı ve toplum yapısındaki değişimler devletin gördüğü hizmete olan talebin gittikçe artmasına yol açabilmektedir (Akdoğan, 2002: 75).

Gelişmiş ülkelerde merkez bankasıyla hazinenin birbirinden bağımsız olması arzulanır. Çünkü bütçe açıklarının finansmanı konusunda merkez bankası bir açmazla karşı karşıya kalabilir. Eğer merkez bankası açığı finanse etmezse, para politikasıyla uyumlaştırılmamış mali genişleme, faiz oranlarını yükselterek özel harcamaların dışlanmasına (crowding out) neden olabilecektir. Bu nedenle merkez bankasının tahvil satın alarak dışlama etkisini ortadan kaldırma eğilimi vardır. Bu yola gidildiğinde para arzı arttırılarak faiz oranlarında bir artış olmaksızın, gelirden genişlemeye izin verilebilir (Parasız, 2001: 24). Merkez bankasının bağımsızlığı bütçe açıklarının oluşumunda etkinlik arz edebilmektedir. Hükümetten bağımsız bir politika sergileyen bağımsız bir merkez bankası; bilhassa hükümetlerin seçim öncesinde bütçe açıklarını artırıcı politik kararların alınmasını etkileyebilir.

Gelişmekte olan ülkelerde ise kamu harcamalarının yeterince disiplin altına alınamadığı görülebilmektedir. Bir ülkede devletin kamu harcamalarını kontrol etme yeteneği kurumsal ve yapısal bir takım etkenlere bağlıdır. Bunun nedenleri arasında, bütçe sisteminin etkinsizliği, hazine, maliye bakanlığı ve diğer kurumlar arasındaki koordinasyonsuzluklar gelmektedir. İlk sırada cari harcamalar olmak üzere her yıl tekrarlanan harcamaların kontrolündeki güçlükler sayılabilir. Kamu harcamalarının

disipline edilememesi, gelişmekte olan ÷lkelerdeki bütçe açıklarının nispi olarak daha da büyümesine neden olmaktadır (Egeli, 1999: 297).

3.3 POLİTİK NEDENLER

Bütçe açıklarını etkileyen politik iktisadi nedenlerin başında hükümetin kurucusu siyasi parti veya partilerin, harcama ve vergiler konusundaki uygulamaları gelebilir. Çünkü siyasi partiler hükümetin başına gelirken seçmenlerine karşı birtakım vaatlerde bulunarak gelirler. Yeniden seçilebilmek için seçmenlerinin çıkarları doğrultusunda karar alırlar; bunun sonucunda kamu harcamalarının artışına sebep olarak bütçe açığına neden olabilirler. Seçim dönemlerinde siyasal iktidarların tekrar seçilebilmek amacıyla uyguladıkları iktisat politikaları seçim ekonomisidir. Hükümetlerin ellerinde bulunan bir takım iktisat politikası araçlarının; vergiler, kamu harcamaları, borçlanma ve emisyonun seçim zamanlarında sorumsuzca kullanabilirler.

Bazı durumlarda harcama ve vergi gelirlerinin belirlenmesinde farklı koşullar söz konusu olabilmektedir. Siyasal süreçte harcama kararlarının alınması vergilere göre daha kolaydır. İşin ucunda siyasal rant olduğundan yasalaşması daha kolaydır. Vergilemenin ise ortaya çıkaracağı bir siyasal risk söz konusudur. Başa gelen iktidarlar vergi koymaya ya da vergileri artırmaya karşı çok dikkatlidirler. Çünkü sonuçta oy kaygısı vardır (Pınar, 2006: 130). Tekrar seçilememe korkusu bütçe harcama ve gelirlerini etkileyen önemli bir unsur olabilmektedir.

Freitag ve Sciarini (2001), çalışmalarında sağ ve sol partilerinde hükümetin başında olması da bütçe açıklarını etkileyebileceklerini ifade etmişlerdir. Sol partiler sosyal politika, eşitlik ve istihdam gibi konularda daha duyarlıdırlar ve dolayısıyla bu konularda daha fazla kamu harcaması yapma eğilimindedirler. Genellikle sol partiler sağ partilere göre daha fazla vergi toplamak isterler. Sağ partiler ise genelde yüksek gelir grubu ve işverenlerle sıkı bir ilişki içindedirler ve bu ilişkiden dolayı kamu harcamalarını kısmak isterler. Sağ partiler aynı zamanda sol partilere göre işverenlerle daha yakın ilişki içinde buldukları için vergileri daha azaltma eğilimindedirler.

Hükümetin siyasi tercihlerinin yanı sıra tek parti veya koalisyon hükümeti olması da bütçe açıklarının büyüklüğünü etkileyebilmektedir. Kamu Tercih Teorisi

kamu borçlanmasının artma nedenini koalisyon hükümetlerinin varlığına bağlamaktadır. Koalisyon hükümetlerinde çok sayıda katılımcı olduğu için bütçe politikalarında uzlaşma sağlanması ister istemez zorlaşacaktır. Dolayısıyla koalisyon hükümetleri yüksek bütçe açığına neden olacaktır. Genellikle koalisyonlar tek parti iktidarlarından daha kısa dönemli düşünüp, kısa dönemli çıkarlarını maksimize etmeye çalışırlar. Oysaki etkin bütçeleme uzun dönemli bir planlama ve uygulamayı gerektirir (Şen ve diğer., 2007: 84).

Hükümetler borçlanmayı yeniden seçilebilmek için bir araç olarak kullanabilirler. Vergileme ile kamu harcamalarını finanse etmek yerine, borçlanmayı tercih ederler. Çünkü hükümetler borçlanma ile politik ve ekonomik maliyetine katlanmadıkları bir kaynağa kavuşmaktadırlar. Borçlanma yoluyla sağlanan kaynağın iş başında bulunan hükümetlerce hemen harcanabilmesi mümkündür. Borçların geri ödemesi ise ileride işbaşına gelecek hükümetlerce yapılacaktır. Dolayısıyla işbaşında bulunan hükümetin borçlanmaya gittiği için seçim kaybetme gibi bir politik maliyeti de söz konusu değildir (Hossain & Chowdhury, 1998).

Bunların yanında son yıllarda gelişmekte olan ülkelerle ilişki içerisinde bulunan Dünya Bankası, IMF gibi uluslararası mali kuruluşlar ülkelerin bütçe açığına ilişkin kararlarında etkili olabilmektedirler. Bu kuruluşlar borç vermeden önce birtakım anlaşmalar imzalayarak bütçe açığı seviyesini bir şart olarak öne sürebilmektedirler.

3.4 SOSYAL NEDENLER

Gelişmekte olan ülkelerin bütçe açıklarını artıran sebeplerin başında ekonomik ve yapısal nedenler yer alırken; gelişmiş ülkelerde bütçe açıklarını artıran en önemli nedenlerin başında sosyal nedenler yatmaktadır.

Gelişmiş ülkelerin sosyal güvenlikle ilgili sorunların başında sosyal güvenlik sistemlerinin artık doyum noktasına ulaşmış olması, nüfusun yaşlanması, işsizlik ve sağlık harcamalarının devlete maliyetinin her geçen gün gittikçe ağırlaşması ve tıptaki gelişmelerin sağlık harcamalarını daha da artırması gelmektedir. Günümüzde pek çok gelişmiş ülkede emeklilik maaşlarının artması, sosyal amaçlı harcamalar veya diğer transferlerin artması bu ülkeleri bütçe açıkları sorunu ile karşı karşıya bırakan en önemli unsurlar arasında yer almaktadır. Çoğu kez hükümetler, bu tür

harcamalardaki artışı kontrol altına almaya yönelik tedbirleri uygulamaya koymak yerine bütçe açıklarını tercih etmektedirler (Şen ve diğer., 2007: 67).

Gelişmiş ülkelerdeki insanların ömrü; yaşam şartlarının iyi olmasından ve daha refah bir hayat sürmesinden dolayı gelişmekte olan ülkelerdeki insan ömründen daha fazladır. Bunun sonucunda yaşlı nüfus gün geçtikçe çoğalmakta ve bu nüfusa sağlıktaki teknolojik gelişmelerle birlikte daha fazla harcama yapılması gerekliliğini doğurmaktadır. Nüfusun daha fazla yaşlıyı barındırması sosyal güvenlik harcamalarının artırılmasına sebep olabilecektir.

Nüfusun hızlı artışı, kamu hizmetlerine olan talebini artırırken, genç nüfusun da eğitime yönelik harcamalarda ve ileriki yıllarda bu nüfusun istihdamı için gereken yatırım harcamalarında artışlara neden olabilmektedir. Nüfus artışı ile birlikte kentlerde oluşan nüfus yoğunluğu, özellikle yerel kamu birimlerinin su, kanalizasyon, elektrik, doğalgaz, gibi altyapı hizmetleri ile toplu taşıma, itfaiye, yeşil alanlar, parklar, caddeler ve kaldırımlar, eğlence yerleri, çevre temizliği gibi üstyapı hizmetleri belediye hizmetlerine talebin genişlemesi kamu harcamalarının artmasına neden olabilmektedir. Gelir dağılımındaki adaletsizliği azaltmak için sosyal güvenlik hizmetleri, işsizlik yardımları ve sosyal yardımlar kamu harcamalarında artışlarında sosyal yönünü oluşturmaktadır (Şen ve diğer., 2007: 68). Günümüzde özellikle gelişmesini tamamlamış ülkeler insan yaşamının iyileştirilmesi yönünde büyük kamu harcamaları yapabilmekte, sonucunda bütçe açığı ile karşılaşabilmektedir.

3.5 ASKERİ NEDENLER

Savaşlar kamu harcamalarını artırıcı olabilmektedir. Bu üç şekilde gerçekleşebilir. Bunlardan birincisi, savaş uygulamalarının yarattığı maliyet, ikincisi; milli savunmayı sağlamaya yönelik çalışmaların maliyeti, üçüncüsü ise; savaş sonrası dönem ile ilgili olarak karşılanması gereken maliyettir (Akdoğan, 2002: 78).

Bir savaş durumunda savunma giderleri çok artacak ve birçok beşeri sermayeye sahip eğitilmiş insan savaşta olduğundan dolayı ekonomik üretim faaliyetine katılamayacaktır. Bu durumda bir yandan üretim düşeceğinden bir yandan da kamu harcamaları artış gösterecektir. Bu durumda bütçe açıkları kaçınılmaz olacaktır.

Savaş sırasında ülkenin yıkıntılar nedeniyle büyük kayıplara uğraması muhtemeldir. Devletler savaş sonrasında yeniden imara ve inşaya yönelirler. Bu durumda kamu harcamalarının artışına sebep olarak bütçe açıklarını oluşturur (Sönmez, 1994: 29-30).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında bazı ülkeler kendi aralarında birleşerek güvenliklerini sağlamak açısından savunma örgütleri kurmuşlardır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında soğuk savaş yıllarında NATO ve Varşova Paktı gibi savunma örgütlerinin oluşturulması, savunma ve askeri uzay araştırmaları kamu harcamalarının ve kamu açıklarının artışında önemli rol oynamıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan soğuk savaş ve bunun her an bir sıcak çatışmaya dönüşme ihtimali, ülkeleri sürekli olarak savaşa karşı teyakkuz halinde olmaya ve savunma harcamalarına özel bir önem vermeye sevk etmiştir. Özellikle ABD ve eski Sovyetler Birliği gibi ülkeler, kamu harcamalarının büyük bir bölümünü silahlanmaya tahsis etmişlerdir. Benzer olayları gelişmekte olan ülkeler arasında da görmek mümkündür. Pakistan-Hindistan, Arap ülkeleri-İsrail anlaşmazlıkları buna örnek verilebilir. Bu ülkelere birisinin silahlanmada bir adım öne geçmesi, diğerini hemen harekete geçmeye zorlamakta ve eski güç dengesinin muhafazası için ülkeler arasında silahlanma yarışı başlamaktadır (Şen ve diğer., 2007: 70). Savunma harcamaları ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre kamu harcamalarını artırıp bütçe açıklarına olumsuz bir etkide bulunabilmektedir.

3.6 DİĞER NEDENLER

Bütçe açıklarının artmasına neden olan ve yukarıda sıralanan nedenlerin dışında başka unsurlar da söz konusu olabilmektedir. Bu unsurlar genellikle devamlılık arz etmeyen ve bazı zamanlarda ortaya çıkabilen unsurlar olabilmektedirler.

Ülkede meydana gelen bir iç karışıklık veya terör eylemleri hükümetlerin daha fazla güvenlik harcama yapmasına neden olabilir. Bu oluşan güvensizlik ortamından dolayı gelir kaybı oluşabilir. Bazı zamanlarda deprem, su baskınları, kuraklık, don gibi doğal afetler ekonomik faaliyetleri geriletirken, hem vergi gelirlerini azaltmakta, hem de kamu harcamalarını artırabilmektedir. Sonuçta bütçe açıklarında önemli artışlara neden olabilmektedir. Kamuya ait işletmelerin verimsiz

çalışmasının kamuya getirdiği yükler ve bu müesseselerin özelleştirilmesinde yaşanan güçlükler kamu açıklarının diğer nedenini oluşturabilmektedir. Ayrıca yeni teknolojik gelişmelerde bütçe açıklarını artırıcı etkiye sahip olabilir. Yeni teknolojik gelişmeler kamu hizmetini gerekli kılan yeni ihtiyaçların ortaya çıkmasına ve kamu harcamalarının artmasına neden olabilmektedir. Örnek olarak telefon, radyo, televizyon, internet gibi iletişim araçlarının icadı telekomünikasyon ağının kurulmasını zorunlu kılarken, motorlu taşıtların icadı, trenler, tramvaylar, gemiler, uçakların icadı sırasıyla karayollarının, demiryollarının, limanların ve havaalanlarının yapımının zorunlu hale getirebilmektedir. Bilgisayarın günlük hayata girişi ile birlikte, hem eğitim kurumlarının hem de diğer kamu hizmet birimlerinin bilgisayarlarla donatımını zorunlu hale getirmiştir (Şen ve diğer., 2007: 88). Ülkelerin teknolojiye ayak uydurabilmek için büyük kamu harcamaları yapmaları bütçe açıklarını oluşmasında büyük etken olabilmektedir.

4. BÜTÇE AÇIĞININ FİNANSMAN YÖNTEMLERİ

Bütçenin olağan gelirleri olan vergiler harcamaları karşılayamadığı, yani kamu kesiminin açık verdiği durumlarda bu açıkların finanse edilmesinde genelde vergilerin arttırılması, borçlanma, Merkez Bankası Kaynakları (emisyon, kısa vadeli avanslar) gibi yöntemlerin kullanıldığı kabul edilir ve bunlara geleneksel finansman yöntemleri denilir (Sönmez, 1993: 157).

4.1 VERGİLER İLE FİNANSMAN

Vergi; kamu giderleri finansmanı için devletin siyasi gücüne dayanarak gerçek ve tüzel kişilerin gelir ve malları üzerinden aldığı pay olarak tanımlanabilir. Verginin diğer finansman türlerinden ayrılmasını sağlayan iki temel özelliği vardır. Birincisi vergi zorunlu bir ödemedir ve devlet gücüyle tahsil edilmektedir. Devlet vergi yükümlülüğünü kanunlara dayanarak tek taraflı koymaktadır. Bu da mükellefin vergi borcunu ödememesi halinde, zor kullanarak gerektiğinde ceza uygulayarak verginin tahsil edilebilmesi anlamına gelmektedir. İkinci olarak da vergi karşılıksızdır. Yani vergiyi ödeyen bu ödeme nedeniyle devletten bir karşılık isteyememektedir. Kişi vergisini ödediği için değil, yurttaş olduğu için bir takım kamu hizmetlerini talep edebilecektir (Seyidoğlu, 1999: 663).

Bütün ülkeler gelirlerinin önemli bir bölümünü vergiler ile karşılar. Klasik devlet anlayışının değişime uğraması ve devletin sosyo-ekonomik nitelikte önemli fonksiyonlar görür hale gelmesi, verimli ve özellikle önemli hasılat yaratabilir şekilde uygulanabilme olanağı, kamu gelirleri içerisinde vergilerin rolünü arttırmıştır (Akdoğan, 1999: 101).

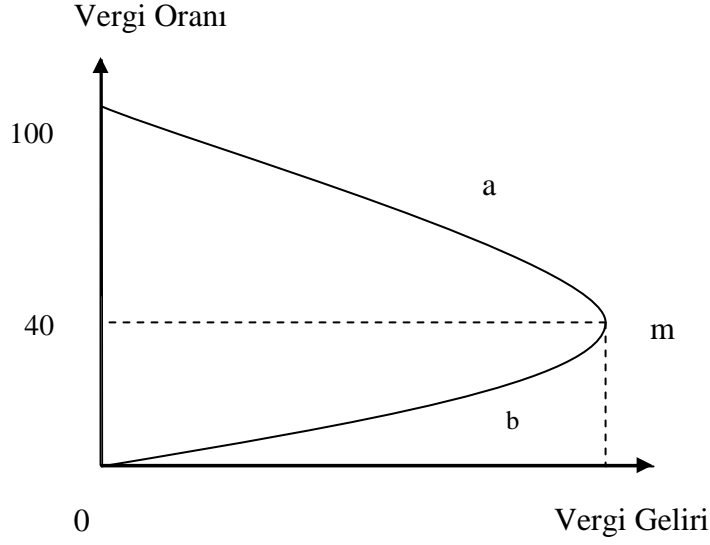
Arz yönlü iktisatçılara göre devlet, bütçe açığını kapatmak için vergi gelirlerini arttırabilir. Devlet vergi gelirlerini arttırmak için iki yöntem kullanabilir. Bunlar;

- i) Vergi oranlarını arttırmak,
- ii) Vergi oranlarını azaltmak,

Bu iki yaklaşım, birbiri ile çelişkili görünse de aslında öyle değildir. Çünkü vergi geliri, vergi oranı ile vergi tabanının çarpımına eşittir. Vergi oranı belirli bir faaliyetten alınan vergi yüzdesidir. Vergi tabanı bir verginin alındığı faaliyettir. Vergi oranlarının yükseltilmesinin vergi gelirlerini arttırıp arttırmayacağı hususunda belirsizlik vardır. Anlaşmazlığın kaynağını “Laffer Eğrisi” oluşturmaktadır. Laffer Eğrisi; vergi gelirlerini, vergi oranlarına bağlayan bir eğridir. Aşağıda şekil 2’de Laffer Eğrisi gösterilmektedir. Düşey eksen de vergi oranları, yatay eksen de vergi gelirleri gösterilmektedir. Eğri orijinden başlamaktadır. Çünkü vergi oranları sıfır ise gelir de sıfırdır. Vergi oranları arttıkça, vergi gelirleri de maksimum olduğu bir noktaya kadar artmaktadır. Şekilde bu nokta m’dir. Şekle göre vergi oranları %40’a ulaştığı durumda vergi gelirleri maksimum olmaktadır. Vergi oranları %40’ın üzerine çıktığı zaman ise vergi gelirleri düşmektedir. Çünkü vergi oranlarının yüksekliği nedeniyle ekonomik faaliyet hacminde bir düşüş olmaktadır. Böylece vergi oranı yükselirken, vergi tabanı düşmektedir (Parasız, 1998: 295).

Şekil 2.’de a harfinin olduğu yayın olduğu kısımda vergi oranlarındaki bir indirim vergi gelirini arttırmaktadır. Bu durum m noktasına kadar devam etmektedir. Şekildeki m noktasından sonra görülen b harfinin olduğu yayın üzerindeki kısımda vergi oranlarındaki indirim, vergi gelirini arttırmaktan ziyade azaltmaktadır.

Şekil 2. Laffer Eğrisi

Kaynak: Parasız, 1998: 295

4.2. MONETİZASYON

Devletler bazı zamanlarda bütçe açıklarının finansmanında monetizasyona başvurabilirler. Ancak bunun olumsuz sonuçları kaçınılmazdır. Bütçe açıklarının parasallaşma yolu ile (monetizasyon) finansmanının enflasyonun en önemli nedenlerinden biri olduğu konusu, temel tartışma konularının başında gelmektedir. Günümüzde büyük bütçe açıklarının ekonomik sonuçları hakkında hem teorik hem de uygulamalı ortak bir mutabakatın olduğu söylenemez. Enflasyonist süreçle ilgili olarak uzun süre geçerli olan görüşe göre, enflasyonun en önemli nedeni, mali dengesizlikler ve para basma yoluyla bütçe açıklarının finanse edilmesi olmuştur (Günaydın, 2004: 2).

Bütçe açıklarının parasallaşma yolu ile söz konusu olduğunda parasal genişlemenin enflasyon üzerinde uyarıcı etki gerçekleştirdiği, parasalcı okulun yanı sıra, Neo-Klasik okulun makroekonomik modellerinde de yer almaktadır. Moneterist ve Neo-Klasik makroekonomik modellerde para kütesinin artış hızına karşılık, enflasyon oranı da değişmektedir. Enflasyonu dizginlemek için para arzı artış hızının düşürülmesi önerilmektedir. Bu düzelme yapıldığı zaman reel milli gelir azalmayacak veya önemli sayılamayacak etkiler ortaya çıkacaktır. Bir başka deyişle,

reel milli hasılayı etkilemeden para arzı artışının düşürülebileceği vurgulanmaktadır (Sönmez, 1998: 367).

Kamu açıklarının finansmanında gelişmekte olan ülkeler emisyonu sıkça başvurmaktadır. Ancak, kamu açıklarının Merkez Bankası kanalıyla para basılarak finanse edilmesi, yani; mali açığın parasallaştırılması veya monetizasyonu, para arzını artırarak enflasyona neden olmaktadır. Reel para talebindeki artışa bağlı bir parasal taban genişlemesi gerçekleşirse; devlet, enflasyonist baskı yaratmadan da emisyon aracılığıyla gelir elde etme olanağına sahiptir. Diğer bir deyişle, eğer para arzındaki artış, reel büyüme sonucu halkın reel para talebinde görülecek artıştan büyük değilse, hükümet enflasyonist baskı yaratmaksızın, para basmak suretiyle reel gelir elde edebilir. Literatürde buna senyoraj geliri denilmektedir (Yüce; 1999:1). Senyoraj, devletin para basmaktan doğan gelirine verilen addır. Senyoraj gelirinin kullanılması fiyatlar genel düzeyinde artışla sonuçlanabilir. Uygulamanın enflasyonla sonuçlanmaması için para stokunda meydana gelen artışın reel büyüme sonucu meydana gelen para talebi artışından büyük olmaması gerekmektedir (Saatçi, 2007: 96).

Para basımından senyoraj elde edebilmek için piyasadaki para talebinden daha fazla arzın meydana getirilmesi söz konusudur. Para talebinden daha fazla para arzının meydana getirilmesi, para ve mal piyasaları arasındaki dengeyi bozmaktadır. Bu durumda fiyatlar genel seviyesinde yükselme başka bir ifadeyle enflasyon meydana gelmektedir. Bu enflasyon özel kesimin elindeki nakit ankeslerin reel değerini azaltmakta diğer bir ifadeyle, özel kesimden para basma tekeli elinde bulunduran devlete doğru belli bir değer aktarımına yol açmaktadır. Bu anlamda devlet, özel kesimin elindeki nakit ankesleri enflasyon yoluyla vergilendirmektedir. Buradan elde edilen gelir ise mali açığı kapatmak için kullanılan enflasyon vergisidir (Çelen, 1999: 51).

Devletin para basma sonucu enflasyon meydana getirerek, enflasyondan elde ettiği gelir, bireylerin enflasyon dolayısıyla katlanmak zorunda oldukları maliyetler ile doğrudan dengelenebilir. Bu çerçevede enflasyon nedeniyle meydana gelen net refah maliyeti para basma için katlanılan direkt maliyetler dışında elde para tutmaktan kaynaklanan özel faiz maliyetinden kaçınmak için yapılan işlem maliyetini

içermektedir. Enflasyon nedeniyle katlanılan işlem maliyetleri iki ayrı şekilde meydana gelebilir. Bunlardan birincisi; bireylerin elde daha az para tutmak için işlem sıklıklarını artırmaları, diğer bir ifadeyle paranın dolaşım hızının yükselmesidir. İkincisi ise yine bireylerin iktisadi işlemlerinde paranın dışında daha yüksek işlem maliyeti içeren ödeme araçlarını kullanmaları sonucu katlanılan maliyetlerdir (Barro, 1972: 991).

Devletin hükümlerlik gücüne dayanarak gerçekleştirilen monetizasyon yetkisini, hükümetler bazen bu hakkı kötüye kullanabilmekte olduğu görülebilmektedir (Şen, 2004: 60).

Monetizasyona bu kadar rahat başvurulmasının temel sebepleri içinde kolay elde edilebilmesi ve iç borç stokunu erozyona uğratmanın bir aracı olarak görülmesi yer almaktadır. İç borç baskısının arttığı dönemlerde hükümetler monetizasyon dolayısıyla enflasyon vergisini alternatif bir vergileme aracı olarak görmekte ve etik dışı bu yolla bilinçli olarak iç borç stokunu eritmeye çalışmaktadır. Bu yönüyle monetizasyon bir iç borç ödeme aracı olarak da görülmektedir (Şen, 2003: 30-57).

Devlet bütçe açıklarını finanse etmekte zorlandığında genelde parasallaşma yoluyla finanse eder. Emisyonun hacminin artması sonucu artan para arzı, kişilerin ellerinde daha fazla nakit buldurmasına, toplam talebin artmasına ve daha fazla harcama yapılmasına yol açabilir. Dolayısıyla artan talep fiyatlar genel düzeyini arttırıcı etki yapabilir. Ancak hükümetler artan talep ile aynı oranda para basarlarsa, enflasyonist etki arındırılmış olabilir.

4.3. BORÇLANMA

Borçlanma; devletin kişiler, firmalar ve diğer idarelerden belirli kurallar dahilinde kendisine fon transfer etmesidir. Bu transferi gerçekleştiren kurallar, belirli bir takvime göre fon sahiplerine faiz ve anapara ödemesinin yapılacak olmasıdır (Buchanan, 1999: 37). Borçlar temin edildikleri kaynaklara göre iç ve dış borçlar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bir borcun iç borç olup olmadığını belirleyen temel unsur borcun ihraç yeri ve borcun milli gelir ile karşılanıp karşılanmadığıdır. İç borçlanmada alacaklı ile borçlu aynı ekonomi içerisinde yer almaktadır. Bir borcun iç piyasada veya dış piyasada aynı uyruklu kişilerden temin edilmesi halinde, her iki

kaynağında iç borç olarak değerlendirilmesi gerektiği de savunulmaktadır (Açba, 1991: 16).

Bir ülkenin belli bir dönemdeki iç ve dış borçlarının toplamı borç stokunu verir. Borç stokunun o dönemdeki GSMH'ye oranı ise borç yükünü verir. Kamunun tüm borçlarını ödeyecek güçte olup olmadığına göre borç yükünün sürdürülebilirliği hakkında değerlendirme yapılabilmektedir. Eğer borçlanma sonucunda gelecekteki gelir ve ödemelerin bugünkü değerine göre yapılacak değerlendirmede kamunun mal varlığı negatif çıkıyorsa borçlanmanın sürdürülebilir olmadığı ortaya çıkar (Hemming & Miranda, 1996: 72). Bütçe açıklarının finansmanında borçlanma iki türlü gerçekleşir. Bunlar iç borçlanma ve dış borçlanma şeklindedir.

4.3.1 İç Borçlanma

İç borçlanma, kamunun ülke sınırları içindeki kişi ve kurumlardan milli para cinsinden borçlanmasıdır. İç borçlanma ile özel sektörün elindeki fonlar kamu kesimine aktarılmış olacaktır (Bulut, 2002: 46). İç borçlanma, kişi ve firmalardan yapıldığında vergilemenin etkilerine benzer etkiler söz konusu olmakta, borçlanma ölçüsünde kişi ve firmaların harcamaları azalabilmekte ve çoğunlukla borçlanmanın temel etkisi yatırımlar üzerinde görülmektedir. Gelişmiş ülkelere göre kişisel gelir düzeyinin ve dolayısıyla tasarrufların düşük olduğu gelişmekte olan ülkelerde devletin kişi ve firmalardan borçlanma olanağı oldukça kısıtlıdır. Diğer yandan gelişmekte olan ülkeler mevcut tasarruflardan da yeteri kadar yararlanamazlar. Çünkü bu ülkelerde alışkanlık ve tercihler etkili olabilmektedir. Alışkanlıklar tercihler arazi yatırımı, altın, döviz gibi alanlara yöneldiğinden, söz konusu birikimler devlet için bir iç borçlanma kaynağına dönüşmemektedir (Ataç, 2002: 262).

İç borçlanma yoluyla finansmanda, bankaların doğrudan kamu kesimine açtığı krediler, hane halkı, özel şirketler, banka dışı aracı finansal aracı kuruluşlar gibi özel kesimce hazine bonosu ve tahvil karşılığında kamu kesimine verilen borçlar söz konusu olmaktadır. Kamu açıklarının finansmanında iç borçların enflasyon üzerindeki etkisi genel olarak borçlanmanın yapıldığı kaynağın niteliği ile ilgilidir. Farklı kaynaklardan yapılan borçlanmanın para arzında genişleme yapıp yapmamasına bağlı olarak değiştiği söylenebilir (Duran, 1996: 443).

Bütçe açıklarını iç borçlanma ile finanse etmek kolaydır, ancak maliyeti oldukça yüksek bir yöntemdir. Bu yöntemlere başvurulması politik ve ekonomik istikrarsızlığın göstergesidir. Borçlanma yolu ile kamu açıklarının finansmanı, ülkede enflasyonun yüksek olduğu bir ekonomik ortam yaratabilmektedir (Yalınpala, 1999: 99–103). Bütçe açıklarının finansmanında iç borçlanmaya başvurulması ulusal tasarruflar üzerinde büyük bir talep baskısı oluşturabilmektedir. Çünkü iç borçlanma, faiz oranları üzerinde baskı yapar. Bunun sonucunda yüksek faizden yararlanmak isteyen tasarruf sahipleri ek finansman oluştururlar. Kamu harcamalarını karşılamada yetersiz kalınması durumunda, kamunun ek finansmana ihtiyacı bu şekilde karşılanabilecektir.

Bütçe açıklarındaki büyümeye paralel olarak kamunun kaynak ihtiyacının her geçen gün artması ve süreklilik kazanması durumunda özel tasarrufların kamuya aktarılması hızlanacaktır. Kamunun artan finansman ihtiyacını özel tasarrufların karşılayamaması durumunda ise, faizlerdeki yükseliş kronik bir hal alacaktır. Böyle durumda kamunun faiz yükü arttığı gibi vadelerde kısılanacaktır. Bu süreç sonunda hazine her seferinde daha yüksek bir faiz oranı ile karşı karşıya kalacağı gibi vadelerde kısılanacaktır. Sonuçta hazine kendini borç faiz sarmalı içinde bulacaktır. Borçlanmanın vadesi kıaldıkça da hazine vadesi gelen borçlarını karşılamak için her seferinde daha yüksek bir faiz oranı üzerinden ödemek zorunda kalacak ve sonuçta da iç borç stoku bir kartopu misali gittikçe büyüyecektir. Finans sektörünün işleyişini alt üst eden bu süreç sonunda dışlama etkisi maksimum düzeye çıkacak ve borcun sürdürülebilirliği gündeme gelecek, kronikleşen borç faiz sarmalına eninde sonunda bir önlem alınması gerekebilecektir (Şen ve diğer., 2007: 66-67).

4.3.2 Dış Borçlanma

Dış borçlanma ile bütçe açıklarının kapatılması söz konusu olduğunda ise genel olarak kamu kesiminin yurt dışından yaptığı borçlanmalar ve döviz rezervlerinin kullanımı üzerinde durulmaktadır. Finansman açığı ile dış borçlanma arasındaki ilişki özellikle sermaye piyasaları zayıf ve iç borçlanma olanaklarının sınırlı olduğu ekonomilerde daha belirgin hale gelebilmektedir.

Dış finansman kaynakları artık pek yaygın olmayan devletten devlete yardım, uluslararası çok taraflı mali kurumlar finansmanları ve uluslar arası ticari banka

kredilerini kapsarken, alternatif dış finansmanlar doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve uluslararası portföy yatırımları olmak üzere tüm diğer özel kaynaklı finansman yöntemlerini içerir. Kamu kesiminin yatırımlarını finanse edebilmek için dış borç kullanılması olağan ve yaygın bir uygulamadır. Genellikle uzun vadeli nispeten düşük faizli program ve proje kredileri, yatırımlar amacına ulaşır dış borç kullanımını ile dış borç servisi arasındaki denge sağlandığında amaç gerçekleştirilmiş olabilecektir (Güneş, 2006).

Dış borçlanma dış kaynakların kullanımında olduğu gibi döviz kurunu yükseltme eğilimi gösterir, ihracatı azaltırken ithalatı artırabilir. Bütçe açıklarını finanse etmek için dış borçlanmaya aşırı güvenme, borç krizi tehlikesiyle karşı karşıya bırakabilir. Gelişmekte olan ülkelerin geniş kamu açıklarının oluşmasında dış borçlanma etkili olabilmektedir. Çoğu ağır borç altındaki ülkeler, aşırı borçlanma ve onların kredi şartlarına sahip olmadıklarını anlamış olsalar da mevcut durum onlar için finansman kaynakları açısından çoğu kez sınırlı kalmıştır. Dış borçlanmada, gerek sağlanan kaynakların kullanımı gerekse borç servisinin yerine getirilmesi aşamalarında ortaya çıkan etkilerin derecesi dikkate alınmalıdır. Dış borcun tutarı, vadesi ve faiz yükü olası sonuçları belirlemektedir. Alınan borcun kullanımı aşamasında gerçekleştirilen emisyonun hacmi ve dış kaynaktan yararlanan sektörlerin niteliği, genel fiyat düzeyindeki oynamaları etkilemektedir. Borç servisinin gerçekleştirilmesi, döviz sorunu ile ilgili olduğu gibi, iç kaynak tahsisini de ilgilendirdiği için genel fiyat düzeyi üzerinde etkiler ortaya çıkabilmektedir (Sönmez, 1998: 369).

Dış borçlanma yoluyla elde edilen dövizlerin açıkların finansmanında kullanılması emisyon artışına yol açmakta ve çoğaltan mekanizması kanalıyla toplam talebi genişletebilmektedir. Diğer taraftan dış borçlanmanın faiz oranları artışını baskı altında tutması ve sağlanan dövizlerin bir kısmının ithalatın finansmanında kullanılması toplam arz üzerinde yarattığı olumlu etkisiyle enflasyonist baskıyı azaltabilmektedir (Duran, 1996: 450).

4.4. DÖVİZ REZERVLERİNİN KULLANIMI

Döviz rezervlerinin kullanılması, hazinenin merkez bankasında bulunan yabancı kaynaklarının, kamu harcamalarında kullanması ile gerçekleşir (Bulut,

2002:50). Döviz rezervleri ile bütçe açıklarının karşılanması durumunda, döviz karşılığında alınan ulusal paranın kamu gideri olarak harcanması ve emisyonla yol açması nedeniyle enflasyonist etki yaratmaktadır. Ayrıca döviz rezervlerinin açıkların finansmanında kullanılması ithalat olanaklarını daraltarak toplam arzı olumsuz etkileyecektir. Bu durumda da enflasyonist baskının genişlemesi söz konusu olacaktır (Duran, 1996: 450).

Merkez bankası değişik işlemler vasıtasıyla kasasında bulundurduğu döviz rezervlerini ülke parasının değerini istikrar içinde tutabilmek için kullanmaktadır. Gerektiğinde döviz satarak ve döviz alarak dengeyi sağlayıcı müdahalelerde bulunabilir. Merkez bankasının döviz kurları üzerinde oluşabilecek spekülasyon nitelikli hareketleri önleyici olarak yaptığı bu işlemlerin sürekliliği için kasasında yeterli miktarda altın ve yabancı paraya sahip olması gerekir. Döviz rezervlerinin kullanılması açıkların enflasyonist etkisini geciktirebilir. Fakat bu uygulamayla birlikte düşük enflasyona yönelik politikalar gerçekleştirilemezse mevcut rezervlerin kullanımının sürdürülmesi zordur. Çünkü sahip olunan rezerv miktarı harcamaları devamlı olarak karşılayacak kadar sınırsız değildir. Rezervlerin tükenmesi ülkede devalüasyon beklentisini artıracığından ekonomide sermaye kaçışına ve ödemeler dengesinde krize sebep olabilecektir (Bulut, 2002: 51).

Döviz rezervlerinin kullanımı ancak kısa dönemli ve geçici bir çözüm yoludur. Uzun dönemde döviz karşılığı ulusal paranın açıkların finansmanında kullanılması ve emisyonla neden olması sebebiyle enflasyonist bir baskı ortaya çıkarabilir. Diğer yandan, birçok gelişmekte olan ülkenin yeterli döviz rezervlerine sahip olmadığı düşünülürse bu yöntemin uzun dönemde başarılı olamayacağı söylenebilir. Çünkü bütçe açıklarının finansmanında döviz rezervlerinin kullanımı nihayetinde ülkenin rezervleri ile sınırlı olacaktır. Döviz rezervlerinin azalmaya başlaması, kurlar üzerinde bir baskı yaparak ulusal paranın aşırı değerlenmesi sorununu ortaya çıkarabilmektedir. Kurlar üzerindeki baskı, firmaların maliyetlerinde baskı yapacaktır. İhraç mallarının fiyatlarının artması anlamına gelen bu durum, ülkenin rekabet gücünün zayıflamasına yol açmakta ve sonuçta da cari işlemler açığı sorununu ortaya çıkarabilmektedir. Bu durum dolaylı yönden de enflasyona etki yapabilecektir (Şen ve diğer., 2007: 80). Döviz rezervleri gelişmekte olan ülkelerde

kurlarda oluşan spekülâtif dalgalanmalarda ve ekonomik krizlerde bir sigorta görevi yaptığından büyük önem taşımaktadır.

5. İKTİSADİ YAKLAŞIMLARDA BÜTÇE AÇIKLARI

İktisadi yaklaşımların bütçe açıklarının ekonomide meydana getirdiği etkileri açıklamaya yönelik bazı konularda benzer, bazı konularda ise birbirinden çok farklı görüşleri vardır. Aşağıda bu yaklaşımların ortaya koyduğu sonuçlar değerlendirilecektir.

5.1. KLASİK YAKLAŞIMDA BÜTÇE AÇIKLARI

Öncülüğünü Adam Smith (1723-1790), Thomas R. Malthus (1766-1834), David Ricardo (1772-1823), John S. Mill (1806-1873) gibi iktisatçıların yaptığı Klasik Yaklaşım, devletin; sadece hukuk kurallarının yerine getirilmesi, bireylerin mülkiyet haklarının korunması ve ülkenin dış güvenliğini sağlanması ile sorumlu olması gerektiğini ve kamusal malların sunulması dışında hiçbir biçimde ekonomiye müdahale etmemesi gerektiğini savunur (Şen ve diğer., 2007: 37).

Klasik iktisat teorisinde, piyasa ekonomisinde bazı iktisadi kanunların kendiliğinden işlediği, herhangi bir aksaklığın ortaya çıkması halinde de ekonominin kendi dengesini otomatik olarak sağlayacağı, dolayısıyla kamu faaliyetlerinin de ekonomik düzenin doğal işleyişini bozacağı kabul ediliyordu. Ekonomide her arzın kendi talebini yaratacağını ifade eden Say Kanunu (Mahreçler Yasası) geçerli olduğu için ekonomik krizler de geçicidir. Bu düşünce ile devletin tüketici olduğu, özel girişimlerin kamu girişimlerinden daha verimli olduğu ve vergi ile kamu harcamaları tarafsız kabul edilir. Sonuçta Klasik Yaklaşımında devlet faaliyetleri; iç ve dış güvenliğin sağlanması, adalet ve diplomasi hizmetleri ile sınırlanmıştır (Savaş, 1998: 293-295). Klasik iktisat teorisine göre devletin gelir ve giderleri denk olmalı ve olağanüstü haller dışında asla borçlanmamalıdır. Bu görüşü savunanlara göre, kamu borçları ile özel borçlar arasında büyük bir benzerlik vardır. Ayrıca, iç ve dış borçlar arasında borç yükü bakımından bir ayırım söz konusu olamaz. Borçlanma bugünkü kuşakların yükünü gelecek kuşaklara aktarmaktadır.

Klasik yaklaşıma göre, devlet bütçesi denk olarak hazırlanıp uygulandığı takdirde, kamu harcamalarının seçiminde ve finansmanında bir problem olmayacak ve böylece kamusal ihtiyaçların en gereklileri seçilerek ekonomiye en az müdahale

eden vergilerle finansmanı mümkün olabilecektir. Dolayısıyla bu yaklaşımda, devlet maksimum topladığı vergi kadar harcama yapabilmektedir. Bu durumda kamu harcamalarının mümkün olan en düşük seviyede tutulması gerekir. Çünkü kamu harcamaları sınırlı tutulduğu zaman, söz konusu harcamalar vergilerle finanse edileceği için, toplumdan alınan vergiler de en düşük seviyede kalacak ve bu şekilde devletin ekonomiye müdahalesi azaltılmış olacaktır (Tandırcıoğlu, 1999: 5).

Klasiklerde bütçe açıkları durumunda borçlanma ve monetizasyon gibi olağanüstü kamu gelirleri ile karşılanması ekonomik istikrarsızlığa yol açar. Açık veya fazla veren bütçeler, tedavüldeki para düzenin bozulmasına neden olmaktadır. Klasik yaklaşıma göre bütçe açığının borçla finansmanı maliyetli bir açık finansman yöntemidir. Borçla finansman, devleti hem anapara hem de faiz olmak üzere çifte ödemede bulunmakla karşı karşıya bırakır. Klasikler için bütçe fazlası da bütçe açığı kadar sakıncalıdır. Bütçe fazlası, ekonomide kullanılması gereken ve ekonomiye dinamizm getirmesi gereken kaynakların atıl kalmasına neden olur. Sonuçta da ekonomik durgunluğa ve israfa yol açar (Şen ve diğer., 2007: 38-39).

5.2. NEO-KLASİK YAKLAŞIMDA BÜTÇE AÇIKLARI

Neo-Klasik yaklaşım ekonominin tam istihdam seviyesinde dengede olduğu ve bireylerin tüketimlerinin, gelirlerinin bir fonksiyonu olduğunu varsaymaktadır. Neo-Klasik yaklaşım; bireylerin tüketimlerini, uzun dönemli olarak planladıkları, bütçe açıklarının borçlanma yolu ile finansmanının yapılması; vergileri daha sonraki kuşaklara aktararak, toplam tüketimi arttırdıklarını belirtmektedir (Ulusoy, 2004: 251).

Neo-Klasik model bütçe açıklarının etkilerini üç temel varsayıma dayandırmaktadır. Bunlardan birincisi; bir ekonomide kişilerin tüketiminin zamanlar arası bir optimizasyon sorununun kabullenilmesidir. İkincisi; kişilerin yaşamlarının sınırlı olmasıdır. Üçüncüsü ise, genellikle tüm dönemlerde piyasaların dengede olduğunun varsayılmasıdır (Bernheim, 1989: 57).

Neo-Klasik yaklaşımda bireyler rasyonel ve ileri görüşlüdürler. Bireyler sınırlı yaşam süresini göz önünde bulundururlar ve buna göre tüketim harcamalarını planlarlar. Bütçe açıkları vergilerde yapılan indirimlerden kaynaklanmış ve ortaya çıkan açık da borçlanma yoluyla finanse edilmiş ise bütçe açığı, yaşayan nesiller ile

gelecek nesiller üzerinde farklı farklı etkilerde bulunabilecektir. Böyle bir durumda bütçe açığının finansmanı için kamu kesimi tarafından ihraç edilen hazine bonosu, devlet tahvili gibi kamu borçlanma kağıtlarını satın alan özel kesimin net serveti artabilecektir. Bu da normalde bugün tahsil edilmesi gereken vergilerin ertelenmesine ve gelecek nesiller üzerindeki vergi yükünün artmasına neden olacaktır. Sonuçta nesiller arası gelir dağılımının bozulmasına neden olabilecektir (Şen ve diğer., 2007: 40).

Ekonomi tam istihdamda ise, artan tüketim faiz oranlarını yükseltecektir. Sonuç olarak sürekli bütçe açığı, özel sermaye birikimini dışlayacaktır. Bu tür bir dışlama etkisi iki şekilde meydana gelebilmektedir. Birinci olarak, kapalı bir ekonomide, bütçe açığını finanse etmek için borçlanmaya başvurulması faiz oranlarını yükseltmekte ve yatırımlar dışlanmaktadır. İkinci olarak, uluslararası sermaye hareketlerinin söz konusu olduğu dışa açık küçük bir ekonomide yurtiçi yatırım yerine net ihracat dışlanmaktadır. Çünkü bütçe açığı faiz oranlarını yukarıya doğru hareket ettirmekte, artan faiz oranları da yurtdışı fonların ülke içine doğru akımına neden olabilmektedir. Sonuçta ülke parası değerlenmektedir. Bu durum ise dünya piyasalarında o ülke ürünlerinin rekabet edilebilirliğini azaltmaktadır. Dışa açık büyük bir ekonomide ise bu etkilerin ikisi de ortaya çıkmaktadır. Dışlama etkisinin göz önüne alınmadığı bir durumda, gelecekteki yaşam standardı aynı olacaktır. Kapalı bir ekonomi modelinde bütçe açığı yurtiçi sermaye birikimini geciktirerek, ekonomiyi daha düşük kişi başına sermaye ve emek düzeyinin söz konusu olduğu bir büyüme çizgisine itecektir. Açık bir ekonomide ise, cari dış ticaret açığı dış borçları yükseltecek, ülke içindeki kişilerin kullanılabilir gelirlerinin düşmesine neden olacak ve gelecekteki faiz ödemelerinin yükünü artıracaktır (Ataç ve diğer., 2004: 164).

Neo-Klasik yaklaşım, bütçe açıklarının ekonomik etkilerini analiz ederken, bütçe açıklarının geçici ve sürekli olmak üzere ikiye ayırarak incelemektedir. Eğer bütçe açıkları sürekli ise makro ekonomik etkileri çok fazla olabilir. Bu yaklaşıma göre, bütçe açıkları geçici ise açığın tüketim, tasarruf ve faiz oranları gibi makroekonomik değişkenler üzerindeki etkisi dikkate alınmayacak kadar küçük olabilecektir (Şen ve diğer., 2007: 41).

Neo-Klasik yaklaşımda bir ekonomide eğer tüketiciler rasyonel ve ileri görüşlü ise, mükemmel sermaye piyasası koşulu altında, sürekli bütçe açıkları sermaye birikimini yukarıda ifade edildiği şekilde önemli ölçüde azaltılabilecektir. Geçici bütçe açıklarının ekonomik değişkenler üzerindeki etkisi önemsiz ve ters yönlü olacak, başka bir ifade ile kısa dönemde tasarruflar teşvik edilecektir. Çünkü ekonomik yaşam oldukça uzundur. Bu nedenle, yaşam boyu servetteki bir artışın cari tüketim üzerinde yaratacağı servet etkisi küçük olacaktır. Eğer kamu harcamaları sabit tutulursa, geçici bütçe açıkları vergilerin azalması, bu da daha düşük marjinal vergi oranları anlamındadır. Bu durumda sermaye geliri üzerindeki vergi oranlarının azaltılması vergi sonrası getiri oranını artırarak tasarrufu teşvik ederken, emek geliri üzerindeki daha düşük vergi oranı da cari geliri ve böylece tasarrufu artıracaktır. Sonuçta, bu etkiler servet etkisine hakim olmakta ve geçici bütçe açıkları kısa dönemde ters etkiye yani özel tasarruftan artırıcı etkiye sahip olabilmektedir (Ataç ve diğer., 2004: 164).

5.3. KEYNESYEN YAKLAŞIMDA BÜTÇE AÇIKLARI

1929 ekonomik krizinin ortaya çıkardığı, şiddetli depresyon ve kitlesel işsizliği çözmeye Klasik İktisadi Yaklaşım yetersiz kalmış; bu yaklaşıma tepki olarak Keynesyen İktisadi Yaklaşım doğmuştur (Ulusoy, 2004: 40).

Keynesyen iktisat görüşlerini açıklarken iki temel varsayım üzerinde durmaktadır. Bunlardan ilki, bir ekonomide bazı ekonomik kaynaklar atıl durumda ve ekonomi eksik istihdam seviyesindedir. İkincisi ise, bir ekonomide kişilerin çoğunun geleceğe yönelik kararlarında miyop (uzağı görememe) olması ve likidite kısıtı içinde olduklarının varsayılmasıdır. İkinci varsayım, toplam talebin kullanılabilir gelirdeki değişikliklere karşı çok duyarlı olduğu sonucunu doğurmaktadır. Bu varsayımlara göre, Keynesyen modelde, kişiler cari kullanılabilir gelirlerini tüketme eğilimi içinde olacaklarından, geçici bir vergi azalması olacaktır. Bu geçici vergi azalması toplam talep üzerinde ani ve miktar olarak önemli bir etki yaratacak ve talebin artması eğilimini doğuracaktır. Eğer, ekonomi eksik istihdam seviyesinde dengede ise, bu durumda, bilinen Keynesyen çarpan etkisi nedeniyle milli gelir yükselecektir. Böylece, bütçe açıkları tüketimi ve milli geliri teşvik ettiği için,

tasarruf ve sermaye birikimi üzerinde ters yönlü bir etki meydana gelmeyecektir (Özbilen, 1999:362).

Keynesyen yaklaşım bütçe denkliğine önem vermemekte; makroekonomik denkliğe önem vermektedir. Bu nedenle bütçe açıklarına makroekonomik dengeyi sağlamada kullanılacak bir araç olarak bakmaktadır. Ekonomi eğer depresyon döneminde ise açık bütçe politikası; enflasyonist dönemler ise bütçe fazlası politikası ile kolayca yönlendirilebilir. Keynesyenlere göre önemli olan kısa dönemde bütçe dengesinin sağlanması değil; makroekonomik dengenin sağlanmasıdır. Makroekonomik denkliğin sağlanması için bütçe geçici bir süre açık verebilir. Keynesyenler bunda bir sakınca görmemektedirler. Devlet bu nedenle açık bütçeyi bir araç olarak kullanarak ekonomiye müdahale edebilir ve ekonomiyi yönlendirebilir. Eğer ekonomide makroekonomik istikrarın sağlanması, bütçe açığını gerektiriyorsa bu açık borçlanma yoluyla veya monetizasyon yoluyla finanse edilebilir. İki finansman yöntemi arasında fark yoktur. Önemli olan efektif talebin uyarılarak deflasyonun ortadan kaldırılmasıdır (Şen ve diğer., 2007: 43-45). Efektif talebi etkileyecek, istihdam düzeyini yükseltecek en etkin araç ise kamu harcamaları olabilmektedir.

Efektif talebi belirleyen unsurlar ise o dönemde gerçekleştirilen tüketim ve yatırım harcamaları olduğundan bunlardaki bir eksiklik tam istihdam denge seviyesini azaltmaktadır. Keynes, klasiklerin iddia ettiği gibi ekonomide her zaman kendiliğinden tam istihdam denge seviyesinin mevcut olmadığını, ekonominin eksik istihdamda da dengede olabileceğini, bu yüzden devletin müdahalesiyle tam istihdam denge seviyesine ulaşabileceğini savunmuştur. Eksik istihdam denge seviyesinin nedeni efektif talepteki yetersizliktir (Bulut, 2002: 10).

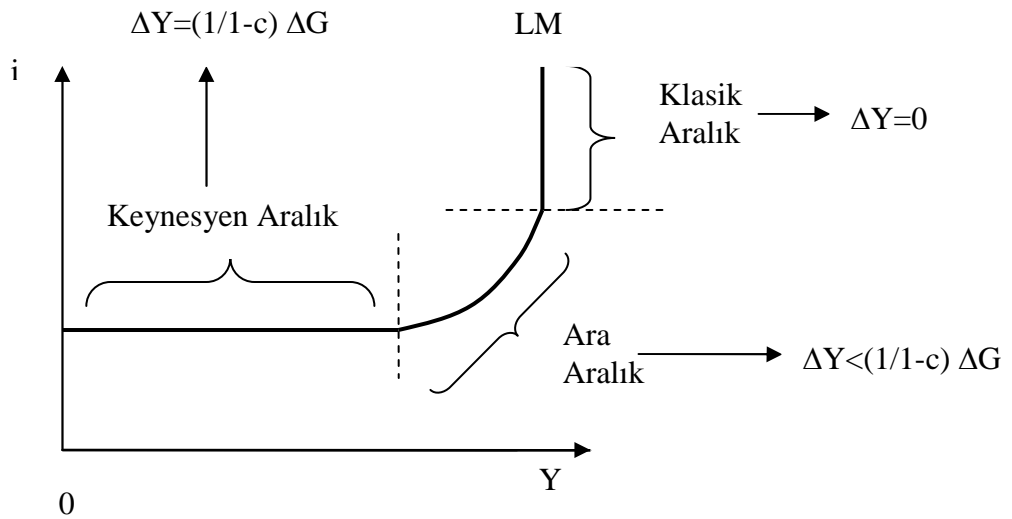
Keynesyenler IS-LM modeli ile bütçe açıkları ve sonuçlarını analiz etmektedirler. IS-LM modeli, bir kapalı ekonomideki marjinal tüketim eğilimi, likidite tercihi ile faiz oranları arasındaki ilişki, vergi oranı, fiyatlar genel düzeyi, yatırımların faizlere karşı esnekliği gibi temel parametre ve büyüklükler veri iken mal ve para piyasalarında eş güdümlü denge koşullarını incelemektedir.

Keynesyenler bütçe açıklarının özel yatırımları dışlamayacağı görüşündedir. Çünkü bütçe açığı nedeniyle artan toplam talep özel yatırımların karlılığını

artırmakta ve verilen belli bir faiz oranında daha yüksek bir yatırım düzeyine yol açmaktadır. Bu nedenle, bütçe açıkları, faiz oranlarının yükselmesi gerçeğine karşın, toplam tasarrufu ve yatırımları teşvik edebilmektedir (Ataç ve diğer., 2004:163).

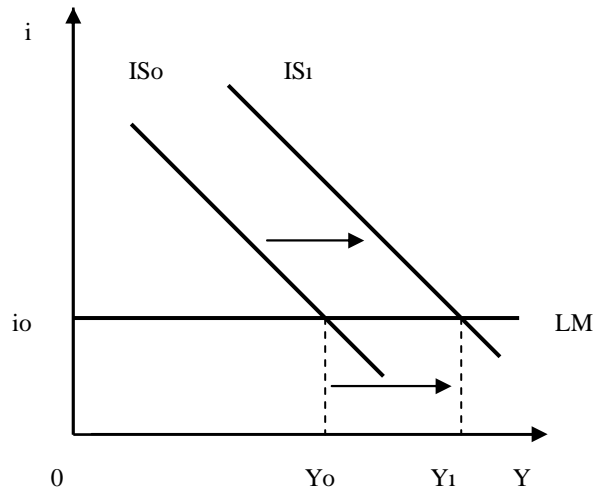
Eğer bütçe açıkları iç borçlanma ile değil de merkez bankası kaynaklarından finanse edilirse bu durumda para arzı artar. Artan para arzı, para piyasasında genişlemeye neden olarak LM eğrisini sağa kaydırır. IS eğrisi sabitken LM eğrisinin sağa kayması, faizlerin düşmesine; buna karşın, milli gelir düzeyinin yükselmesine neden olur. Faizlerin düşmesi ise faize karşı duyarlı özel yatırımların maliyetinin düşmesine neden olur. Bu durum yatırımların artmasına ve artan yatırımlar da toplam talebin genişlemesine neden olacağından IS eğrisi sağa kayar ve sonuçta milli gelir artar. Böylece, faizlerde yükselişe fırsat verilmeden milli gelir artmış olur. Başlangıçtaki IS-LM dengesi ile sonradan oluşan IS-LM dengesi faizlerde herhangi bir artış söz konusu olmadığından özel yatırımlar dışlanmamış olur. Keynesyenlere yönelik eleştirilerin çoğunluğu da bu dışlama etkisinden kaynaklanmaktadır. Çünkü Keynesyenler bütçe açıklarının özel yatırımları dışlama etkisinin çok küçük ve önemsiz olduğunu savunmaktadırlar. Keynesyenlere göre ekonomi eksik istihdamdadır ve bütçe açıkları, daraltıcı para politikaları uygulanmadığı sürece dışlama etkisine yol açmaz. Burada dışlama etkisinin olup olmayacağı LM eğrisinin eğimine bağlı olacaktır. Şekil 3.'de LM eğrisinin eğimine bağlı olarak dışlama etkisi üç farklı şekilde görülmektedir (Şen ve diğer., 2007: 45-46).

Şekil 3. LM Eğrisinin Biçimi ve Dışlama Etkisi

Şekil 3.'de Keynesyen aralıkta LM eğrisi yatay eksene paralel olarak bulunmakta ve dışlama etkisi sıfırdır. Yalnızca maliye politikası etkindir, para politikası ise hiç etkin değildir. Ara aralıkta ise LM eğrisinin esnekliği sıfır ile bir arasında değişmektedir ve kısmi dışlama etkisi vardır. Hem maliye politikası, hem de para politikası etkindir. Sonucu olarak Klasik aralıkta dışlama etkisi tamdır. Çünkü para arzının faize karşı esnekliği sıfırdır. Burada sadece para politikası etkindir, maliye politikası hiç etkin değildir (Şen ve diğer.,2007:45-46). Milton Friedman'ın öncülüğünü yaptığı Monetarist Yaklaşım, dışlama etkisinin tam olduğunu öne sürmekte ve Keynesyen Yaklaşım'ın genişletici maliye politikasına karşı çıkmaktadır. Monetaristler, ekonomide ortaya çıkan stagflasyon krizinin para arzının lüzumundan fazla artırılmasına ve ekonomide dengeleri bozucu genişletici maliye politikası uygulamalarına bağlamaktadırlar (Parasız, 1996: 12).

Şekil 4. Keynesyen Aralıkta Maliye Politikası ve Dışlama Etkisi

Şekil 4.'de Keynesyen aralıkta genişletici maliye politikası ve sıfır dışlama etkisi gösterilmektedir. Keynesyen aralıkta, LM eğrisi yatay eksene paralel olduğundan genişletici maliye politikası ekonomide herhangi bir dışlama etkisine neden olmayacaktır. Çünkü Keynesyen aralıkta maliye politikasının etkinliği tam, buna karşın, para politikasının etkinliği sıfırdır. Maliye politikasının etkinliğinin tam olması demek, bütçe açıklarının iç borçlanma ile finansmanı durumunda basit

Keynesyen çarpan mekanizmasının tam çalışması demektir. [$\Delta Y = (1/1-c) \cdot \Delta G$] Çarpan mekanizmasının tam çalışması demek, dışlama etkisinin sıfır olması ve açık bütçe politikasının milli gelirden maksimum $Y_1 - Y_0$ farkı kadar artış sağladığı ve bu artışta $(1/1-c) \cdot \Delta G$ kadar olduğudur (Şen ve diğer., 2007: 45-46).

Keynes zamanında gelişmiş batı ülkelerin içine düştükleri olumsuzluklardan günümüzde gelişmekte olan ülkelerin içine düştükleri ekonomik olumsuzluklar farklılık gösterebilmektedir. Çünkü o dönemde, gelişmiş ülkelerin sorunu, toplam talep yetersizliği idi ve bunun nedeni tasarrufların, yatırımları aşmasıydı. Devlet Keynes'in önerdiği yöntemle efektif talebi canlandırabilirdi. Ama bugün gelişmekte olan ülkelerin çoğunda, sorunlar toplam talep yetersizliğinden kaynaklanmamaktadır. Sorun bir taraftan sermaye yetersizliği, öbür taraftan yatırımların daha verimli alanlara aktarılamaması sorunudur. Bunlardan başka milli gelirin düşük olması ve adaletsiz gelir dağılımı vardır. Bu koşullar altında Keynesyen önlemler gelişmekte olan ülkelerin derdine çare olamamaktadır. Sorunun kaynağı eksik taleple değil, temel üretim faktörleri eksikliğiyle ve yapısal sorunlarla ilgilidir (Batirel, 1984: 143).

Keynesyen modelde bütçe açıklarının; sermaye birikimi üzerindeki olumsuz etkisi ancak tam istihdam düzeyinde ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Mali genişleme, kamu harcamalarında bir artışa, çoğaltan etkisiyle de özel kesim harcamalarında bir artışa neden olmaktadır. Ancak para arzı sabitken artan gelir seviyesi muamele güdüsüyle para talebini ve dolayısıyla faiz oranlarının artmasına yol açar. Bu durum da yatırımların kısılarak toplam gelirin kısmen azalmasına neden olur. Crowding-out (dışlama etkisi) olarak nitelendirilen bu duruma Keynesyen iktisatçılara göre ekonomi tam istihdama yakın bir düzeydeyken ulaşılmaktadır. Diğer bir deyişle ekonomi tam istihdamda ya da tam istihdama yakın bir düzeyde ise faiz oranlarındaki bir artış yatırımları azaltıcı bir etki yaratır. Buna karşılık, ekonomi eksik istihdam düzeyinde ise bütçe açıkları özel yatırımlar üzerinde dışlama etkisi yaratmamaktadır. Faiz oranları yükselse bile toplam talepte kamu harcamalarının artmasından kaynaklanan bir yükselme, eksik istihdam düzeyinde özel yatırımların karlılığını artırmakta ve ekonomi tam istihdama doğru ilerlemektedir.

5.4. MONETARİST YAKLAŞIMDA BÜTÇE AÇIKLARI

1960'dan sonra özellikle 1970'li yıllarda, ABD'de Milton Friedman'ın öncülüğünü yaptığı birçok iktisatçı, Keynes'in ortaya koyduğu ekonomik görüşleri eleştirmeye başlamış ve onun yerine Serbest Piyasa Ekonomisi modelinde, para politikalarını ön plana çıkartan görüşleri savunmuşlardır.

Monetaristler denk bütçeden yanadırlar. Ekonominin her zaman kendiliğinden tam istihdam düzeyinde dengeye geldiğini varsayarlar. Bütçe finansmanının ekonomik etkileri, açıkların nereden ve nasıl finanse edildiğine bağlı olarak farklılık gösterebilir. Bütçe açıkları, para arzında herhangi bir genişleme olmadan halktan borçlanarak karşılanırsa ekonomide genişleme etkisi ortaya çıkarabilecektir. Monetaristlere göre bütçe açıkları parasal genişlemeye sebep olduğu için enflasyonu artırıcı bir etkisi vardır. Parasal genişleme iki türlü olabilir. Birinci olarak; kısa dönemde genişletici maliye politikası sonucu bütçe açıklarında meydana gelen bir artış faiz oranları üzerinde yükseliş yönünde baskı kuracaktır. Ekonomik dengeleri sarsmak istemeyen ve bu nedenle hedeflediği faiz oranını korumak isteyen bir hükümet, bu hedefi tutturabilmek için ister istemez genişletici bir para politikası uygulamak zorunda kalacaktır. İkincisi, uzun dönemde hükümetler hiç olmazsa açıkların belli bir kısmını monetizasyon ile finanse edebilmek için kasıtlı olarak parasal tabanı artırma yoluna gidebilecektir. Her iki durumda da bütçe açıkları enflasyona yol açabilecektir. Bütçe açıklarının enflasyona neden olup olmayacağı büyük ölçüde hükümetlerin uygulayacağı borçlanma politikalarına bağlı olabilecektir (Şen ve diğer., 2007: 50-51).

Bütçe açığı para arzı genişletilmeden halktan borç alarak karşılanıyorsa, bunun ekonomideki doğrudan genişletici etkisi, mali kaynakların devlete aktarılmasının yol açtığı dolaylı daraltıcı etkisi tarafından büyük ölçüde giderilmiş olur. Buna karşılık, eğer bütçe açığı para arzı genişlemesi ile karşılanıyorsa durum farklıdır. Açık ortadan kalktıktan sonra da, genişleyen para arzı genişleyici etkisini sürdürür. Bunun için devletin bütçe açığı vermesine gerek yoktur. Para arzını genişletecek diğer herhangi bir etken aynı sonucu verir. Keynes ve izleyicilerinin para miktarını ihmal edip, sadece kamu harcamalarını bütçe açığı yolu ile artırma ve böylece efektif talep genişlemesi ile tam istihdama ulaşmayı amaçlayan iktisat

politikası önerileri, parasalcılar tarafından şiddetle reddedilmiştir. Friedman ve izleyicileri Neo-klasik senteze dayanan faiz haddinden hareketle, para arzı veri iken kamu harcamalarındaki artışın özel yatırımları ve diğer harcamaları azaltacağını, “dışlama etkisi” ile açıklamışlardır. Sonuç olarak maliye politikası etkisizdir; hatta kamu kesiminin etkinliği düşük olduğu için, kamu harcamaları özel harcamalar aleyhine genişledikçe bütün ekonominin etkinlik düzeyi düşer. Yani, uzun dönem etkisi yararlı olmayıp olumsuz olabilmektedir (Kazgan, 1997: 241-243).

Dışlama etkisi moneteristlerde çok ileri düzeydedir. Çünkü onlara göre, devlet tahvili ihracıyla finanse edilen bütçe açıkları GSMH’yi fazla etkilemeyecektir. Buna karşılık Keynesyen iktisatçılar dışlama etkisinin sanıldığı kadar büyük olmayacağını ileri sürmektedir. Onlara göre özellikle altyapı yatırımları çerçevesinde kamu ve özel sektör yatırımları tamamlayıcı olabilir. Öte yandan ekonomi tam istihdamdayken kamu harcamalarındaki artış fiyatlar genel düzeyini yükseltecektir. Bunun sonucu olarak ekonomide reel ankes miktarı düşecek, dolayısıyla faiz oranları yükselecektir. Faiz oranlarında ki bu yükselme özel sektör yatırımlarını azaltacaktır (Parasız, 2003: 29).

5.5. RICARDO DENKLİK TEOREMİNDE BÜTÇE AÇIKLARI

İngiliz iktisatçı ve maliyecisi David Ricardo, kamu harcamalarının finansmanında vergileme karşısında borçlanma tercihinin bir ekonomide gerçek faaliyet düzeyi ile ilişkisi olmadığını savunmaktadır. Ricardo Denklik Teorisi’ne göre, bütçe açığının borçlanma ile finansmanı, ekonomik birimlerin yaşadıkları sürece ödedikleri vergilerin, yalnızca yeniden dağılımı olarak düşünülecek ve ekonomik birimler açığı kapatmak için gelecekte daha fazla vergi ödeyeceklerini bilerek, bugün harcamak yerine tasarruf edeceklerdir. Tasarrufların artması sonucunda ise, faiz oranları artmayacak, yatırımlar ise dışlanmamış olacaktır (Özbilen, 1999: 366).

Bu teoriye göre kamu harcamaları düzeyi sabit, bireyler rasyonel ve ileri görüşlü, vergilerin tümü götürü vergi, kişilerin sonsuz zaman boyutunda yaşıyormuş gibi karar aldıkları varsayılır. Faiz ödemelerini de kapsayan toplam kamu harcamaları vergi gelirleri ve kamu borçlarının toplamına eşittir. Bu nedenle devlet kamu harcamalarının bugünkü değerini değiştirmedikçe vergilerin bugünkü değeri de

değişmeyecektir. Çünkü net bugünkü değer olarak yarınki paranın bugünkü değeriyle, bugünkü paranın yarınki değeri arasında hiç bir fark yoktur. Yani, örneğin 10 birimlik bir paranın faiz oranına göre yarın alacağı değerle, yarın alınacak paranın bugünkü değeri aynı olacağı için, nötürdür. Bu durumda kamu harcamalarını ister borçlanmayla, ister vergiyle finans edin, sonuç değişmez ve milli gelir ve istihdam üzerinde reel bir etki yaratmaz (Ataç ve diğer., 2004: 165).

Ricardo Denklik Teoremi'ne göre, bütçe açığı ve vergilemenin ekonomi üzerindeki etkisi aynı olmaktadır. Şöyle ki; bir ekonomide, kişilerin mal ve hizmet talebinin vergilerin beklenen bugünkü değerine bağlı olduğunu varsayalım. Bu, her bir kişinin net servet durumunu belirlemek için gelirlerinin beklenen bugünkü değerinden vergilerin bugünkü değerinin düşürülmesi anlamına gelecektir. Bu nedenle, maliye politikası, vergilerin bugünkü değerini değiştirirse toplam tüketici talebini etkileyebilir. Fakat yukarıda vergilerin bugünkü değerinin harcamaların bugünkü değeri değişmediği sürece değişmeyeceği belirtilmişti. Bu nedenle, cari vergiler yerine borçlanmaya başvurma, toplam talep üzerinde bir etki yaratmayacaktır (Barro, 1989: 39). Ricardian denklik teoremine göre borçlanma, bugün tahsil edilmesi gereken vergilerin geleceğe ertelenmesinden başka bir şey değildir. Bir başka ifadeyle, bütçe açıklarının borçlanma ya da vergileme ile finansmanı arasında hiçbir fark yoktur. Çünkü bütçe açıklarının borçlanma ile finansmanı gelecekteki vergi yükümlülüklerinin artması anlamına gelmektedir.

Özetle bu teoremde, bütçe açığı ortaya çıktığında rasyonel beklentilere sahip olan karar alıcılar, bugünün oluşan açıkların yarın daha yüksek vergilerle kapatılacağını bilir, bu nedenle gelecekteki yüksek vergileri karşılamak için daha çok tasarruf yapma düşüncesindedir. Ricardo'ya göre borç almak ya da vergi koymak, ekonomide aynı etkileri doğuracaktır. Şu anda alınacak bir kamu borcu gelecekteki bir verginin habercisidir. Gelecekte alınacak böyle bir verginin değeri ile şu anda alınacak bir borcun değeri aynıdır. Bunu bilen ve rasyonel bir şekilde davranan bütün ekonomik ajanlar borçlanmanın yapılmadığı durumdaki davranış tarzını gösterirler.

5.6. KAMU TERCİHİ TEORİSİ YAKLAŞIMINDA BÜTÇE AÇIKLARI

Kamu Tercih Teorisi 1980'den sonra kamu kesimi açıklarında görülen büyük artışlardan etkilenecek, öncülüğünü J. Buchanan, R.Tollison, G.Tulock gibi

iktisatçıların savunduğu bir yaklaşımdır. Kamu Tercih Teorisi temelde seçmen ve politikacı davranışlarının analizine dayanmaktadır.

Kamu Tercih Teorisine göre toplumdaki tüm ekonomik ve sosyal kararlar bireylerin tercihlerine göre belirlenir. Bireyler seçimlerinde rasyonel ve tutarlıdır. Bireyler özel ekonomide faydalarını nasıl maksimize ediyorlarsa, kamu ekonomisi içinde aynı tercih ve tutarlılık söz konusudur. Bireyler kamu ekonomisinde de faydalarını maksimum yapacak tercihlerde bulunurlar. Kamu Tercih Teorisinde, siyasi karar alma mekanizmasının esasen politik süreçte yer alan kişiler arasında bir politik mücadele olduğu görüşü hakimdir. Piyasa ekonomisinde karar alma sürecinde alıcılar ve satıcılar arasındaki piyasa mücadelesine benzer bir şekilde kamu ekonomisinin de toplumsal istek oluşumunda bir politik mücadele söz konusudur (Aktan, 2000: 104). Seçmenler kendi çıkarları doğrultusunda seçim yaparken, politikacılar da yeniden seçilebilmek için seçmenlerinin çıkarlarına uygun politik eğilim gösterirler. Hükümetlerin kamu harcamaları ve vergiler üzerindeki kararları seçmenle karşılıklı çıkar ilişkisi sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Kamu Tercih Teorisi yaklaşımı, denk bütçeyi savunur. Çünkü bütçe açıklarının ekonomide genişletici bir etkisi olduğu kabul edilir. Ancak bu genişletici etkiye mevcut kaynaklar sebep olmaz. Borçlanmayla gelecekte bu güne aktarılan kaynaklar neden olmaktadır. Kamu harcamalarının finansmanı için ilave vergilemeye başvurulması iktisadi ajanların tepkisini çekecektir. Bu durumda oy kaybetmek istemeyen siyasal iktidarlar, vergi artışı yerine, vergi dışı finansman kaynaklarına yöneleceklerdir. Sonuçta borçlanmaya gidilmesi borç ve faiz yükünün artmasına, ekonominin üretim ekonomisinden rant ekonomisine geçmesine yol açar. Kamu Tercih Teorisi'ne göre para basımı da parasal disiplinsizliğe neden olarak enflasyonist baskıları artırabilmektedir (Şen ve diğer., 2007: 55). Kamu Tercih Teorisi kamu gelirlerinin amaçları dışında kullanılmasını önleyen anayasal mekanizmaların geliştirilmesi üzerinde durmuş, devletin vergileme ve harcama yetkisini sınırlandırılarak ekonominin serbestleştirilmesini savunmaktadır.

6. BÜTÇE AÇIKLARININ MAKROEKONOMİK DEĞİŞKENLER ÜZERİNE ETKİLERİ

Literatürde bütçe açıklarının, makroekonomik değişkenler üzerinde finansman yöntemine bağlı olarak olumsuz etkileri bulunmaktadır. Genellikle monetizasyonla finansmanın enflasyona yol açtığı, iç borçlanmanın faiz oranlarını artırdığı, dış borçlanma ile finansmanın döviz kurunu etkilediği kabul edilmektedir.

Gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ülkede kamu açıklarının, makroekonomik dengeler üzerindeki olumsuz etkileri bilinmektedir. Bundan dolayı bütçe açıklarını etkileyen unsurlar ve yol açtığı sonuçlar üzerine oldukça geniş bir literatür oluşmuştur. Kamu kesimi açıkları fiyat düzeyi, faiz ve büyüme oranları olmak üzere birçok makro ekonomik değişken üzerindeki olumsuz gelişmenin nedeni olarak görülmektedir. Diğer yandan açıkların yol açtığı sorunlar, açıkları besleyen nedenler haline de gelebilmektedir (Demir ve diğer., 2005: 248).

Ekonomik istikrarın sağlanması için ulaşılmak istenen temel makroekonomik amaçlar, genel olarak tam istihdamın sağlanması ve korunması, fiyatlar genel düzeyinin istikrarı, yeterli bir büyüme hızının sağlanması, ödemeler bilançosu dengesinin gerçekleştirilmesi ve gelir dağılımındaki dengesizliklerin giderilmesidir. Burada belirtilmesi gereken bir konuda söz konusu ulaşılmak istenen temel makroekonomik amaçların her ülkenin ekonomik sosyal ve gelişme düzeyi ile politikacılar tarafından benimsenen ekonomik ve sosyal amaçlara göre değişebileceği gibi, aynı ülkenin farklı dönemlerinde de ulaşılmak istenen makroekonomik amaçlar farklılık gösterebilmektedir. Örneğin gelişmiş olan ülkeler ekonomik büyümeye ilişkin sorunlarını çözmüş oldukları için, söz konusu ülkelerde temel makroekonomik amaçların tam istihdamın sağlanması ve fiyatlar genel düzeyinde istikrarın sağlanması olduğu söylenebilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin ise öncelikli makroekonomik amaçları sermaye birikiminin sağlanmasıdır (Ataç, 2002: 30).

Bütçe açıklarının makroekonomik etkilerini incelerken önemli bir noktaya dikkat etmek gerekir. Çünkü bütçe açıkları enflasyona neden olurken, enflasyon da faiz oranları ve döviz kuru gibi değişkenleri etkileyebilmektedir. Bu nedenle iktisat literatüründe birleşik etki olarak bilinen bir sonuçla karşılaşabiliriz. Birleşik etki ise iki ayrı değişkenin birleşerek meydana getirdikleri birleşik etkilerinin, bu

değişkenlerin ayrı ayrı meydana getirecekleri etkilerden farklı olmasıdır. Bütçe açıklarının yarattığı enflasyon, faiz oranlarını arttırıyorsa bu ikisinin döviz kuru üzerinde etkisi olabilecektir. Bütçe açıkları monetizasyon ile finanse edilirse enflasyonist etki yaratabilir. Açıklar monetizasyon ile finanse edilmese bile enflasyona neden olma ihtimali vardır (Şen ve diğer., 2007: 121-122).

6.1. BÜTÇE AÇIKLARININ ENFLASYON ÜZERİNE ETKİSİ

Bütçe açıklarının monetizasyonla finansmanının enflasyonun en önemli nedenlerinden biri olduğu hususu temel tartışma konularının başında gelmektedir. Ancak bütçe açıklarının ekonomik sonuçları hakkında hem teorik hem de ampirik düzeyde ortak bir mutabakatın olduğu söylenemez (Günaydın, 2004: 159).

Altıntaş ve diğer. (2008:186), bütçe açıklarının enflasyonist etkisini, açıkların nasıl finanse edildiğine ve açıkların toplam talep üzerinde etkili olup olmadığına dayandırmaktadırlar. Çünkü hükümetler bütçe açıklarını tahvil satışlarıyla finanse etme girişiminde bulunuyorlarsa, bütçe açıklarıyla enflasyon arasındaki ilişkinin (enflasyonist beklentiler) para yaratımına dayalı olarak gelişebileceği görüşü geçerlilik kazanabilecektir. Bu durumda enflasyon parasal bir olay olarak değerlendirilecektir. Yani bütçe açıklarıyla para arzının genişlemesi fiyat artışlarının belirleyicisi olabilecektir.

Bütçe açıklarının merkez bankası kanalıyla para basılarak finanse edilmesi para arzının artmasına, artan para arzı ise enflasyonun yükselmesine neden olmaktadır. Kamu giderlerinin finansmanında para basma yönteminin kullanılması, bireylerin satın alma gücünün bir kısmının zorunlu olarak devlete aktarılması sonucunu yaratmaktadır (Gürbüzer, 1997:7).

Enflasyonist finansman devlete, belli miktarda mal ve hizmet satın almak için finansal kaynak sağlayabildiği gibi, vergilerin artırılması veya borçlanma yoluyla finanse edilen harcamalar için ifade edilen sınırlamalara da sahip değildir. Bununla birlikte devletin enflasyon vergisi yoluyla kaynak miktarını artırmasının da bir sınırı vardır. Çünkü eğer devlet enflasyon oranını bu sınırın ötesine iterse, bu durum daha az reel kaynaklarında azalmaya yol açacaktır. Vergi toplamadaki gecikmeler sorunu ve gelişmekte olan ülkelerde gözlemlenen toplam vergi gelirleri içerisinde artan oranlı gelir vergisi payının düşüklüğü gibi konular göz önünde bulundurulduğunda,

enflasyon hızına bağılı olarak gerçek vergi gelirlerinde bir kayıp olduğu sonucuna varılabilmektedir (Ataç ve diğer., 2004: 166).

Bütçe açığı ile enflasyon arasındaki ilişki iki yönlü olabilmektedir. İlk olarak enflasyonun kamu harcamalarını artırıcı etkisi, vergi gelirlerini artırıcı etkisinden daha erken ortaya çıkar ve bütçe açıklarını artırır. İkinci olarak enflasyon nominal faiz oranlarını yükselterek bütçedeki faiz yükünü artırarak bütçe açıklarının daha çok artmasına neden olabilmektedir (Günaydın, 2004: 163).

Bütçe açıklarının dış borçlanma yoluyla finansmana gidilmesi durumunda borçların miktarı, vadesi ve faiz yükü olası sonuçların belirleyicisi olabilmektedir. Borç yoluyla elde edilen finansmanın kullanılması aşamasında gerçekleştirilen emisyon hacmi ve dış borç kullanılan sektörlerin niteliği, fiyatlar genel düzeyini etkileyebilmektedir. Ancak ithalatın artması sayesinde iç ekonomik piyasada mal arzının artması yoluyla bu malların genel fiyat düzeyinde artış olmaması enflasyonist baskıyı hafifletici bir unsur olabilir (Sönmez, 1998: 362).

Devletin bütçe açıklarını iç borçlanma yolu ile finanse etmek istemesi iç piyasada fonların sınırlı olması durumunda piyasadaki faiz oranlarının yükselmesine neden olabilmektedir. Aynı zamanda bütçe açıkları nedeniyle devlete ait bono ve tahvillerin arzındaki artış, bono ve tahvillerin satış fiyatlarını düşürerek faiz oranlarının yükselmesine neden olmaktadır. Merkez bankası para arzını kontrol etmek yerine, faiz oranlarının istikrarlı olmasını hedef olarak belirlemesi durumunda, bütçe açığının neden olduğu faizlerdeki yükselmeyi önlemek amacıyla para arzını genişletecektir. Merkez bankasının faiz oranlarını düşürme politikası nedeniyle parasal tabanı arttırması ekonomide enflasyonist bir etki oluşturabilmektedir. Dolayısıyla devlete ait finansal varlıklardaki artış para arzındaki artış gibi, özel kesimin net servetini arttırmaktadır. Özel kesimin net servetindeki artış ise toplam talebi arttırarak esnek olmayan toplam arz durumunda enflasyonist etki oluşturmaktadır (Yıldırım ve diğer., 2007: 466).

Bütçe açıkları para arzını ve enflasyonu arttırmamak için borçlanma yoluyla finanse edilirse, reel faiz oranları artar ve faiz ödemelerinin de borç almak suretiyle ödenmesi süreci başlar. Bu süreç sonunda da borç stoku ve faiz ödemeleri büyük boyutlara ulaşır. Büyük boyutlara ulaşan bu borçların ödenmesi için de hükümet

sonunda para basmak zorunda kalır ve çok daha yüksek bir enflasyon ortaya çıkar. Sonuçta bütçe açıklarının borçlanma ile finanse edilmesi zorlaştığı için para basma yoluna gidilmesinden dolayı ortaya çıkan enflasyon; bu açıkların borçlanmaya gidilmeden para basma yoluyla finanse edilmesi halinde ortaya çıkacak olan enflasyondan çok daha yüksek olacaktır. Böylece, başlangıçta bütçe açıklarının borçlanma yerine para basımı yoluyla finanse edilmesinin daha yararlı olacağı anlaşılabilecektir (Günaydın, 2004: 165). Devletin bütçe açıklarını devamlı olarak borçlanma ile finanse etmesi durumunda gelecekte bu borçla ilgili daha fazla faiz ödemek zorunda kalacaktır. Bu durumda borç anapara ve faiz ödemeleri, vergilerle ve daha fazla borçlanarak karşılanamayabilecektir.

Bütçe açıkları ve bu açıkların finansmanı fiyat istikrarını bozmakta, bunun sonucunda enflasyonu arttırabilmektedir. Ekonomik istikrarın oluşturulabilmesi için enflasyona neden olan bütçe açıklarının giderilmesi ve enflasyonun düşürülmesi gerekmektedir. Fiyat artışları kamu harcamalarını hemen etkilerken kamu gelirlerini gecikmeli olarak etkilemekte ve bütçe açıklarını arttırmaktadır. Bütçe açıklarını borçlanma ile karşılayan ülkelerde fiyatlardaki artış, reel borçlarını azaltarak özel sektörden kamu sektörüne kaynak transferine neden olabilmektedir.

6.2. BÜTÇE AÇIKLARININ BÜYÜME ÜZERİNE ETKİSİ

Bir ekonomide büyümenin sağlanması ve ekonomik istikrarın korunması oldukça güçtür. Çünkü belirli bir büyüme hızına ulaşabilmek için kamu kesimince toplanan gelirlerin yatırımlara aktarılması gerekmektedir. Ancak bütçe açıkları, ekonomide enflasyonist baskıları şiddetlendirerek toplam tasarruf ve yatırımlar arasında da dengesizliğe yol açabilmektedir. Çünkü bütçenin sürekli açık vermesi, kamunun borçlanmaya gitmesine neden olmakta ve tasarrufların büyük bölümünün yatırımlara dönmesi gerekirken açıkların kapatılmasında kullanılabilmektedir. Bu nedenle bütçede yatırımlar için her yıl yeterli miktarda ödenek tahsis edilememektedir. Bu sebeple bütçe açıkları ve finansman biçimi ekonomik büyüme ve istikrarın sağlanmasında önemli sorun olarak görülebilmektedir (Aktürk, 1990: 1-2).

Bütçe açıklarının ekonomik büyümeyi azalttığı yönündeki görüş gelişmekte olan ülkeler için genel kabul görmektedir. Çünkü bütçe açıkları büyüme oranını bazı

sebeplerle olumsuz yönde etkiler. Birincisi büyük bütçe açıkları enflasyona neden olur. Enflasyonist ortamda ise belirsizlik artar, nispi fiyatlarda ve kaynak dağılımında gereksiz sapmalar ortaya çıkar. Bunun sonucunda özel sektör yatırımları ile ekonomik büyüme azalır. İkinci sebep ise büyük bütçe açıklarının cari işlemler açığını artırarak ekonomik büyüme üzerinde bir kısıt oluşturur ve yine ekonomik büyüme azalır (Hossain & Chowdhury, 1998: 150-152).

Sood (1998), bütçe açıklarının ekonomik büyüme üzerinde bir yük oluşturduğunu ifade etmektedir. Çünkü açıklar yüksek faiz oranlarına ve enflasyona neden olabilmektedir. Açıklar nedeniyle artan ulusal borç yükü gelecek nesillerin yükümlülüğünü arttırmakta, borçların finansmanı ülkeleri iflasa götürmektedir. Zamanla açıklar nedeniyle büyük miktarlara ulaşan kamu harcamalarındaki verimsizlik ekonomide bağımlılığı arttırmakta, verimli olan özel sektörü dışlamaktadır. Açıklar nedeniyle artan vergiler insanların daha az çalışmasına, tasarrufun azalmasına ve büyümenin düşmesine neden olmaktadır (Bulut, 2002: 67).

Bütçe açıklarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi, iki farklı kanaldan kendini gösterir. Birincisi, bütçe açıklarının reel faizleri yükseltmesi sonucu, dışlama etkisi yoluyla ekonomik büyümeyi yavaşlatmasıdır. İkincisi ise yüksek reel faizlerin, kur sistemin esnek ve sermaye hareketlerinin serbest olduğu varsayımı altında, sıcak para girişleri artırması ve artan sıcak para girişlerinin de ulusal paranın aşırı değerlenmesine neden olarak, ithalatı artırıp ihracatın azaltması sonucu ekonomik büyümeyi yavaşlatmasıdır (Şen ve diğer., 2007: 121).

Bütçe açıkları sonucu artan faiz oranları bir yandan maliyetleri artırırken bir yandan da belirsizliği ve güvensizliği arttırmaktadır. Artan enflasyon oranı yatırım fonları arzını düşürerek sermaye piyasalarında dengesizliklere neden olabilmektedir. Eğer faiz oranlarındaki artış ekonomik büyümeyi aşarsa uzun dönemde devletin ödeme gücüne sahip olabilmesi, harcamalarını kısım gelirlerini yeterince arttırmasına bağlıdır. Aksi takdirde devlet daha çok borçlanmaktan kurtulamayacak ve borç batağına girecektir. Borçların ödenemeyeceği yönünde bir tereddüt olduğunda da borç verenler ilave kredi vermeyeceklerinden çöküşler başlayacaktır. Bu durumda büyümeden bahsetmek zorlaşacaktır. Kamunun borçlanması nedeniyle faiz oranlarındaki artış özel sektörün kullanabileceği kaynakların kamuya geçmesine, özel

sektörün üretimden dışlanmasına (crowding-out) neden olmaktadır. Kamuya göre daha hızlı gelişen, ekonomik etkenliği çok olan özel sektörün dışlanması ekonomideki dinamizmi yavaşlatmakta, büyümeyi engellemektedir. Yapılan birçok çalışmada çoğu ülkede enflasyon oranı ile ekonomik büyüme arasında istatistiksel olarak negatif bir ilişki olduğu görülmüştür (Bulut, 2002: 67-68).

Bütçe açıklarının büyüme üzerinde olumsuz etkisi olduğuna göre mümkün olan daha hızlı ekonomik büyümenin sağlanmasında kamunun ekonomideki payı arttırılmamalı, kamu harcamalarının negatif etkisine karşı gerekli önlemler alınmalı, kamu açıklarını oluşturan faktörler revize edilmelidir. Çünkü artan kamu açıkları, bunların getirdiği olumsuzluklar ve büyümenin negatife dönmesi, ekonomik istikrarın bozulmasına neden olacak sonuçta istikrar programı uygulamasına sebep olabilecektir. Uygulanan istikrar programları genelde iç talebi kısma yoluyla dış dengeyi sağlama amacıyla olduklarından gelişmekte olan ülkelerin üretim ve kalkınma çabaları bundan olumsuz etkilenmekte büyüme ikinci planda kalmaktadır. Daraltıcı para ve maliye politikalarının yanında faiz oranlarının serbest bırakılması ekonomideki küçülmeyi arttırmakta, enflasyonist etkileri arttırabilmektedir (Doğan, 1998: 32).

Sonuç olarak bütçe açıklarının borçlanma yoluyla finansmanı faiz oranlarını arttırarak özel sektörün yatırımlarının dışlanmasına neden olabilmektedir. Bu da ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Bütçe açıklarının merkez bankasından borçlanma ile finanse edilmesi durumunda ise faiz oranlarındaki artışı engelleyerek dışlama etkisinin oluşmasına engel olabilmektedir. Bu nedenle bütçe açıklarının para arzının arttırılması yöntemiyle finansmanının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi milli gelir düzeyini arttırdığı için pozitif olabilmektedir. Bütçe açıklarının vergilerin arttırılarak finanse edilmesi ise emek arzının azalmasına ve yatırımcıların yatırım yapma arzusunun kırılmasına neden olabilmektedir. Bu durum da ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Sonuç olarak bütçe açıklarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi, açıkların finansman yöntemlerine bağlı olarak değişebilmektedir.

6.3. BÜTÇE AÇIKLARININ FAİZ ÜZERİNE ETKİSİ

Bütçe açıklarının kamu gelirleriyle karşılanamadığı durumlarda kamu kesimi finansal piyasalardan fon talebinde bulunmaktadır. Bu talep artışı ödünç verilebilir fonlar piyasasındaki dengeleri değiştirmektedir. Bu etkinin büyüklüğü bir yandan kamunun finansman ihtiyacına, diğer yandan da finansal derinliğine bağlı olarak değişmektedir. Kamu kesiminin finansal varlık piyasasında ağırlığının artması sonucunda tasarruflarda bir artış olmadığı takdirde özel kesimin fon talebini karşılamak için yeterli kaynak bulabilmesi zorlaşmaktadır. Ayrıca fon maliyetlerinin de artmasından dolayı özel kesim, finansal piyasalardan dışlanmaktadır. Bu konuda yapılmış çalışmalar bütçe açıklarının faiz oranları üzerindeki etkisi üzerinde durmaktadır (Barro, 1989: 48).

Bütçe açıklarının finansmanında borçlanma tercih edildiğinde oluşan ilave para talebi faiz oranlarının artmasına neden olabilmektedir. Bu durumda artan faiz oranları bir yandan üretim maliyetini artırırken diğer yandan özel sektör tüketim ve yatırım taleplerinin düşmesine neden olabilmektedir. Faiz oranının enflasyon beklentisi ve belirsizlik gibi risk unsurları taşıması nedeniyle, uzun dönemde kamu borçlanması için, faiz oranı ile büyüme oranı arasındaki ilişki önemlidir. Eğer faiz oranı nominal gelir artışından fazla ise veya ona eşit ise potansiyel olarak bu durum sürdürülemez. Çünkü borçlanma ile elde edilen kaynaklarla sağlanan büyüme oranı borçlanma faizi ile aynı, hatta daha düşük olacaktır. Bu durum ilerde borçların faiz ve ana parasının zamanında ödenmediği borç krizlerine, ekonomik istikrarsızlıklara neden olabilecektir (Bulut, 2002: 70).

Bütçe açıklarının faiz yükünü arttırması enflasyon sonucu gerçekleşmektedir. Enflasyon ekonomideki nominal faiz oranını yükselterek bütçedeki faiz ödemelerini arttıracaktır. Nominal faiz oranının reel faiz oranıyla beklenen enflasyon oranı toplamına eşitlenme eğiliminde olduğunu ifade eden Fischer etkisinin geçerli olduğu ekonomilerde enflasyon yükseldikçe, bütçedeki faiz yükü de artacaktır. Özellikle iç borç stoku/GSMH oranının yüksek olduğu ekonomilerde bu etki daha güçlenecektir. Bu faiz ödemelerinin bir kısmı gelir transferi değil, ana paranın amortizasyonudur. Bu nedenle yüksek faiz ödemeleri bütçe açıklarına neden olabilecektir (Önder ve Kirmanoğlu, 1996: 44).

Büyük bütçe açıklarının olduğu ekonomilerde bir yandan borç geri ödemeleri diğer yandan özel sektörün sermaye ihtiyacı ile faiz oranları artmaktadır. Faiz oranlarının artması üretim maliyetlerini arttırmakta ve ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyebilmektedir. Ayrıca faiz oranlarındaki artış yabancı sermaye girişini hızlandırarak döviz kurlarının artmasını engellemekte, yerli paranın aşırı değerlenmesine neden olmaktadır. Yerli paranın değerli olması ise üretim maliyetlerini diğer ülkelere göre arttırdığından, ihracat azalırken ithalat artmaktadır. Böylece bütçe açıklarının artması sonucu faiz oranları artmakta sonrasında ise dış ticaret açıkları artmaktadır (Bulut, 2002: 76).

Bütçe açıklarında meydana gelen artışların faiz oranlarını etkilediği yapılan birçok makro ekonomik çalışmayla kanıtlanmıştır. Bütçe açıklarının faiz oranları üzerinde yükseltici bir etki yaratması, üretken yatırımlarda dışlama etkisinin doğmasına yol açabilmektedir.

6.4. BÜTÇE AÇIKLARININ GELİR DAĞILIMI ÜZERİNE ETKİSİ

Bütçe açıkları sonucunda kamunun iç borçlanma yoluna gitmesi gelir dağılımı üzerinde değişikliklere yol açabilmektedir. Borçların anapara ve faiz ödemelerinin yapıldığı kesim ile anapara ve faiz ödemelerine yönelik toplumdaki alınan vergiler sonucu yaratılan fayda ve maliyet toplumun gelir dengesi üzerinde etkili olmaktadır. Faizin ödendiği kesimin vergiyi ödeyen kesimden farklı olması ve faizin ödendiği kesimin daha varlıklı ve gelire daha az muhtaç oldukları oranda, gelirin dağılımı ile ilgili olarak önemli etkiler ortaya çıkmaktadır (Akdoğan, 1993: 360).

Devletin açıklar nedeniyle faiz oranlarını arttırması, iç piyasada devlete borç veren kesimin gelirlerini sabit veya düşük gelirlilere oranla arttırarak ülkede gelir dağılımının daha da bozulmasına neden olmaktadır. Bankalar ve diğer sermaye kesimleri dışardan düşük faizle borçlanarak riski düşük faizi yüksek borç verme işlemleri ile kamu kesiminden büyük gelirler elde etmektedir. Devletin borçlarını ödemediği, halkın yüksek vergi oranlarına katlandığı reel faizlerin artıp döviz kurunun fazla artmadığı bir durumda sermaye kesiminin gelirinin artması gelir dağılımındaki adaletsizliği arttırmaktadır (Kazgan, 1996: 49-50).

Kamu açıklarını kapatmak için iç borçlanmaya gidebilir. Bu durumunda; kamunun iç borçlanmayı yapabilmesi için faiz oranlarını yükseltmesi gerekecektir. Çünkü fonları çekebilmesi ancak bu yolla sağlanabilir. Bu durumda kamuya borç verenlerin gelir beklentileri yükselecek ve elde edecekleri faiz gelirleri nedeniyle de toplumda gelir dağılımında bir adaletsizlik ortaya çıkabilecektir.

Ayrıca faiz oranlarının yükselmesi özel kesim yatırımlarında azalmaya neden olabilmektedir. Dışlama etkisi olarak bilinen bu etki yatırımların azalması istihdam, toplumdaki gelir dağılımı ve milli gelir üzerinde olumsuz etkiler yaratabilecektir.

Özetle bütçe açığının finanse edilmesine yönelik finansman yöntemleri adaletli bir gelir dağılımının gerçekleştirilmesini önlerken, ekonomide mevcut olan gelir dağılımının daha da bozulmasına neden olmaktadır.

6.5. BÜTÇE AÇIKLARININ ÖDEMELER DENGESİ ÜZERİNE ETKİSİ

Bütçe açıklarının dış borçlanma ile finanse edilmesi durumunda, bütçe açıkları ile ödemeler dengesi ilişkisi, söz konusu olmaktadır. Devletin dış borçlanmaya başvurması durumunda yabancı yatırımlar, devlet tahvili alabilmek için ülke parası cinsinden nakde ihtiyaç duyacaktır. Sonuçta yerli paraya olan talep artacak ve milli paranın değeri yükselecektir. Milli paranın değerinin yükselmesi, ihracatı olumsuz etkileyecek ve ithalatı teşvik edecektir. Bu durum ödemeler bilançosunu olumsuz etkileyecek ve ödemeler bilançosu açığına neden olacaktır (Ulusoy, 2004: 225). Yani bütçe açıkları sonucunda oluşan yüksek faiz oranları, yabancı sermayenin ülkeye girişini hızlandırır. Bu durum döviz kurlarındaki artışı önleyerek ulusal paranın aşırı değerlenmesine neden olur. Ulusal paranın değerli olması demek ihracatın azalması, buna karşın ithalatın artması demektir. Böylece bütçe açıklarının artması dış ticaret açıklarını da arttırabilecektir.

Devletin ödemeler bilançosu dengesizliğini gidermek ve dış ticaret fazlası oluşturmak için başvuracağı yollardan bir diğeri de ülke parasının enflasyon oranında devalüe edilmesidir. Ancak böyle bir uygulama dış borçların milli para cinsinden değerini arttırıcı etkide bulunacaktır. Tüm bunlar bütçe üzerine ek bir yük getirecek ve bu yükün finansmanı ekonomide faiz oranlarının artması, enflasyon gibi olumsuzluklara yol açacaktır (Ulusoy, 2004: 226).

Sonuç olarak bütçe açıklarının finansmanında dış borçlanmaya başvurulduğunda daha çok ödemeler dengesi üzerindeki etkisi ortaya çıkmaktadır. Açıkların dış borçlanma ile finansmanı durumunda, kısa dönemde ülkeye net sermaye girişi olurken, uzun dönemde dışarıya doğru net bir kaynak transferi söz konusu olur. Borç ana para ve faiz ödemeleri uzun dönemde kendini daha çok hissettirebilecektir.

6.6. BÜTÇE AÇIKLARININ TASARRUF VE YATIRIMLAR ÜZERİNE ETKİSİ

Ball & Mankiw (1995), çalışmalarında bütçe açıklarının faiz oranlarını artırdığını ve dolayısıyla ulusal tasarrufları ve yatırımları azalttığını ifade etmişlerdir. Bunun da ulusal paranın değerlenmesine neden olmak suretiyle dış ticaret açıklarını ortaya çıkardığını ileri sürmektedirler. Çalışmalarında bütçe açıklarının uzun dönemde ülkenin üretim kapasitesi ve refahı üzerinde ortaya çıkarabileceği olumsuz etkilerini de analiz etmektedirler. Sonuçta hükümetlerin bütçe açıklarını ülkenin borç birikimini artırmak suretiyle belli bir dönem sürdürebilmeleri olasıdır. Ancak, uzun dönemde bunun sürdürülebilmesi bir hayli zordur. Çünkü bir ekonominin uzun dönem üretim kapasitesi söz konusu ülkenin işgücü verimliliği ve sahip olduğu sermaye stoku tarafından belirlenmektedir (Şen ve diğer., 2007: 119-120).

Bütçe açıklarındaki artışlar, kredi piyasalarındaki para talebini artırır, böylece faiz oranları yükselir. Artan faiz oranları fiyatlar genel düzeyini yükseltir. Bu belirtilen nedenler reel özel harcamaların azalmasına veya dışlanmasına neden olur. Hane halkı, tüketim harcamalarını azaltır ve tasarruflarını artırır. Firmalar da yine, yüksek faiz oranlarına tepki olarak reel yatırım harcamalarını azaltırlar. Diğer bir ifade ile belirli bir GSMH düzeyinde faiz oranında, vergilerdeki bir düşme veya borçlanma ile finanse edilen transfer harcamalarındaki bir yükselme, özel tüketim harcamaları ve özel tasarrufların her ikisini de arttıracığı için kullanılabilir geliri daha çok yükseltir. Vergi kesintilerinin veya transfer harcamalarının bir kısmı tüketim harcamasına gideceği için, özel tasarruflardaki artış, kamu açıklarındaki artıştan daha az olacaktır. Böylece ulusal tasarruflar azalacaktır (Şimşek, 2005: 5).

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE BÜTÇE AÇIKLARI VE TARİHSEL GELİŞİMİ

1. TÜRKİYE'DE BÜTÇE AÇIKLARI

Bütçe açıklarının oluşmasında çeşitli nedenler söz konusu olabilmektedir. Türkiye'de bütçe açıklarının görünüşte nedenleri; gelirlerin giderleri karşılayamamasıdır. Ancak, asıl neden ise devletin yapısının ve faaliyetinin büyümesi, sosyal nedenler ve bütçe ile ilgili kamu kuruluşlarının açık vermesidir. Türkiye'de savunma harcamalarının da bütçe açıklarında etkili olduğu söylenebilir. Çünkü bütçe harcamalarına bakıldığında savunma harcamaları büyük bir yer tutmaktadır. Bunda Türkiye'nin 1980 sonrası süreçte terörle mücadeleye harcadığı miktarın önemli bir yer aldığı görülmektedir. Ayrıca çoğu Kamu İktisadi Teşekküllerinin üretken bir yapıdan çıkıp devlete yük olmaya başlaması Türkiye'de bütçe açıklarının artışında önemli rol oynamıştır.

Akalin, (1996) Türkiye'deki bütçe açıklarının sebeplerini şu şekilde sıralamaktadır:

- 1) Ortanca seçmenin bedavacılığı
- 2) Hızlı nüfus artışı
- 3) Tasarrufları yüksek tutulan büyüme hızının finansmandan yetersiz kalması
- 4) Mali disiplinin bulunmayışı
- 5) Kamu kesiminin büyüklüğü, aşırı istihdam ve sübvansiyonlar
- 6) Toplumsal bir ahlakın bulunmayışı
- 7) KİT'lerin politize oluşu

8) Devletin piyasaya müdahalesini savunan iktisat okullarının ülkemizde egemen olması (Akalin, 1996: 17-18). Bunların yanında Türkiye’de yaşanan siyasi belirsizlikler, ekonomik krizler, ve terör sorunu bütçe açıklarının sebepleri olarak gösterilebilir.

Türkiye’de bütçe açıkları incelendiğinde bütçenin, TBMM’de önceden öngörülen açıklarla bağlandığı görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, bütçe gelirleri, bütçe harcamalarının hep gerisinde kalmıştır. Bütçe gerçekleştirmelerinde açıklar daha büyük miktarlarda ortaya çıkmıştır. Hükümetler tahmin ettikleri kadar gelir tahsil edememişlerdir. Sonuçta açıklar kaçınılmaz olmuştur (Saatçi, 2007: 91-101). Cumhuriyetin ilk bütçesi olan 1924 bütçesinden 2009 yılına kadar hazırlanan 85 bütçeden sadece 25’i denk ve fazla olarak kapanmış; 60 bütçe ise açık vermiştir. 1985 sonrası dönemde hazırlanan bütçeler hep açık vermiş hiç fazla vermemiştir. Bunun en büyük sebebinin kamu harcamalarındaki sürekli artış olduğu söylenebilir.

Türkiye’de bütçe açıklarının finansmanında genelde monetizasyon ve borçlanmaya ağırlık veren bir politika uygulanmıştır.1983 yılına kadar monetizasyona başvurulmuş, daha sonraki yıllarda ise daha çok iç borçlanma ağırlıklı bir politika izlenmiştir.1980’den sonra esnek döviz kuru ve faiz oranlarının piyasada belirlenmesi bütçe açıklarının finansmanında monetizasyonu güçleştirmiştir. Merkez Bankası kaynaklarının kullanılmaması ve dış borç bulmadaki zorluklar, bütçe açıklarının finansmanında iç borçlanmayı ön plana çıkarmıştır.

Borç stokundaki artış bütçe esnekliğini de önemli ölçüde azaltmış ve hazırlanan yıllık bütçeleri, borç faiz ödeme planı formatına sokmuştur. Türkiye’de yaşanan bu gelişmeler sonuçta hükümetlerden beklenen özellikle de eğitim, sağlık, adalet gibi başlıca kamu hizmetlerinin beklenen seviye, kalite ve sürede sunulmaması ile sonuçlanmıştır.

Avrupa Birliği’nin bütçe açıkları, para ve maliye politikaların uygulanması konusunda, üye ülkeler ve aday ülkelerden istekleri de dikkat çekicidir. Avrupa Birliği, kendisine üye olmak isteyen aday ülkelerden mali disiplinin sağlanmasını bir ön koşul olarak göstermektedir. Bu koşulun benzerini kendisine üye ülkelerden de istemiştir. Avrupa Birliği’ne üye olan ülkeler, ortak para birliği (Euro) uygulamasına geçmeden önce mali disiplini tesis etmek için 1 Ocak 1992’de Maastricht

Anlaşması'nı imzalamışlardır. Bu anlaşmaya göre bazı kriterler belirlenmiştir. Bu kriterleri sağlayan üye ülkeler para birliği uygulamasına dahil olmuşlardır. Buna göre;

1) Toplulukta en düşük enflasyona sahip (en iyi performans gösteren) üç ülkenin yıllık enflasyon oranları ortalaması ile ilgili üye ülke enflasyon oranı arasındaki fark 1,5 puanı geçmemelidir.

2) Üye ülke devlet borçlarının GSYİH' sına oranı %60'ı geçmemelidir.

3) Üye ülke bütçe açığının GSYİH' sına oranı %3'ü geçmemelidir.

4) Herhangi bir üye ülkede uygulanan uzun vadeli faiz oranları 12 aylık dönem itibariyle, fiyat istikrarı alanında en iyi performans gösteren 3 ülkenin faiz oranını 2 puandan fazla aşmayacaktır.

5) Son 2 yıl itibariyle üye ülke parası diğer bir üye ülke parası karşısında devalüe edilmiş olmamalıdır (Saatçi, 2007: 100).

Türkiye bütçede disiplini sağlamak için 10 Aralık 2003 tarihinde kabul edilen ve 1 Ocak 2006'da yürürlüğe giren 5018 sayılı 'Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'nu çıkartmıştır. Bu kanunun amacı, "Kalkınma planlarında ve programlarında yer alan politika ve hedefler doğrultusunda kamu kaynaklarının etkili, ekonomik ve verimli bir şekilde elde edilmesi ve kullanılması, hesap verilebilirliği ve mali saydamlığı sağlamak üzere, kamu mali yönetiminin yapısını ve işleyişini, kamu bütçelerinin hazırlanmasını, uygulanmasını, tüm mali işlemlerin muhasebeleştirilmesini, raporlanmasını ve mali kontrolü gerçekleştirmektir" şeklinde belirtilmektedir. Bu kanunla Türkiye'de savurganlıkları önleyerek bütçe açıklarının azaltılması amaçlanmıştır. Ayrıca bu kanun ile bütçe sistemimize "çok yıllık bütçe" kavramı girmiştir. Çok yıllık bütçe uygulaması ile kamu harcama ve gelirlerinin orta vadede tahminleri yapılabilecek ve bu sayede harcamaları disipline alarak bütçe açıklarının azaltılacağı öngörülmüştür. Çok yıllık harcama ve gelirlerin bir ön görüşünün yapılması şüphesiz bütçe açıklarının oluşmasında engelleyici bir etki oluşturabilecektir.

2. TÜRKİYE'DE BÜTÇE AÇIKLARININ TARİHSEL GELİŞİMİ

1980 yılı Türkiye ekonomisinde bir kırılma noktası olarak bilinmektedir. Çünkü enflasyonu kontrol altına almak, dış kaynak açığını kapatmak, kısıtları önlemek ve de ekonomiyi yeniden işler hale getiren yapısal dönüşümleri içeren bir program uygulamasına girilmiştir. 24 Ocak 1980 kararları olarak ekonomik literatüre geçen ekonomik istikrar programı yürürlüğe kondu. Bu programla serbest piyasa mekanizmasının daha güçlenmesi için devletin ekonomik hayata olan müdahalesinin asgariye indirilmesini, rekabeti engelleyici uygulamaların önlenmesini, ayrıca kaynak dağılımını bozucu kısıtlamaları ortadan kaldırarak yatırımların etkinliğinin artırılmasını ve ekonominin uluslararası piyasalara entegrasyonunu amaçlamıştır.

Bu sebeple 1980 yılı, bütçe açıkları incelememizde bir ayırım noktası olacaktır. Aşağıda 1980 öncesi ve 1980 sonrası olmak üzere iki kısımda Türkiye ekonomisinde bütçe açıklarının gelişimi incelenecektir.

2.1. 1980 ÖNCESİ DÖNEMDE TÜRKİYE'DE BÜTÇE AÇIKLARI

1980 öncesi dönemde Türkiye'de bütçe açıkları dönemler arası farklılık gösterebilmektedir (Bkz. Tablo 2.). Cumhuriyetin kuruluşundan sonra mali iflasa sürüklenmiş bir kamu maliyesi devralınmıştır. Bir tarafta kronik bütçe açıkları diğer tarafta ağır borç yükü yeni kurulan Cumhuriyete büyük sıkıntılar yaşatmıştır. Bu kısımda Cumhuriyetin kuruluşundan 1980 yılına kadar olan zamandaki bütçe açıkları dönemler halinde değerlendirilmeye çalışılacaktır. Tablo 2.'de Cumhuriyetin ilk bütçesinin yapıldığı yıl olan 1924 ile ihracata dayalı büyüme modeline geçilen 1980 yılları arasındaki konsolide bütçe dengesini göstermektedir.

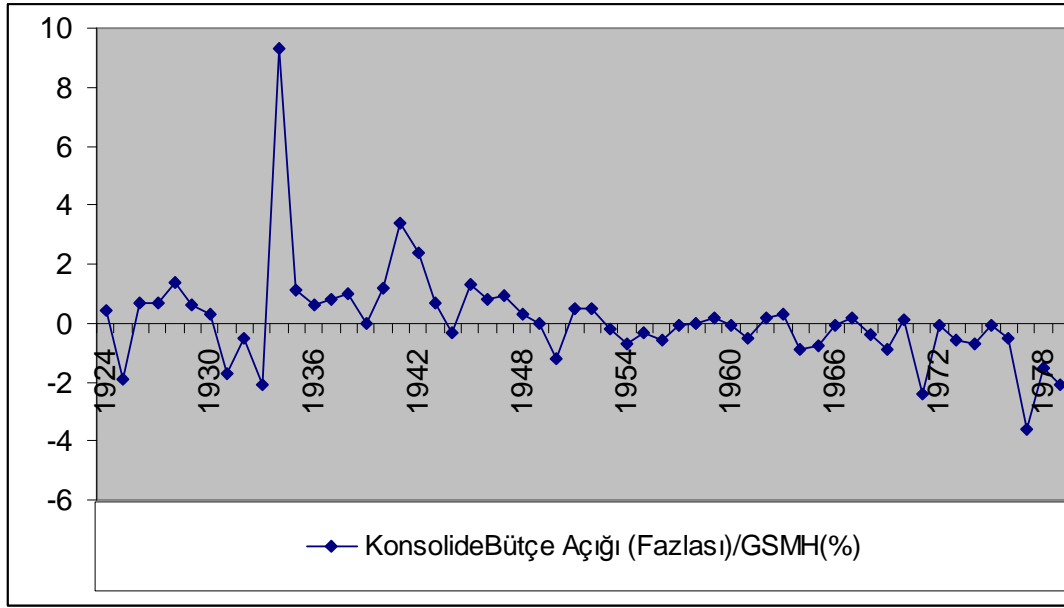
Tablo 2. 1924-1979 Dönemi Konsolide Bütçe Dengesi

Yıllar	Gelir (Milyon TL)	Gider (Milyon TL)	Bütçe Dengesi (Milyon TL)	GSMH (Milyon TL)	Bütçe Dengesi (%)
1924	147	141	5	1.204	0,4
1925	186	214	-29	1.526	-1,9
1926	202	191	11	1.651	0,7
1927	234	223	10	1.471	0,7
1928	251	227	23	1.633	1,4
1929	268	254	13	2.073	0,6
1930	254	248	5	1.581	0,3
1931	215	238	-24	1.392	-1,7
1932	235	240	-6	1.171	-0,5
1933	232	255	-24	1.141	-2,1
1934	379	265	113	1.216	9,3
1935	317	302	15	1.310	1,1
1936	321	310	10	1.695	0,6
1937	378	364	14	1.807	0,8
1938	395	375	19	1.896	1,0
1953	2.543	2.572	-29	15.607	-0,2
1954	2.609	2.727	-119	15.915	-0,7
1955	3.399	3.452	-53	19.117	-0,3
1956	3.573	3.711	-139	22.047	-0,6
1957	4.338	4.377	-40	29.310	-0,1
1958	5.268	5.251	16	35.000	0,01
1959	7.155	7.046	108	43.670	0,2
1960	7.749	7.789	-40	46.664	-0,1
1961	11.633	11.865	-233	49.536	-0,5
1962	9.845	9.744	100	57.593	0,2
1963	12.609	12.440	167	66.801	0,3
1964	13.690	14.303	-613	71.313	-0,9
1965	14.803	15.419	-617	76.726	-0,8
1966	18.136	18.225	-90	91.419	-0,1
1967	21.785	21.552	233	101.481	0,2
1968	22.669	23.262	-593	163.900	-0,4
1969	25.115	26.715	-1.600	183.400	-0,9
1970	34.919	34.708	211	207.800	0,1
1971	42.738	49.079	-6.342	261.100	-2,4
1972	54.011	54.373	-362	314.100	-0,1
1973	65.309	67.596	-2.288	399.100	-0,6
1974	78.366	82.270	-3.904	537.700	-0,7
1975	119.155	119.994	-839	690.900	-0,1
1976	158.403	162.357	-3.955	868.100	-0,5
1977	208.556	248.314	-39.758	1.108.300	-3,6
1978	337.686	361.554	-23.869	1.645.900	-1,5
1979	573.041	633.216	-60.176	2.876.500	-2,1

Kaynak: Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü

Aşağıda Grafik 1.'de 1924 yılından 1980 yılına kadar olan bütçe dengesi gösterilmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren denk bütçe politikasının çok partili hayatın başlangıcı olan 1950 yıllarına kadar birçok yılda başarı ile uygulandığını görmekteyiz.

Grafik 1. Türkiye’de 1924-1980 Yılları Arasında Konsolide Bütçe Dengesi

Kaynak: Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

2.1.1. 1924-1938 Cumhuriyetin İlk Yılları Bütçe Açıkları

Atatürk toplumsal ayrıcalıklara ve seçkin halk ikilemine karşı sosyal adaleti sağlayan ve halka eziyet çektirmeyen bir devlet bütçesi dengesinin sağlanmasını öngörüyordu. Yeni Türk devletinin hızla kalkınması için yatırımların yapılması gerekiyordu. Bunun için bütçe fazlaları oluşturulmalıydı. Bu dönemde devlet bütçesinin açık vermesi kesinlikle yasaktı. Bütçelerin denk olarak kapatılması gerekli bir koşuldü. İç ve dış borçlanmadan sağlanan devlet gelirleri ile bütçe denkleğinin sağlanması kabul edilemez bir durumdu. Atatürk'ün bütçe dengesi üzerinde bu kadar titizlikle durmasının temel nedeni, devlet hazinesinin yurt içinde ve yurt dışında güçlü ve güvenilir olmasını zorunlu görmesidir. Atatürk'e göre, ekonomik bağımsızlığı sağlamanın başka yolu yoktu (Bulut, 2006: 168).

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk bütçesi 1924 yılı bütçesidir. 1924-1925 bütçeleri açık verirken 1926-1929 dönemi yıllık bütçeleri fazla vermiştir. Devletçi dönemde bütçe gelir giderleri düzenli olarak artmıştır. Sanayileşme girişimleri nedeniyle ilave finansman gereği artsa da, açık bütçe uygulamasından kaçınılmıştır. Hatta bütçe, artan oranda fazla ile kapanmaya başlamıştır. Türk hükümeti bu dönemde, mali işlerinde denk bütçeyi kendisine prensip olarak kabul etmiştir.

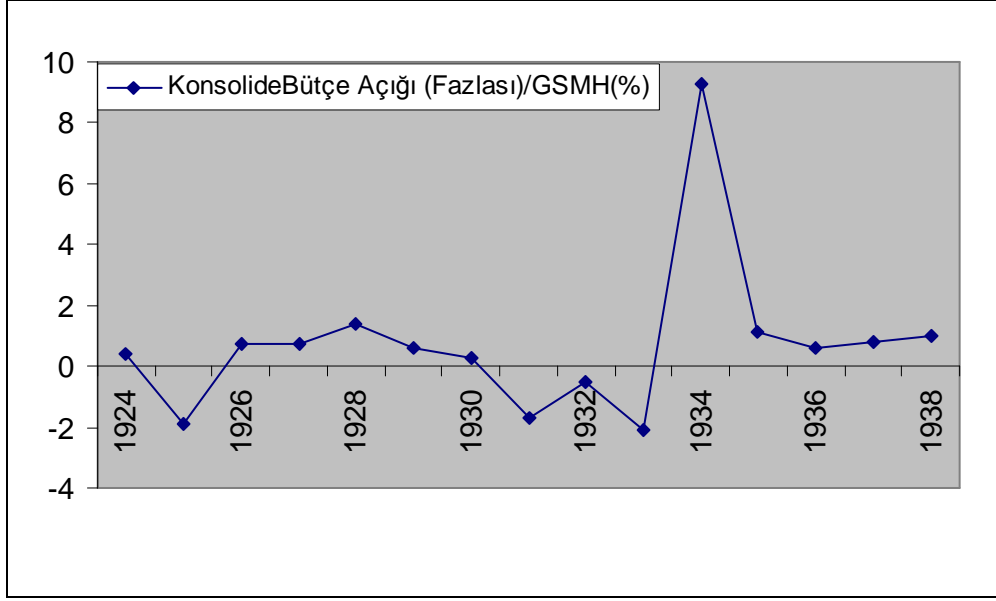
Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra yönetimin en önemli iktisat politikası yaklaşımlarından birisi devlet bütçesinin açık vermemesini sağlamaktır. Kurtuluş yıllarından başlayarak yaklaşık çeyrek yüzyıl büyük bunalıma, devletçilik uygulamasına ve ikinci dünya savaşı koşullarına karşın, 1950'ye kadar bu yaklaşım sürdürülmüştür. Bu dönemlerde enflasyona yol açmayacak kararlı bir ekonomik ortamın sağlanması amaçlanmıştır. Cumhuriyetin ilk kuruluş yıllarında sadece 95 milyon TL olan vergi gelirleri, devletçi sanayileşme dönemi ile yatırımların artmasına paralel olarak bir artış göstermiştir. Planlı dönem boyunca vergi gelirleri artmıştır (Uludağ, 1990: 281).

Cumhuriyetin ilk yıllarında ülkede kararlı bir ortam oluşturmak için uğraşmıştır. Para miktarı artırılmamış kamu harcamaları, kamu gelirlerine eşit tutulmaya çalışılmıştır. Devlet bütçesinin zorluklar karşısındaki gösterdiği çabaya rağmen 1924 Lozan Antlaşması ile Osmanlı borçlarının %62,25'i Türkiye Cumhuriyeti'ne bırakılmıştır. Bu borç ödemesi 1954 yılına kadar sürmüştür (Kuyucuklu, 1986: 179). Bu dönemde 1924 yılı Cumhuriyetin ilk bütçesidir. 1924 yılı bütçesi denk bağlanmıştır. Hatta açık yerine fazla vermiştir. Ancak bu denk bütçe ilkesi 1925 yılında sürdürülememiş ve GSMH'nin %2'sine yakın bir oranda açık vermiştir (Bkz. Tablo 2).

Bu açığın sebebi ise vergilemede adaletin sağlanması ve köylünün vergi yükünün hafifletilmesi gibi gerekçelerle, söz konusu yıl içerisinde yürürlükten kaldırılan Aşar vergisidir. Aşar vergisi, tarımsal ürünler üzerinden, hasılatın %10'u oranında alınan ve Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne intikal eden bir potansiyel tarım vergisiydi (Şen ve diğer., 2007: 159). Bu açık ilerleyen yıllarda çıkarılan yeni vergilerle kapatılmıştır. Bu yeni vergiler daha çok dolaylı vergiler şeklinde ortaya çıkmıştır. Ekonomide paranın değerini korumak için emisyon artışı

sıkı kurallara bağlanmıştır. Devlet bütçesinde bir açık meydana geldiği zaman bu açığı harcamaları kontrol altına alarak kapatma yoluna gidiliyordu. Bu dönemde harcamaların baskı altına alınmadığı olağanüstü durumlar da ise ya borçlanma ya da vergi gelirlerini artırma yoluna gidilmiştir (Parasız, 1998: 12).

Grafik 2. Türkiye’de 1924-1938 Yılları Arasında Konsolide Bütçe Dengesi

Kaynak: Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Grafik 2.'de 1924-1938 Yılları arasında konsolide bütçe dengesinde 1925, 1931 ve 1933 yılları hariç diğer yıllarda kamu gelirlerinin kamu harcamalarını karşıladığı görülmektedir. Kamu gelirlerinin ve de kamu harcamalarının GSMH' ye oranı, ortalama olarak eşit düzeyde; hep %10'un üzerinde seyretmiştir. Bu Cumhuriyetin kuruluş yıllarında bize denk bütçe ilkesine sıkı sıkıya bağlı kalındığını göstermektedir.

Sonuç olarak Cumhuriyetin kuruluş yıllarında denk bütçe ilkesine sıkı sıkıya bağlı kalınması Türk ekonomisinin temelini oluşturmuştur. Türk maliyesinin bu benimsenen görüş çerçevesinde yeniden yapılandırılmaya çalışılmıştır. Bu ilke ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesinde en önemli unsur olarak görülmüştür.

2.1.2. 1939-1950 Devletçi Sanayileşme Döneminde Bütçe Açıkları

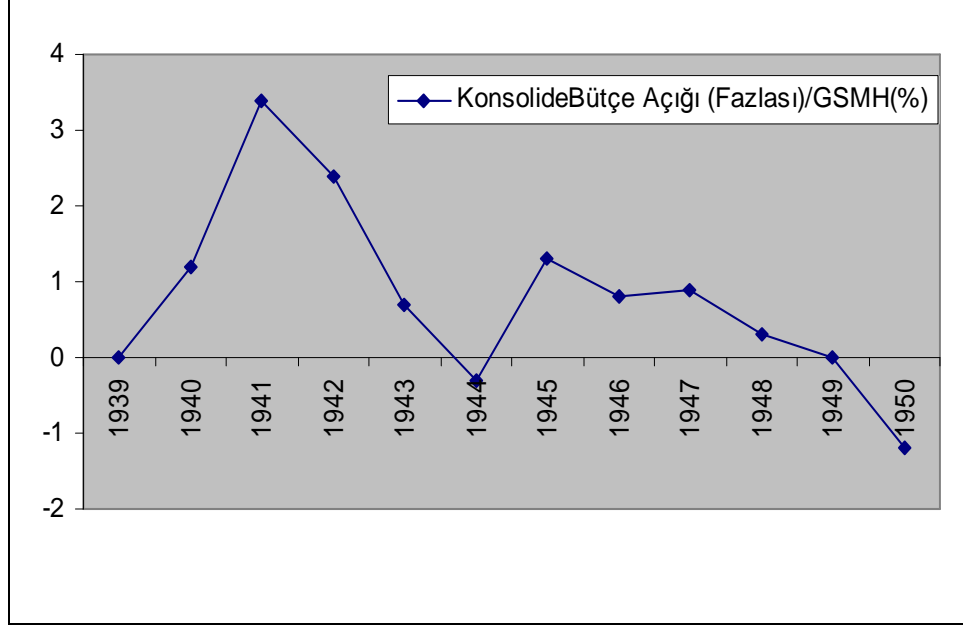
1929 dünya krizinin tüm dünya ekonomilerini olumsuz etkilemesi ve o dönemde ekonomiye müdahaleyi savunan keynesyen görüşün etkin olması nedeniyle Türkiye ekonomisinde devletçilik uygulamaları benimsenmiştir. 1937’de Türkiye Cumhuriyeti’nin altı temel ilkesinden biri olarak kabul edilmiştir. Bu ilke kamu yararı amacıyla devletin sanayide, ekonomide, işletmecilikte doğrudan yer almasını ve düzenleyici roller üstlenmesini öngörmekteydi. Bu amaçla 1930’larda kurulan devlet fabrikaları, madencilik tesisleri, sanayi kuruluşları ulusal üretimi arttırmıştır. İkinci dünya savaşı nedeniyle devlet harcamaları önemli oranda artarken devlet gelirleri artmamış, bütçe açıkları çoğalmıştır. Devlet harcamalarını karşılamak üzere olağanüstü gelir uygulamalarına başvurulmuştur. Savaş döneminde gelirlerin %55’i normal gelirlerden oluşurken %45’i özel kanunlarla sağlanan olağan üstü gelirlerden oluşmaktadır. Devlet vergi gelirlerini arttırabilmek için vergi kapsamını genişletmiş, varlık vergisi koymuş, toprak mahsüllerini vergilendirmiş ve düşük fiyattan tarım ürünleri almıştır. Bütçe açıklarının finansmanını sağlamak için Merkez Bankası kaynakları kullanılmış, dolaşımdaki para miktarı arttırılmıştır. 1938’e kadar istikrarlı seyreden emisyon hacminin artışı; ekonomideki stokların büyük olması, ihtiyat güdüsüyle paraların gömülenmesi ve fiyat kontrolleri nedeniyle başlangıçta enflasyon üzerinde fazla etkili olmazken, zamanla önemli artışlara neden olmuştur. Bu dönemde Cumhuriyetin kuruluşundan beri temel ilke sayılan sıkı ve istikrarlı para politikasından uzaklaşmıştır. İkinci dünya savaşı sonrası tekrar sıkı para politikalarına dönmüştür (Bulut, 2006: 171-186).

Devletçi ekonomi politikaları arttırılarak devam ettiği 1939-1945 döneminde, savaş ekonomisinin kötü etkileri ve uygulanan ekonomi politikalarının sonuçları nedeniyle milli gelir gerilemiştir. 1945 sonrasında ekonomi yeniden büyüme içine girmiştir. Ancak kötü iklim koşulları nedeniyle 1949’da önemli gerileme yaşanmıştır. Bu dönemin genel nüfus artış oranı %1,5 iken ekonomik büyüme ortalaması %0,6 gibi oldukça düşük bir oranda gerçekleşmiştir. Yani kişi başına düşen milli gelir %0,9 gerilemiştir (Hiç, 1994: 23).

Bu dönemde 1950’ye kadar sadece 1944 yılında bütçe açığının olduğunu görmekteyiz. 1944 yılında ise savunma harcamalarının artması ve seferberlik

uygulamasını nedeniyle üretimde meydana gelen düşüşün vergi gelirlerini olumsuz etkileyerek açığa neden olduğu söylenebilir.

Grafik 3. Türkiye’de 1939-1950 Yılları Arasında Konsolide Bütçe Dengesi

Kaynak: Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Grafik 2. ve Grafik 3.’de de görüldüğü gibi 1924-1950 yılları arasındaki 27 yıl boyunca Bütçe Açığı(Fazlası)/GSMH oranı %3,1 ile %-2 aralığında gerçekleşmiştir. İkinci dünya savaşının 1945 yılında sona ermesinden sonra olumsuz etkileri sürmeye devam etmiştir. Buna rağmen bu dönemde bütçe açığı sorunu ile karşılaşılma aksine fazla vermiştir. Konsolide bütçe dengesi 1946’da %0,8, 1947’de %0,9 gerçekleşmiş, 1950’de ise %-1,2 oranında açık vermiştir.

2.1.3. 1951-1962 Liberalleşme Döneminde Bütçe Açıkları

Cumhuriyetten bu döneme kadar uygulanan ekonomi politikaları, birden çok ekonomik sistemin özelliklerini içinde barındırmaktadır. Bir yandan kuruluş döneminin şartları gereği üretim yetersizliği, sermaye kıtlığı, milli mücadelenin getirdiği sıkıntılar nedeniyle devletçi politikalar uygulanırken, diğer yandan, günümüz ekonomilerinin önceliklerinden olan liberal uygulamaların zemini oluşturulmuştur. 1950’den itibaren liberalleşme uygulamaları daha da artarak devam etmiştir. Bu dönemde özel kesimin yatırım yapmasına uygun ortam hazırlamaya yönelik önemli çalışmalar yapılmıştır. Kredi

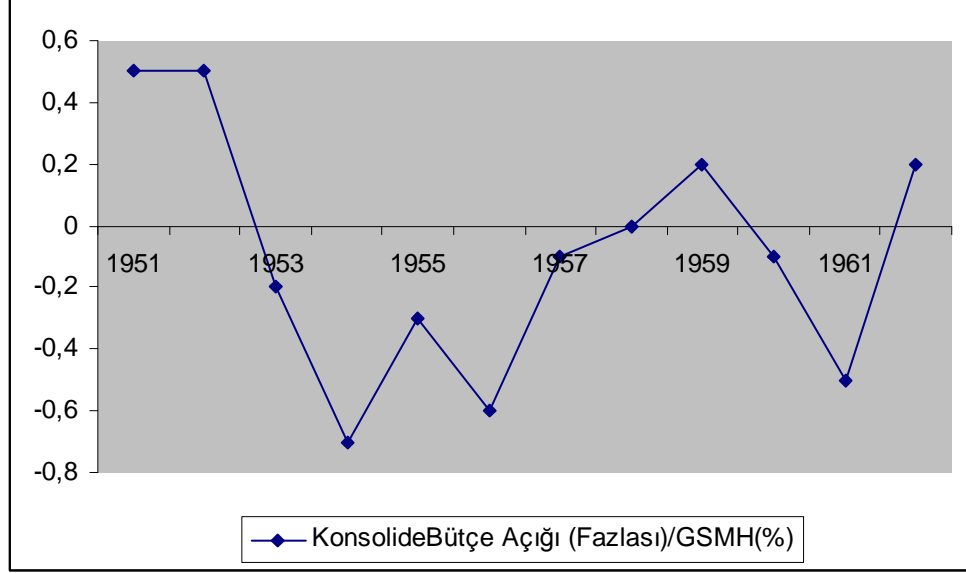
imkanlarının arttırılması, dış yardımların hazine imkanlarıyla birleştirilerek ekonomiye aktarılması, dış ticarete girişimciyi yatırım yapmaya özendirici bir politika izlenmesi, alt yapı inşasına büyük hız verilmesi, tarımsal üretimi özendirici destekleme fiyat politikasının uygulanması bu çalışmalardan bazılarıdır. Bu dönemde, ekonominin dış yardım ve yabancı sermayeye açılması ile ülkede yeni tüketim kalıpları oluşmuş, özel sermaye birikimleri artmıştır (Bulut, 2006: 187-202).

1950 yılından itibaren toplam yatırımların GSMH içindeki payı artmaya başlamıştır. Ancak, yatırımlardaki ve diğer harcamalardaki artışa göre kamu gelirleri yeterince artış gösterememiştir. Zaman içinde kamu gelirlerinin kamu giderlerini karşılama oranı hep düşerek %70'ler seviyesine gelmiştir. Hükümet bu açıkları karşılamak için, borçlanma ve merkez bankası kaynaklarına başvurma yollarına gitmiştir. Bu arada, devlet dönem başından beri dış kredi ve yardımlara açık bulunmaktadır. Dışardan gelen borçlar zamanla birikmiş, 1958 yılına gelindiğinde ülkenin içinde bulunduğu şartlarla beraber ödenemeyecek boyutlara ulaşmıştır (Bulut, 2006: 199). Borçların yapısı ve çeşitliliği artınca kaçınılmaz sonuç olan moratoryum ortaya çıkmıştır. Çünkü bütçe açıklarına bakıldığında, bütçe açıklarının her yıl arttığını ve buna karşılık bütçe gelirlerinin ise düzensiz biçimde arttığı görülmektedir. Fakat bu artışlar giderlerden daha küçük olduğu için bütçe yıllar itibariyle açık vermeye devam etmiştir. Türkiye'de ilk kez 1958 yılında moratoryum ilan edilmiş, borçların ödenemeyeceğini bildirilmiştir. 1960 yılına kadar dış borç miktarı çok yüksek seviyelere ulaşmıştır (Eker, Altay ve Sakal; 1997: 341).

Bu durum karşısında hükümet, ekonomik sorunların üstesinden gelmek için IMF, ABD Hükümeti ve Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü nezdinde girişimlerde bulunmuş ve ekonomik sorunları dizginleyecek kapsamlı bir ekonomik istikrar programının hayata geçirilmesi karşılığında kredi desteği sözü almıştır. Bunun üzerine 4 Ağustos 1958 yılında dış destekli bir istikrar paketi yürürlüğe konulmuştur. Bu paket iktisat ve maliye literatürümüze 4 Ağustos Kararları, olarak girmiştir. Bu kararlarda kamu harcamalarını kontrol altına alınması, vergi reformunun gerçekleştirilmesi ithalatın yeniden serbest bırakılması gibi hedefler vardı (Şen ve diğer., 2007: 175).

Grafik 4.'de görüldüğü üzere 4 Ağustos kararları doğrultusunda uygulamaya konulan tedbirler sonucu bütçe açıkları düşmeye başlamış, 1953'den bu yana negatif gerçekleşen bütçe dengesi pozitif gerçekleşmiştir.

Grafik 4. Türkiye'de 1951-1962 Yılları Arasında Konsolide Bütçe Dengesi

Kaynak: Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Ekonomik istikrarı sağlamak için sıkı para ve maliye politikaları ve ihracatı teşvik tedbirleri gibi bir takım ekonomik tedbirler alınmış olsa da enflasyonist gidiş önlenememiştir (Bulut, 2006: 202). Bu dönemde uygulanan ve kontrol altına alınamayan açık bütçe politikasının, ülkenin ekonomik sıkıntılarının kaynağı olduğu söylenebilir.

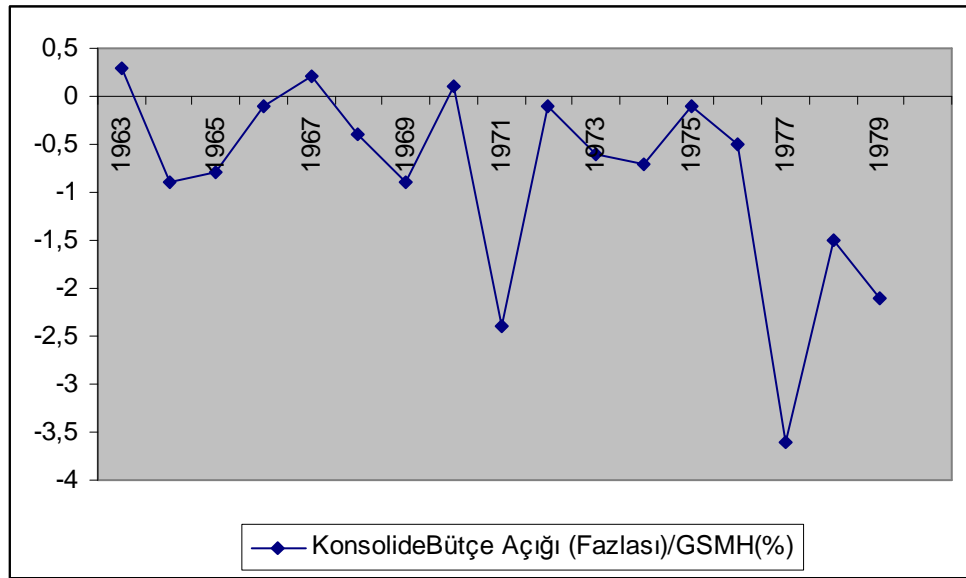
2.1.4. 1963-1979 Planlı Dönemde Bütçe Açıkları

Bu dönemde; 1958 yılında uygulamaya konulan istikrar önlemleri dönemin devlet başkanı tarafından daha sıkı bir şekilde uygulanmaya devam ettirilmiştir. 1962 yılında ilk defa hazırlanan plan başarılı olmasıyla üç adet arka arkaya beşer yıllık planlar hazırlanmıştır. Bu dönemde bu planlarla sanayileşmeye ve büyümeye önem verilmiştir. Ancak büyük umutlar bağlanan bu planlar, ekonomik meselelerin çözümünde yetersiz kalmıştır (Bulut, 2006: 218).

1970'lerde bütçe açıklarını kronikleştiren bazı gelişmeler yaşanmıştır. Bunların başında cari harcamaların birden artmasına sebep olan 1970 yılında yasal

düzenlemeyle memurlara aşırı ücret artışının sağlanmasıdır. Bunun sonucunda cari harcamalar artarak bütçe açıklarını artırmıştır. İkinci olarak KİT'lere hazineden yapılan transferler kamunun daha da büyüyerek açıkların artmasında etkili olmuştur. Bunun yanında 1973-1974 dünya petrol krizi sonucu petrol fiyatları uluslararası piyasalarda yaklaşık dört kat artmış ve bu artışın başlangıçta tüketicilere yansıtılmayıp; hazine kaynaklarından sübvansede edilmesi hazineye ek bir mali yük getirmiştir. Ayrıca bu dönemde koalisyon hükümetlerinin popülist politikaları bütçe açıklarını artıran bir başka etkidir. 1974 Kıbrıs Barış Harekatı bu dönemde olması zaten ekonomik çalkantı içinde bulunan Türkiye'yi, uygulanan ambargolar sonucu bütçe dengesini daha da olumsuz etkilemiştir. Enerji ve döviz darboğazının neden olduğu sanayi üretimindeki gerileme vergi hasılatını azaltarak yine bütçe dengesinde olumsuzluklara neden olmuştur (Şen ve diğer., 2007: 179). Grafik 5.'de bu dönemdeki konsolide bütçe dengesi gösterilmektedir. 1971 ve 1977'deki büyük bütçe açıklarının diğer yıllardan çok daha fazla olduğu dikkat çekicidir (Bkz. Tablo 2.). 1970 yılında memur maaşlarına yapılan yüksek ücret artışı 1971 yılında ortaya çıkan büyük bütçe açıklarının sebebi olarak gösterilebilir.

Grafik 5. Türkiye'de 1963-1979 Yılları Arasında Konsolide Bütçe Dengesi

Kaynak: Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Bu dönemde ücretler çok yüksek gerçekleşmiş ve uygulanan para ve maliye politikalarının başarılı olmadığı görülebilmektedir. Bunun sonucunda enflasyonun artışı devam etmiş ve ülkede üretim azalmıştır (Bulut, 2006: 218).

Türkiye’de siyasi istikrarsızlığın yaşandığı 1970’lerin ikinci yarısında kamu gelir ve giderleri incelendiğinde, kamu gelirlerinin, kamu harcamalarını karşılama gücünün gittikçe azaldığı Tablo 3.’den görülebilmektedir. Bu dönemde yaşanan ekonomik ve siyasi istikrarsızlıkların 24 Ocak 1980 ekonomik istikrar kararlarının alınmasında etkili olduğu söylenebilir.

Tablo 3. 1975-1980 Dönemi Kamu Gelir ve Giderleri

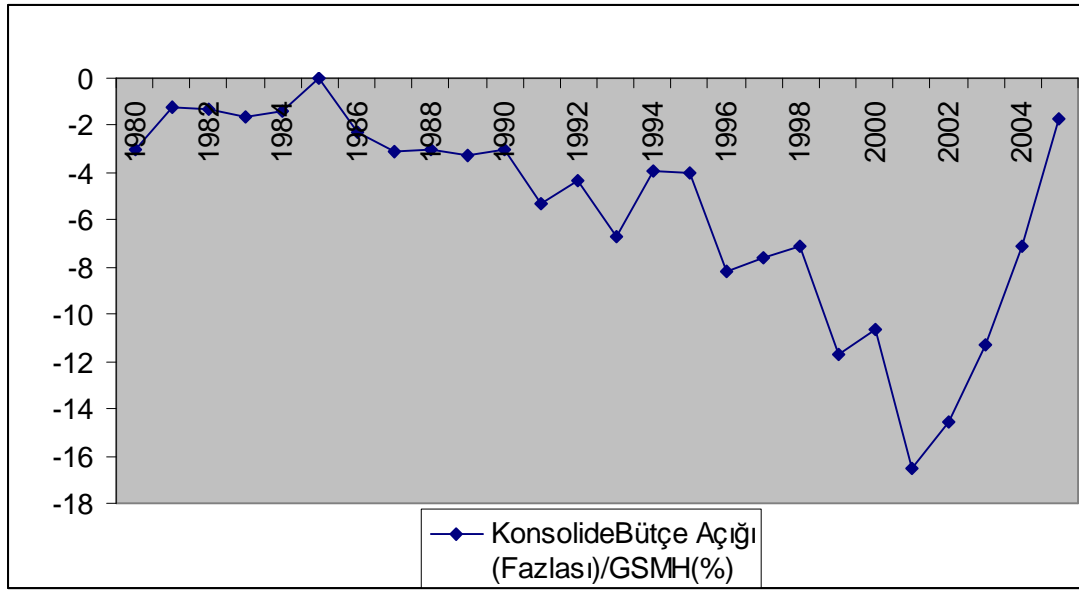
Milyon TL	Yıllar					
	1975	1976	1977	1978	1979	1980
GELİRLER	107	144	187	310	506	912
Genel Bütçe	105	141	183	305	500	902
Vergi Gelirleri	95	127	168	246	406	750
Gelir Üzerinden Al.V.	44	59	88	139	233	464
Servet Üzerinden Al.V.	1	1	2	2	3	7
Mal ve Hiz.Üz.Al.V.	31	40	47	62	102	206
Dış Ticaret Vergileri	20	26	31	43	67	73
Vergi Dışı Normal Gel.	10	12	15	58	92	141
Özel Gelir ve Fonlar	0	2	0	0	2	11
Katma Bütçe	2	3	4	5	6	10
HARCAMALAR	113	154	235	335	597	1 078
Cari	58	72	104	152	263	495
Personel	43	57	82	118	213	342
Diğer Cari	15	15	22	34	50	153
Yatırım	22	34	54	68	98	186
Transfer	32	48	77	115	236	398
Faiz Ödemeleri	3	4	5	8	18	32
İç Faiz Ödemeleri	2	3	4	5	13	22
Dış Faiz Ödemeleri	1	1	2	3	5	9
KİT'lere Transfer	11	14	21	26	107	202
Vergi İadeleri	2	3	3	4	3	6
Sosyal Güvenlik	1	4	7	16	20	45
Diğer Transferler	15	23	41	61	87	114
GELİR GİDER FARKI	- 5	- 10	- 48	- 25	- 90	- 166
Emanet ve Avans.Net Değişme	- 5	- 4	11	- 9	42	16
NAKİT AÇIĞI	- 11	- 15	- 37	- 34	- 48	- 151
KG/KH (%)	94,7	93,5	79,6	92,5	84,7	84,6

Kaynak:DPT (1950-1998), Ekonomik ve Sosyal Göstergeler

2.2. 1980 SONRASI DÖNEMDE TÜRKİYE'DE BÜTÇE AÇIKLARI

Türkiye Ekonomisi için 1980 yılı bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir. 1980'den sonra ekonomik reformlarla kendinden sonra gelen yıllar için de bir başlangıç noktası teşkil edebilmektedir. 1980 yılına kadar ithal ikameye dayalı büyüme stratejisi belirleyen Türkiye, bu yıldan sonra ihracata dayalı büyüme modelinin uygulandığı ve finansal liberalizasyonun başladığı bir döneme girmiştir.

Grafik 6. Türkiye'de 1980-2005 Yılları Arasında Konsolide Bütçe Dengesi

Kaynak: Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Grafik 6. incelendiğinde 1980'den sonra 2001 kriz yılına gelinceye kadar sürekli olarak bütçe açıklarının arttığını ve en yüksek seviyesine de 2001'de ulaştığını görmekteyiz. 2001 yılında konsolide bütçe açığının GSMH oranı % -16,5 olduğunu görmekteyiz.

2.2.1. 1980-2000 Dönemi Bütçe Açıkları

1977 yılından başlayarak artan ödemeler dengesi açıkları ve kamu iktisadi kuruluşlarının borçları, Türkiye'yi bir döviz finansmanı krizine sürüklemiştir. Bu krizden çıkış arayan Türkiye ekonomisi 24 Ocak 1980 tarihinde IMF destekli istikrar programını uygulamaya koymuştur. Sıkı para politikası uygulamaları ve ücretlerin düşürülmesi ile yurt içi talebin azaltılması yoluna gidilmiş ve enflasyon kontrol altına

alınmaya çalışılmıştır. Söz konusu istikrar programı ile ihracatın ve döviz gelirlerinin artırılması, enflasyonun kontrol altına alınması ve ekonominin dışa açılarak uluslararası rekabet ortamına uygun, dinamik bir yapıya kavuşturulması amaçlanmıştır. 24 Ocak 1980 tarihinde, Türk Lirası dolar karşısında yaklaşık %49 oranında devalüe edilerek, dolar kuru 47 TL'den 70 TL'ye çıkarılmıştır. 1 Temmuz 1981'den sonra ise günlük kur ayarlamalarına başlanmıştır.

1980-2000 döneminde, konsolide bütçe harcamaları içinde transfer harcamalarının payı, kimi yıllar dalgalanmakla birlikte, sürekli ve önemli ölçülerde artmıştır. 1996 yılında % 61,1'lere ulaşan bu pay 2000 yılında % 65,5'e kadar çıkmıştır. 2000 yılında konsolide bütçe harcamalarının % 43,9'unu faiz ödemeleri oluşturmaktadır. Başka bir deyişle, faiz ödemeleri konsolide bütçe harcamalarının yarıya yakın bir bölümünü oluşturmaktadır. Transfer harcamalarının dağılımı yirmi yıllık dönemde, borç faiz ödemelerinin hızla arttığını göstermektedir. Konsolide bütçe harcamaları içinde en önemli gelişme yatırım harcamalarında görülen dramatik gerilemedir. Bütçe harcamaları içinde yatırım harcamalarının payı 1980-1986 döneminde % 20 dolaylarında dalgalanarak, 1986 yılında en yüksek düzeyi olan % 23,6'ya ulaştıktan sonra sürekli olarak azalmış, 1993 yılında % 11,0'a, 1995 yılında % 6,0'a, 2000 yılında % 3,8'e gerilemiştir.

Tablo 4. incelendiğinde, 1990'dan itibaren bütçe harcamaları bütçe gelirlerinden daha hızlı arttığından, bütçedeki açık giderek büyümüştür. Bütçe gelirlerinin, bütçe giderlerini karşılama oranı iyice düşmüştür. 1999'da Cumhuriyetin kuruluşundan sonraki en yüksek seviye olan %-11,7 oranına ulaşmıştır. 1990-1991 döneminde yaşanan körfez krizi de bu dönemdeki artan bütçe açıklarının, dış etkenlerinden biri olarak gösterilmiştir (Saatçi, 2007: 94).

Tablo 4. 1980-2003 Konsolide Bütçe Dengesi

Yıllar	Gelir (Milyon TL)	Gider (Milyon TL)	Bütçe Dengesi (Milyon TL)	GSMH (Milyon TL)	Bütçe Dengesi (%)
1980	988.228	1.147.551	-159.324	5.303.000	-3,0
1981	1.536.371	1.632.962	-96.592	8.022.700	-1,2
1982	1.622.157	1.764.894	-142.738	10.611.900	-1,3
1983	2.695.633	2.914.818	-219.185	13.933.000	-1,6
1984	3.769.962	4.077.972	-308.010	22.167.700	-1,4
1985	5.980.147	5.987.381	-7.234	35.350.300	-0,01
1986	7.153.602	8.311.420	-1.157.818	51.184.800	-2,3
1987	10.444.630	12.778.719	-2.334.089	75.019.400	-3,1
1988	17.587.328	21.446.013	-3.858.685	129.175.100	-3,0
1989	31.368.631	38.871.230	-7.502.599	230.369.900	-3,3
1990	56.572.566	68.354.408	-11.781.842	397.177.500	-3,0
1991	99.084.246	132.400.881	-33.316.635	634.392.841	-5,3
1992	178.070.168	225.398.207	-47.328.039	1.103.604.909	-4,3
1993	357.333.013	490.437.973	-133.104.960	1.997.323.000	-6,7
1994	751.615.000	902.453.637	-150.838.637	3.887.903.000	-3,9
1995	1.409.250.000	1.724.193.850	-314.943.850	7.854.887.000	-4,0
1996	2.727.958.000	3.961.308.043	-1.233.350.043	14.978.067.000	-8,2
1997	5.815.099.000	8.050.252.190	-2.235.153.190	29.393.262.000	-7,6
1998	11.811.065.000	15.614.441.482	-3.803.376.482	53.518.332.000	-7,1
1999	18.933.065.000	28.084.684.793	-9.151.619.793	78.282.967.000	-11,7
2000	33.440.143.000	46.705.028.674	-13.264.885.674	125.596.129.000	-10,6
2001	51.542.970.000	80.579.064.758	-29.036.094.758	176.483.953.000	-16,5
2002	75.592.324.000	115.682.349.519	-40.090.025.519	275.032.366.000	-14,6
2003	100.250.427.000	140.454.842.223	-40.204.415.223	356.680.888.000	-11,3

Kaynak: Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü

1993 yılının ortalarında kamunun faiz yükünün çok yüksek olduğunu ve kısa dönemde uygulanacak politikaların faiz oranlarını düşürme amacını taşıyacağını açıklamaya başlayan siyasi otorite, bu aşamada ekonomiye likidite enjekte etmeye başladı. Ancak yüksek likidite ve faiz oranları, döviz talebini hızla artırmaya başladı. Diğer yandan yüksek cari açık da devalüasyon beklentilerini kamçulamakta ve döviz talebini artırıcı işlev görmekteydi. Siyasi otorite dövize olan talebi yüksek döviz rezervlerini satarak sınırlamanın mümkün olacağı, bu şekilde piyasada dolaşan paranın İMKB'ye yönlendirilebileceği varsayımı ile hareket etmekteydi. Bu varsayımlar iki nedenle geçerli olmadı. Bunlardan birincisi büyük bankalar yüksek bir devalüasyon olacağı bilgisi ile hareket etmekteydiler. Dolayısıyla piyasaya sürülen döviz talebi kırma işlevini yerine ge-

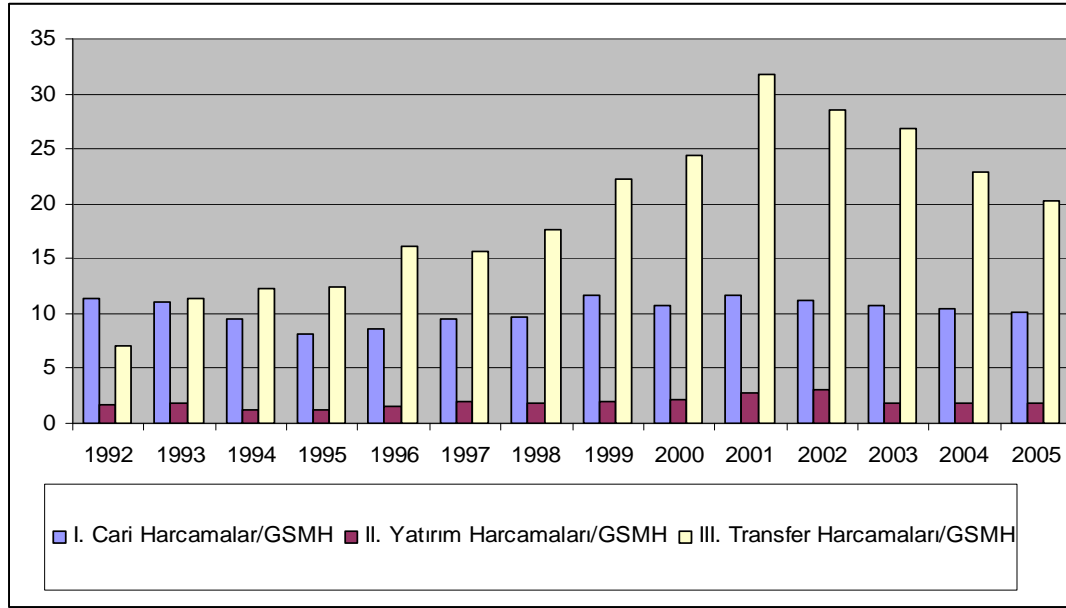
tirmekten uzak kalmakta ve piyasaya sürülen döviz giderek artan fiyatta alıcı bulmaktaydı. Sonuçta Ocak 1994'te döviz kuru 19 000 TL/\$, Merkez Bankası rezervleri 7 milyar dolar iken Nisan 1994'te döviz kuru 38 000 TL/\$'a çıkarken, uluslararası rezervler 3 milyar dolara düştü. Hükümet dövize olan talebi kesmek ve kısa dönemli kamu borçlarını ödeyebilmek için 1994 yılının mayıs ayında, % 400 faizli borçlanma kağıtlarını piyasaya sürmek zorunda kaldı. Dengeleri düzeltmeden yapay yolla faizin düşürülmesi istenmesi, faizlerde daha çok artışa neden olmuştur (Kepenek ve Yentürk, 2004: 485).

5 Nisan 1994 tarihinde uygulamaya konulan istikrar paketinin ana hedefi sadece enflasyon oranını düşürmek değil para, döviz ve sermaye piyasaları arasındaki dengesizliklerinde giderilmesidir. 5 Nisan kararları öncesinde dengesizlik daha çok döviz ve bono piyasalarında olduğu için bu krize finansal kriz de denilebilmektedir (Parasız, 1996, 218).

Enflasyonu düşürmek için uygulanan sıkı para politikası ve para arzının kontrolü ile enflasyonun düşürülmesi hedeflenmiştir. Bu da özel ve kamu kesim harcamalarını daralttığı için reel ekonomiyi küçültmüştür. Sonuçta ekonomideki işsizlik oranını arttırmıştır. Hem enflasyonu düşürmek hem de reel ekonominin küçülmesini engellemek ve işsizlik oranını düşürmek için ihracatı arttırmak gerekmektedir. Kısa sürede ihracatı arttırmanın yolu ise devalüasyon yapmaktır. Bu sebepten dolayı 5 Nisan Kararları devalüasyon ile başlamış, fakat ihracat yeteri kadar arttırılamadığı için politika başarısız olmuştur (Karluk, 2004: 470-471).

Konsolide bütçe gelirlerini incelediğimizde, 1995-2000 döneminde gelirler içerisinde en büyük paya sahip olan vergi gelirlerinin istenen düzeyde arttırılamadığı görülmektedir. Vergi gelirlerini arttırmak için alınan tedbirlere rağmen bu dönemde bütçe gelirlerinin, bütçe giderlerini karşılama oranında düşüşler göze çarpmaktadır. Bununla birlikte, vergi gelirlerinin faiz giderlerini karşılama oranında gözlemlenen artış, vergi gelirlerinin en çok bu kaleme yönlendirildiğinin kanıtıdır. Bu dönemde yine bütçe sisteminde yapılan bir değişiklik de; yatırım harcamalarıyla ilgili işçilik giderlerinin 1995 yılından başlayarak personel harcamaları içerisinde izlenmeye başlamasıdır. Bu uygulamada amaç; fiziki yatırımlara ayrılan kaynakların net görülebilmesidir.

Grafik 7. Türkiye’de 1992-2005 Yılları Arasında Konsolide Bütçe Harcamalarının GSMH’ye oranları(%)

Kaynak: Devlet Planlama Teşkilatı

1990’den itibaren kamu harcamaları, kamu gelirlerinden daha hızlı arttığından, kamu harcamalarıyla kamu gelirleri arasındaki fark giderek artmıştır. Bunun nedenini anlamak için konsolide bütçe harcamalarının GSMH içindeki paylarına bakmak gerekir.

Grafik 7.’de 1980-2000 döneminde konsolide bütçe harcamalarının GSMH içindeki payları ekonomik ayrıma göre incelendiğinde, cari harcamaların GSMH içindeki payının uygulanan istikrar programlarına bağlı olarak dalgalandığı ve 1999 yılında en üst düzeyine ulaştığı görülmektedir. Bu dönem içinde, yatırım harcamalarının GSMH içindeki paylarının 1985 yılından sürekli gerilediği anlaşılmaktadır. Transfer harcamalarının GSMH içindeki payının 1993 yılından başlayarak hızla büyüdüğü ve 2000 yılında en yüksek düzeylere ulaştığı görülmektedir. Transfer harcamalarının en önemli bölümünü oluşturan faiz ödemelerinin GSMH içindeki payı 1980 yılında yalnızca % 0,59 iken, 2000 yılında % 16,43 olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde transfer harcamalarının dağılımı bize borç faiz ödemelerinin nasıl hızla arttığını ve ekonomiye nasıl bir yük oluşturduğunu gösterebilmektedir.

2.2.2. 2000 Sonrası Bütçe Açıkları

Türkiye ekonomisi 2000’li yıllara yüksek bütçe açıkları ile girmiştir. Bu nedenle bütçe açıklarının hızlı ve kalıcı olarak düşürülmesi için, 2000 yılında IMF desteği ile 36 aylık bir dönemi kapsayan bir istikrar paketi uygulanmaya başlanmıştır. Program kapsamında sıkı maliye politikası ile faiz dışı fazla oluşturulması ve bunun yanında sosyal güvenlik ve tarım reformu vardı. İlk başlarda program olumlu sonuçlar vermiş, kamu gelirleri artmış, kamu harcamaları azalmış ve faiz oranları düşmeye başlamıştır. Ancak bu olumlu tablo 2000 yılının ikinci yarısından itibaren bozulmaya başlamıştır. Bu dönemde yapısal reformların yapılamaması iç ve dış piyasada endişe yaratmıştır. Kasım 2000’den itibaren bir likidite sıkıntısı yaşayan Türkiye ekonomisi Şubat 2001’de ortaya çıkan krizle karşı karşıya gelmiştir. Bu krizin çıkmasında sosyal güvenlik kurumlarının açıkları ve kamu bankalarının görev zararları etkili olmuştur (Şen ve diğer., 2007: 193). Bunun yanında o dönemde yasama ile yürütme arasında yaşanan gerginlikler ekonomide güven bunalımı meydana getirerek krizi tetiklemiş olabilir.

Krizden sonra, Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ile yeni bir istikrar paketi hazırlanmıştır. Buna göre kamu maliyesinin sağlıklı bir amaca kavuşturulması ve ekonomik büyümenin önündeki engellerin kaldırılması için önlemler amaçlanmıştır. İlk olarak krizin ortaya çıkmasında etkili olan bankacılık sektöründe düzenlemeler yapılacak ve mali piyasalardaki belirsizlik ortadan kaldırılacak. Bunun için Mayıs 2001’de IMF ile yeni bir niyet mektubu imzalanmıştır (Bulut, 2006: 251-253).

2000’li yıllarda yaşanan ekonomik krizlerle ekonomide sıkı para ve maliye politikalarının uygulanmasına devam edilmiştir. Yine de kamu gelirlerindeki artış kamu harcamalarındaki artıştan daha yavaş gerçekleşmiştir. Özellikle 2001 yılında vergi gelirlerinin sınırlı bir artış göstermesinin nedeni art arda gelen krizler nedeniyle yaşanan ekonomik daralma ve 1999 yılı sonunda yürürlüğe giren ek vergilerin bir kısmının süresinin bitmiş olmasıdır (Bulut, 2006: 248).

2000’den sonra konsolide bütçe oranlarına bakıldığında transfer harcamalarının sürekli arttığı bunun nedeni ise faiz giderlerinin kontrolsüz bir biçimde artması ve vergilerdeki artışın buna eşlik edememesidir. Sonuçta 2001 yılında faiz ödemelerinin vergi gelirleri içindeki payı Cumhuriyet tarihinde ilk defa

%100'ü aşarak %103'e ulaşmıştır. 2005 yılında transfer harcamaları konsolide bütçe harcamalarını %65'ine ulaşmıştır. Konsolide bütçe harcamalarından yatırımlara ayrılan payın 1987'den sonra azalış eğilimine girdiği ve yatırım harcamalarının payı sürekli azalarak %2'lerin altına düştüğünü görmekteyiz Bu gelişmekte olan bir ülke için çok acı bir durumdur. Konsolide bütçe gelirlerine bakıldığında, 1980 sonrasında vergi gelirlerinin toplam konsolide bütçe gelirleri içindeki payı ortalama olarak %80'ler oranında seyrettiği görülmektedir (Şen ve diğer., 2007: 215).

Tablo 5. 2004-2009 Konsolide Bütçe/Merkezi Yönetim Bütçe(*) Gerçekleşmeleri

(Milyon TL)	2004	2005	2006	2007	2008	2009
GELİRLER	110.721	137.981	173.483	190.360	209.598	215.060
Genel Bütçe Gelirleri	108.940	135.756	168.547	184.803	203.027	208.656
Vergi Gelirleri	90.077	106.929	137.480	152.835	168.109	172.417
Vergi Dışı Gelirler	17.500	25.742	26.970	23.945	24.548	33.014
Sermaye Gelirleri	161	2.025	1.841	6.080	9.114	2.044
Alınan Bağış ve Yardımlar	1.202	1.060	2.255	1.845	850	879
Alacaklardan Tahsilatlar	0,0	0,0	0,0	97,6	407	302
Katma Bütçe Öz Geliri	1.781	2.225	-	-	-	-
Özel Bütçeli İdarelerin Öz Gelirleri	-	-	3.530	3.972	4.825	4.603
Düzen. Ve Denet. Kurum Gelirleri	-	-	1.407	1.585	1.747	1.802
HARCAMALAR	141.021	146.098	178.126	204.068	227.031	267.275
Personel Giderleri	28.948	31.856	37.812	43.569	48.856	55.930
Sos. Güv. Kur. Devlet Primi	4.024	4.533	5.075	5.805	6.408	7.206
Mal ve Hizmet Alımları	12.684	14.446	19.001	22.258	24.412	29.594
Faiz Harcamaları	56.488	45.680	45.963	48.753	50.661	53.201
Cari Transferler	27.683	35.223	49.851	63.292	70.360	91.761
Sermaye Giderleri	8.050	9.805	12.098	13.003	18.516	19.847
Sermaye Transferleri	437	1.546	2.637	3.542	3.174	4.314
Borç Verme	2.669	3.009	5.689	3.846	4.644	5.422
Yedek Ödenekler	37	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Bütçe Açığı	-30.300	-8.117	-4.643	-13.708	-17.432	-52.215
Faiz Dışı Bütçe Fazlası	27.362,9	38.777,1	41.319,6	35.044,7	33229,2	986,2
GSYH	559.033	648.932	758.391	843.178	950.098	946.678
BÜTÇE AÇIĞI / GSYH (%)	5,4	1,3	0,6	1,6	1,8	5,5

*2006 yılından itibaren merkezi yönetim bütçesi kullanılmıştır.

Kaynak: Maliye Bakanlığı

2001 krizi sonrası Türkiye uygulamaya koyduğu makro ekonomik program ve gerçekleştirdiği yapısal reformlar sayesinde, 2002-2007 yıllarını kapsayan dönem için yıllık ortalama %7 gibi çok yüksek bir büyüme performansı yakalamış ve daha da önemlisi bunu 5 yıl boyunca kesintisiz bir biçimde büyüyerek gerçekleştirmiştir.

Türkiye artık krizlerden endişe etmek yerine, bu yeni dönemde yüksek oranlı sürdürülebilir kalkınmadan bahseder konuma gelmiştir (İTO, 2008: 1-5).

Tablo 5.'e bakıldığında 2008 yılında bütçe açığı 17,4 milyar gerçekleşmiştir. 2009 yılı merkezi yönetim bütçe giderlerinin 267 milyar lira, faiz hariç bütçe giderlerinin ise 214 milyar lira gerçekleştiğini görmekteyiz. Bütçe gelirleri ise 215 milyar lira olarak gerçekleşmiştir. 2009 bütçe açığı ise 52 milyar lira olmuştur. 2009'da bütçe açığının 60 milyar lira olacağı yönünde bir kanı oluşmuştu. Çünkü küresel krizin etkilerinin 2009'da daha çok hissettireceği düşünülüyordu. Öte yandan, 2009 yılında harcamalar artırıldı ancak büyümede etkili olmadı. Çünkü bu artış kamu yatırımlarında yapılmadı. Daha çok cari transferlerde, bir de mal ve hizmet alımlarında yapıldı. Bu harcamalar da hem açığı şişirdi, hem de büyümeye ve istihdama doğrudan katkı yapamadı (Güneş,2010:1).

Türkiye ekonomisi en son 2001 yılındaki %-5,7'lik küçülmenin ardından 2009 yılına gelinceye kadar büyümesini sürdürdü. 2009'da ise küresel krizin etkisiyle Türkiye ekonomisi %-4,7'lik bir küçülme kaydetti. 2009 yılına ait bu küçülme oranı beklentilerin altında gerçekleşti. Çünkü beklentiler küçülmenin %-6 düzeyinde gerçekleşeceği yönündeydi. Bu da bize Türkiye'nin küresel krizin etkisinden kurtulma aşamasına girdiğini ifade edebilir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE BÜTÇE AÇIKLARININ ENFLASYON, BÜYÜME VE FAİZ ÜZERİNE ETKİLERİ; UYGULAMA VE SONUÇLARI

1. BÜTÇE AÇIKLARININ MAKRO EKONOMİK ETKİLERİNE YÖNELİK AMPİRİK ÇALIŞMALAR VE BULGULARI

Bütçe açıkları ile makro ekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi test etmeye yönelik olarak dünya genelinde ve Türkiye'de birçok çalışmanın yapıldığını görmekteyiz. Bu çalışmaların genelinde bütçe açıklarının enflasyon, faiz, dış ödemeler dış ticaret açıkları, döviz kuru, kamu harcamaları, büyüme ve yatırım üzerindeki etkilerini test etmeye yönelik olarak yapılmıştır.

1.1. BÜTÇE AÇIKLARININ MAKRO EKONOMİK ETKİLERİNE YÖNELİK TÜRKİYE ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR VE BULGULARI

Bütçe açıkları gerek gelişmekte olan ülkeler, gerekse gelişmiş ülkelerin ekonomik sorunlarının başında gelmektedir. Bu nedenle bütçe açıklarının makro ekonomik etkilerine yönelik Türkiye'de birçok çalışmanın yapıldığını görmekteyiz. Türkiye'de uzun süredir yüksek enflasyonun varlığından dolayı bu çalışmaların çoğunluğunun bütçe açıkları ile enflasyon arasındaki ilişkiyi test etmeye yönelik olduğu görülmektedir.

Batavia ve Lash (1983), regresyon analiziyle 1950-1975 dönemine ait yaptıkları çalışmalarında enflasyon oranının artışı, bütçe açıklarının artmasına neden olmaktadır. Türkiye'de enflasyon kendi kendini besleyen bir süreçte işlemektedir. Artan bütçe açıkları para arzının artmasına, para arzının artması ise enflasyona neden olmaktadır. Bütçe açıkları ile enflasyon arasında çift yönlü ilişki bulunduğu sonucuna varmışlardır.

Metin (1995), hata düzeltme modeli kullanarak 1950-1988 dönemine ait bir çalışma yapmıştır. Sonuç olarak mali genişleme enflasyonun belirlenmesinde etkili olmaktadır. Para için talep fazlalığı enflasyonu kısa dönemde pozitif bir şekilde etkilemektedir. Bütçe açıklarının azaltılması için, enflasyonun hızlı bir şekilde kontrol edilmesi gerekir. Metin (1998), bir başka çalışmasında ise 1950-1987 dönemini kapsayan çalışmasında en küçük kareler yöntemiyle regresyon analizi yapmış. Borçların monetize edilmesinin reel büyüme oranını ve bütçe açıklarının enflasyonu etkilediği sonucuna ulaşmış olup; bütçe açıklarındaki artışın enflasyonu hızlandırdığına yönelik bulgular elde etmiştir.

Eroğlu (1998), bütçe açığı ile cari işlemler açığını test etmeye yönelik çalışmasında 1984-1994 dönemlerini ele almış eş-bütünleşme ve granger nedensellik testi ile hata düzeltme modeli uygulayarak konsolide bütçe açığı ile cari işlemler açığı arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğunu tespit etmiştir. Granger nedensellik testinde, bütçe açıkları cari işlemler açığına neden olmaktadır. Hata düzeltme modeline göre ise bütçe açığı ve cari işlemler açığının uzun dönemdeki hareketlerinde dengeden sapma, özellikle bütçe açığında görüldüğü sonucuna ulaşmıştır.

Saraçoğlu (1998), 1980-1995 dönemlerini içeren, varyans analizi ve etki-tepki fonksiyonu analizleri uyguladığı çalışmasında; enflasyonu etkileyen birinci önemli faktör, para arzı; ikinci önemli faktör, döviz kuru; üçüncü önemli faktör, vergi gelirleridir sonucuna ulaşmıştır. Enflasyonun azaltılmasında vergi gelirlerinin önemine işaret etmiş. Vergi gelirlerinin artmasıyla devletin borç yükü azalacak borç yükünün azalması ise enflasyonu azaltacaktır. Vergi gelirlerine ait sonuçlara göre vergi gelirlerini en çok etkileyen değişken büyüme oranıdır. Enflasyonun önlenmesi için sırasıyla para arzı, döviz kuru ve vergi politikalarına önem verilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Bilgili (1999), çalışmasında bütçe açıklarının faiz oranları, döviz kurları ve fiyatlar genel seviyesi üzerinde bir etkisinin olup olmadığını incelemiştir. Regresyon analizlerinin sonuçlarına göre, 1970-1997 dönemi için, bütçe açıklarının sadece dolar cinsinden döviz kuru üzerinde etkili olduğu, 1993:1-1998:7 dönemi için ise bütçe açıklarının hiç bir değişken üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir katsayıya

sahip olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Yapılan Granger nedensellik testlerinde ise iki farklı dönem için farklı sonuçlar elde etmiştir. 1970–1997 dönemi için GSMH'nın bir oranı olarak bütçe açıklarından, tasarruf mevduatı faiz oranlarına ve fiyatlar genel seviyesine doğru bir nedensellik ilişkisi bulmuş. Aynı nedensellik ilişkisini reel bütçe açıkları ve fiyatlar genel seviyesi arasında da tespit etmiştir. 1993:1–1998:7 döneminde ise, bütçe açıklarının diğer değişkenler üzerinde bir nedensellik etkisinin olmadığı, diğer bir deyişle, bütçe açıklarının bu değişkenlerin tahmininde kullanılamayacağı sonucuna ulaşmıştır.

Egeli (1999), çalışmasında, 23 gelişmekte olan ülkeye ilişkin yapmış olduğu yatay kesit verileri çerçevesinde elde ettiği regresyon sonuçlarına göre; enflasyon, kamu harcamaları, faiz oranları, dış borçlar ve fert başına düşen milli gelirin bütçe açıkları üzerindeki etkilerini çoklu regresyon yöntemiyle incelemiş ve fert başına milli gelir ile faiz oranı dışındaki bağımsız değişkenlerin katsayılarını istatistiki olarak anlamlı bulmuştur. Egeli, gelişmekte olan ülkelerde kamu harcamalarındaki hızlı artışların ve dolayısıyla büyük boyutlu bütçe açıklarının temel nedenleri arasında, özel tasarrufların yetersizliği, vergi gelirleri artış hızının kamu harcamaları artış hızının gerisinde kalması olarak belirtmiş. Kamu harcamalarının büyük bir bölümünü oluşturan cari harcamalar ile iç ve dış borç faizlerini de içeren transfer harcamaları kalemlerinde kısıntıya gidilememesi gibi faktörleri saymaktadır. Egeli 2000 yılındaki diğer bir çalışmasında gelişmiş ülkeler açısından bütçe açıklarını incelemiştir. Gelişmiş ülkelerde bütçe açıklarına yol açabilen en belirgin faktörleri ele alarak, söz konusu değişkenlerin bütçe açığı üzerindeki etkileri çoklu regresyon yöntemiyle ölçülmeye çalışmış ve enflasyon oranı, toplam kamu harcamaları ve toplam borç stoku, bağımsız değişkenlerinin nispi olarak bütçe açıklarını artırıcı etkide bulunduğu sonucuna varmıştır.

Akat (2000), Türkiye ekonomisini 1979, 1989 ve 1999 dönemlerine ayırarak gayri safi yurt içi hasıla, ihracat, sabit gelirler, ithalat, sabit harcamalar, cari hesap ve net hata gibi başlıklar altında enflasyon yönüyle incelemiştir. Akat yapmış olduğu çalışmada enflasyondan sorumlu olanların listesini sıralarken birinci sıraya politikacıları, ikinci sıraya halkı, üçüncü sıraya bürokratları, dördüncü sıraya da iş adamlarını yerleştirmiştir. Akat'a göre enflasyondan en az politikacılar kadar halk da sorumludur.

Akçay, Alper ve Özmucur (2001), Türkiye'nin 1970-2000 dönemi arasında konsolide bütçe açığı, kamu sektörü borçlanma gereği, reel büyüme ve toptan eşya fiyat endeksi ve rezerv para stoku yıllık verileri kullanılarak bütçe açıkları ve enflasyon arasındaki uzun dönemli ilişkiyi tahmin etmişlerdir. Tahmin sonucunda bütçe açıklarının uzun dönemde enflasyon üzerinde sürekli bir etkiye yol açmadığı, buna karşılık kamu sektörü borçlanma gereğindeki değişmelerin enflasyon üzerinde sürekli etkiye neden olduğu sonucuna varılmıştır.

Aksu, Emsen ve Başar (2001), Türkiye'de bütçe açıkları ile nominal ve reel faiz oranları ilişkilerini, 1985-2000 dönemini kapsayan bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Sonuçta hem reel faizler, hem de nominal faizler ile bütçe açıkları arasında uzun dönemli ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Yapılan granger nedensellik testi sonucuna göre bütçe açıkları reel ve nominal faizlere neden olmamakta ancak reel ve nominal faizler bütçe açıklarına neden olmaktadır. Reel faizlerin bütçe açığına etkisi nominal faizlerin etkisinden daha fazla bulunmuştur. Bulgulara dayalı olarak kronik bütçe açığının çözülebilmesi için kamu harcamalarının azaltılması bunun için de faiz yükünün azaltılması gerektiği önerilmektedir.

Kutlar ve Şimşek (2001), tarafından 1984-2000 dönemini kapsayan çalışmada bütçe açıkları ile dış ticaret açıkları arasındaki ilişkiyi test etmeye yönelik koentegrasyon testi, hata düzeltme modeli ve nedensellik testi kullanılmıştır. Sonuç olarak bütçe açıkları ile dış ticaret açıkları arasında güçlü bir nedensellik ilişkisinin bulunduğu dair bulgular elde etmişlerdir.

Şimşek (2002), Türkiye'de 1950-2000 dönemini içeren çalışmasında bütçe açıklarıyla enflasyon ilişkisini araştırmış. Türkiye'de bütçe açıklarının enflasyonun en önemli kaynağı olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Tekin-Koru ve Özmen (2003), Türkiye'de 1983:1 ve 1999:4 dönemi için bütçe açıkları, enflasyon ve parasal büyüme arasındaki ilişkiyi eş bütünleşme analiziyle incelemişlerdir. Bütçe açıkları ve parasal genişlemenin enflasyon üzerinde pozitif ilişkiye sahip olduğu ancak anlamlı olmadığı sonucuna varmıştır. Enflasyon ve bütçe açıkları arasında doğrudan ilişkisinin bulunamaması, para ve enflasyon

endojenliğini öne süren paracı görüşün Türkiye uygulamasında geçerli olmadığını ifade etmişlerdir.

Neyaptı (2003), gelişmiş ve gelişmekte olan 54 ülkenin panel verisi kullanılarak bütçe açığı ile enflasyon arasındaki ilişkiyi test etmiş. Bütçe açığı ile enflasyon arasındaki ilişki, bu ilişkinin para ve mali kurumlara bağlı olması yönüyle araştırılmıştır. Sonuçlarda bütçe açıklarının merkez bankalarının bağımsız olmadığı ve finansal piyasaların enflasyon beklentilerine uygun tepkiler verecek kadar gelişmediği ülkelerde daha enflasyonist etkilere sahip olduğu sonucuna varmıştır.

Günaydın (2004a), çalışmasında 1971-2002 dönemine ait konsolide bütçe açığının GSMH'ye oranı, toptan eşya fiyat endeksi ve para arzı olarak M1 yıllık verileri kullanarak Türkiye'de bütçe açıklarının enflasyonist bir etkisinin olup olmayacağını incelemiştir. Çalışmasında koentegrasyon analizi ve hata düzeltme metodolojisini kullanmış; sonuç olarak hem kısa hem de uzun dönemde bütçe açıklarının enflasyon üzerinde doğrudan etkili olduğuna varmıştır. Yaptığı nedensellik test sonuçlarına göre uzun dönemde bütçe açıkları ve para arzından enflasyona doğru bir nedenselliği tespit etmiştir. Bu nedenle enflasyonist baskıların azaltılmasında; bütçe açıklarının azaltılması çalışmalarının yarar sağlayabileceğini ifade etmiştir. Günaydın (2004b), bir diğer çalışmasında bütçe açıklarının dış ticaret açıklarının üzerindeki etkisini araştırmıştır. Sonuç olarak bütçe açıklarından dış ticaret açıklarına doğru bir nedensellik ilişkisini tespit etmiştir.

Çetintaş (2005), Türkiye'de 1985-2003 dönemine ait üç aylık verileri kullanarak, bütçe açıkları ile enflasyon arasındaki ilişkileri iki değişkenli ve çok değişkenli model çerçevesinde incelemiştir. Her iki modelde de bütçe açıkları ve enflasyon arasında iki yönlü bir nedenselliğin varlığı sonucuna ulaşmıştır.

Demir, Çevik ve Beşer (2005), çalışmalarında KKBG'nin faiz oranı, fiyatlar genel düzeyi ve büyüme üzerindeki etkisini, johansen ortak bütünleme testi ve vektör hata giderme modeli ile açıklamaya çalışmış; Sonuç olarak KKBG'nin faiz oranı ve fiyatlar genel düzeyini artırıcı ancak büyümeyi azaltıcı bir ilişki içerisinde bulunduğunu tespit etmişlerdir.

Altıntaş, Çetintaş ve Taban (2008), Türkiye'de bütçe açığı, para arzı ve enflasyon arasındaki ilişkiyi 1992: 1 ve 2006: 12 dönemi için ARDL sınır testi

yaklaşımı kullanılarak incelemişlerdir. Elde edilen ampirik sonuçlara göre hem kısa hem de uzun dönemde parasal büyümenin enflasyon üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğunu belirlemişlerdir. Uzun dönemde parasal büyüklüğün enflasyon artışına sebep olabileceği; buna karşılık kısa ve uzun dönemde bütçe açığının enflasyon üzerinde anlamlı bir ilişkiye sahip olmadığını tespit etmişlerdir. Parasal büyüme ile enflasyon arasındaki pozitif ve anlamlı ilişkinin varlığını ise bütçe açığı sonucunda yapılan borçlanma dolayısıyla anapara ve borç faiz ödemelerinin parasal büyüme üzerindeki genişletici etkisine bağlanabileceğini ifade etmişlerdir.

1.2. BÜTÇE AÇIKLARININ MAKRO EKONOMİK ETKİLERİNE YÖNELİK DİĞER ÇALIŞMALAR VE BULGULARI

Bütçe açıklarının makro ekonomik etkilerine yönelik dünya genelinde yapılan birçok çalışma bulunmaktadır. Yapılan çalışmalardan bazıları aşağıda ele alınmıştır.

Dwyer (1982), 1952-1978 döneminde ABD’de yaptığı çalışmasında VAR yöntemiyle bütçe açıklarının faizi, kamu harcamalarını ve para stokunu artırmadığını bulmuştur.

Evans (1985), ABD için 1958-1970, 1912-1922, 1938-1950 ve 1979-1984 dönemlerini kapsayan iki aşamalı en küçük kareler yöntemi ile bütçe açıkları ile faiz arasında bir ilişki tespit edememiştir.

Cebula (1988), 1955-1984 yıllarını kapsayan dönemde ABD için araç değişkenler yöntemi ile yaptığı çalışmada bütçe açıklarının nominal faiz oranları üzerinde pozitif ve anlamlı etkiye sahip olduğunu tespit etmiştir.

Barro (1991), 98 ülkenin 1960-1985 yılları arasındaki yatay-kesit verilerini kullanarak en küçük kareler yöntemiyle yapmış olduğu çalışmasında büyüme oranı ile kamunun tüketim harcamaları arasındaki negatif bir ilişkinin olduğu sonucuna varmıştır.

Burney & Akhtar (1992), Pakistan için yaptıkları çalışmalarında 1971-1972 ve 1989-1990 dönemleri için, EKK testi sonucunda bütçe açıklarının reel döviz kuru üzerinde anlamlı ve pozitif ilişkisini tespit etmişlerdir.

Portekiz’de Afonso (1993), 1979:1 ve 1994:4 dönemi için bütçe açıklarıyla enflasyon arasındaki ilişkiyi araştırmış. Çalışmasında bütçe açıkları ve enflasyon ile

bütçe açıkları, parasal büyüme ve enflasyon değişkenlerinden oluşan farklı modelleri tahmin etmiştir. İç borç stokunun bütçe açığı göstergesi olarak kullanıldığı modellerde bütçe açığı-enflasyon ile bütçe açığı-M2 parasal büyüklüğü arasında anlamlı istatistiksel pozitif ilişkinin varlığını ortaya koymuştur.

Honroyiannis ve Papapetrou (1997), 1957-1993 dönemi arasında Yunanistan'da bütçe açıklarının enflasyon üzerinde dolaylı yoldan etkili olduğu ve doğrudan etkilerinin bulunmadığı bulgusuna varmıştır.

Kelly (1997), 1970-1989 dönemi için 73 ülkenin yatay kesit verisi ile en küçük kareler yöntemini kullanarak yaptığı çalışmasında, kamu yatırımlarının ekonomik büyüme ile ilişkisi olduğunu tespit etmiştir. Ancak bulguların, kamu yatırımları ile ekonomik büyüme arasında ilişki olduğunu güçlü bir şekilde desteklemediği sonucuna ulaşmıştır.

Piersanti (2000), 1970-1997 yılları için OECD ülkelerine yönelik yapmış olduğu çalışmasında Granger-Sim nedensellik testi ve araç değişkenler yöntemiyle bir çok gelişmiş ülkede cari işlemler açıkları ile bütçe açıkları arasında bir ilişki bulunduğunu tespit etmiştir.

Alavirad (2003), 1987:1 ve 1997:1 dönemi arasında İran'da bütçe açıklarının enflasyonist baskıyı artırabileceğini ifade ederek, bütçe açıklarının para arzı artısına ve bu sonucun enflasyon üzerinde pozitif etkiye neden olabileceğini göstermiştir. Alavirad bu sonucu, enflasyon oranının kamu harcamalarını kamu gelirlerine göre daha hızlı artırmasıyla, bütçe açıklarının büyümesini sağladığını ve bu sürecin para arzını uyararak enflasyonu artırması şeklinde yorumlamıştır.

2. TÜRKİYE'DE BÜTÇE AÇIKLARININ ENFLASYON, BÜYÜME VE FAİZ ÜZERİNE ETKİLERİ; UYGULAMA VE SONUÇLARI

Bu çalışma bütçe açıklarının makro ekonomik etkilerinden enflasyon, büyüme ve faiz üzerine etkisini tespit etmek açısından önem taşımaktadır. Çalışmanın bu bölümünde, kullanılacak yöntemler, veriler, yapılan uygulama ve sonuçları hakkında bilgi verilecektir.

2.1. METODOLOJİ VE VERİ SETİ

2.1.1. Durağanlık Testi

Zaman serisi kullanılarak yapılan ekonometrik çalışmalarda, kullanılan modellerde değişkenlerin durağan olup olmadıklarının tespiti önemlidir. Durağan olmayan zaman serisi söz konusu ise yapılan regresyon ile elde edilen t ve F testleri geçerli olmayacak ve dolayısıyla elde edilen regresyon da sahte regresyondan ibaret olacaktır (Bağdigen ve Abdulkakimoğulları,2005:28-47).

Zaman serilerinin durağan olması; zaman içinde varyansın ve ortalamanın sabit olması ve gecikmeli iki zaman periyodundaki değişkenlerin kovaryansının değişkenler arasındaki gecikmeye bağlı olup zamandan bağımsız olması anlamına gelmektedir. Durağan sistemlerde, sisteme uygulanan şoklar yavaş yavaş azalarak etkisini yitirir. Örneğin, (t) zamanındaki bir şok, (t+1) zamanında daha az hissedilir olacaktır. Takip eden zamanlarda bu etki sürekli olarak daha da azalmaya devam edecektir. Durağan olmayan sistemlerde ise, şokun etkisi (t+1) ve (t+2) zamanlarında ve onu izleyen zamanlarda, (t) zamanındakiyle aynı olacaktır (Gujarati, 2001: 713).

Bu nedenle incelemede kullanılan serilerin durağanlığının sınanması gerekmektedir. Bu sınamada Dickey ve Fuller(1979: 427-431) tarafından geliştirilen ADF (Augmented Dickey-Fuller) birim kök testinden yararlanılmaktadır. Bu test kullanılan serilerin durağan olup olmadığının tespit edilmesi ve sonuçta seriler eğer durağan değilse kaçınıcı dereceden durağan olduklarının belirlenmesi için yapılmaktadır. Bu teste ilişkin kritik değerler yüzde 1, yüzde 5 ve yüzde 10 anlam düzeylerine göre oluşturulmaktadır.

$$\Delta Y_t = \alpha_1 + \lambda Y_{t-1} + \beta_i \sum_{i=1}^p \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (1)$$

Bu regresyon analizine göre Y araştırılan ilgili değişkeni, Δ birinci fark operatörlerini, p gecikme uzunluğunu, ε ise hata terimini göstermektedir. Test hipotezi; $H_0:\lambda=0$ ise seri durağan değil yani birim köke sahiptir. $H_0:\lambda < 0$ ise seri durağandır ve birim köke sahip değildir. Katsayının anlamlı bir şekilde sıfırdan küçük olup olmadığını test etmek için katsayıya ait "t" istatistiği kullanılır. Bulunan değer Dickey-Fuller test istatistiğinin mutlak değeri MacKinnon kritik eşik

değerlerinin mutlak değerinden küçükse $H_0:\lambda = 0$ hipotezi kabul edilir ve incelenen zaman serisinin durağan olmadığı kabul edilir. Ters durumda H_0 hipotezi reddedilir ve zaman serisinin durağan olduğu sonucuna varılır.

2.1.2. Koentegrasyon (Eş Bütünleşme) ve Nedensellik Testi

Ekonomik değişkenler arasında uzun dönem bir denge ilişkisinin varlığı literatürde koentegrasyon olarak belirtilir (Günaydın, 2004:172-173). Durağanlık sınaması aşamasında dikkat edilmesi gereken durumlardan birisi de değişkenlerin birlikte veya ayrı ayrı olmak üzere hangi dereceden durağan olduklarıdır. Bu durum özellikle iki değişken arasındaki uzun dönemli ilişkinin ölçülmesine imkan veren Johansen (eş bütünleşme) Testi için oldukça önemlidir (Uysal, Mucuk ve Alptekin,2008:60-61).

ADF test istatistiği sonucunda iki serisinde aynı dereceden durağan oldukları belirlenmişse, aralarındaki ilişkiye gerçek bir ilişkidir denilebilir. Bundan sonra seriler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığını belirlemek, yani serilerin uzun dönemde birlikte hareket edip etmediklerini tespit etmek gerekir.

Eğer iki değişken arasında uzun dönemli bir ilişki tespit edilemezse, bu değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin araştırılmasında standart Granger testinden yararlanılmaktadır. Granger (1969: 424-438) tarafından geliştirilen nedensellik testine göre iki değişken arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığı, böyle bir ilişki söz konusu ise hangi değişkenin diğerini etkilediği araştırılmaktadır. Yani X_t ve Y_t gibi iki değişkenin birbiriyle olan regresyon ilişkisi incelenmektedir.

Uzun dönemli ilişkinin ortaya konmasında iki aşamalı Granger (1978) yöntemi kullanılır. Ancak bu yöntem, ikiden fazla değişken içeren modeller için tercih edilmemektedir. Çünkü değişken sayısı üç veya daha fazla olduğu zaman birden fazla koentegrasyon ilişkisi olabilir ve Granger yöntemi ile bunları ayırtmak mümkün değildir. Ayrıca, kullanılan iki aşamalı yöntem hata yapma riskini de arttırabilmektedir. Johansen (1988) tarafından geliştirilen yöntemde ise çok olabilirlik yöntemi kullanılarak Granger yönteminin eksiklikleri giderilmiştir. Johansen (1988) tarafından geliştirilen koentegrasyon (eş bütünleşme) testinden yararlanılarak uygulanan koentegrasyon test istatistiği, seriler arasındaki uzun dönem ilişkinin belirlenmesinde yardımcı olmaktadır.

Yapılan testler istatistiksel olarak koentegre vektörlerin varlığını gösteriyorsa seriler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu kabul edilmektedir. Seriler arasında uzun dönemli bir ilişki söz konusu ise kullanılan seriler eş bütünleşiktir ve nedensellik ilişkisinin yönünün belirlenmesi için bir hata düzeltme modeli (VECM) uygulanır.

Buna göre değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi, bu çalışmada aşağıdaki hata düzeltme modelleri yardımıyla tahmin edilmektedir.

$$\Delta \log kba_t = \alpha_1 + \sum_{i=1}^p \beta_{1i} \Delta \log kba_{t-i} + \sum_{i=1}^p \lambda_{1i} \Delta \log tufe_{t-i} + \phi_1 ec(-1) + \varepsilon_{1t} \quad (2)$$

$$\Delta \log tufe_t = \alpha_2 + \sum_{i=1}^p \beta_{2i} \Delta \log kba_{t-i} + \sum_{i=1}^p \lambda_{2i} \Delta \log tufe_{t-i} + \phi_2 ec(-1) + \varepsilon_{1t} \quad (3)$$

$$\Delta \log kba_t = \alpha_3 + \sum_{i=1}^p \beta_{3i} \Delta \log kba_{t-i} + \sum_{i=1}^p \lambda_{3i} \Delta \log gdp_{t-i} + \phi_3 ec(-1) + \varepsilon_{1t} \quad (4)$$

$$\Delta \log gdp_t = \alpha_4 + \sum_{i=1}^p \beta_{4i} \Delta \log kba_{t-i} + \sum_{i=1}^p \lambda_{4i} \Delta \log gdp_{t-i} + \phi_4 ec(-1) + \varepsilon_{1t} \quad (5)$$

$$\Delta \log kba_t = \alpha_5 + \sum_{i=1}^p \beta_{5i} \Delta \log kba_{t-i} + \sum_{i=1}^p \lambda_{5i} \Delta \log faiz_{t-i} + \phi_5 ec(-1) + \varepsilon_{1t} \quad (6)$$

$$\Delta \log faiz_t = \alpha_6 + \sum_{i=1}^p \beta_{6i} \Delta \log kba_{t-i} + \sum_{i=1}^p \lambda_{6i} \Delta \log faiz_{t-i} + \phi_6 ec(-1) + \varepsilon_{1t} \quad (7)$$

$$\Delta \log kba_t = \alpha_7 + \sum_{i=1}^p \beta_{7i} \Delta \log kba_{t-i} + \sum_{i=1}^p \lambda_{7i} \Delta \log M2_{t-i} + \phi_7 ec(-1) + \varepsilon_{1t} \quad (8)$$

$$\Delta \log M2_t = \alpha_8 + \sum_{i=1}^p \beta_{8i} \Delta \log kba_{t-i} + \sum_{i=1}^p \lambda_{8i} \Delta \log M2_{t-i} + \phi_8 ec(-1) + \varepsilon_{1t} \quad (9)$$

Çalışmada kullanılan modelde, *logkba* logaritması alınmış konsolide bütçe açığını, *logtufe* logaritması alınmış enflasyonu, *loggdp* logaritması alınmış büyümeyi, *logfaiz* logaritması alınmış mevduat faiz oranını ve *logM2*'de logaritması alınmış para arzını göstermektedir. (2), (3), (4), (5), (6), (7), (8) ve (9) numaralı denklemlerde hata düzeltme terimini gösteren $ec(-1)$, koentegrasyon ilişkisinden elde edilen bir dönem gecikmeli kalıntıları göstermektedir. Vektör hata düzeltme modeline dayalı olarak ortaya çıkan nedenselliğin kaynağının tespit edilmesi için, açıklayıcı değişkenlerin bütün katsayılarına, beraber uygulanan Wald testine ve hata düzeltme terimlerinin katsayılarına uygulanan t testine bakılması gerekmektedir. Uygulanan Wald testi sonucunda açıklayıcı değişkenlerin katsayılarının grup olarak F istatistiğine göre istatistiki olarak anlamlı olması durumunda veya hata düzeltme terimlerinin katsayılarının t istatistiğine göre anlamlı çıkması durumunda nedensellikten söz edilebilir. Anlaşılacağı üzere VECM nedenselliğin yönünün tahmin edilmesinde ilave bir yol sağlamaktadır. Koentegrasyonun bulunması ve hata düzeltme teriminin katsayısının istatistiksel olarak anlamlı olması durumunda standart nedensellik analizi kullanılırsa, gerçekte var olan nedensellik ilişkisinin mevcut olmadığı sonucuna varılabilecektir. Bu ise nedensellik ile ilgili yanıltıcı sonuçlara ulaşılmasına yol açabilecektir. Bu nedenle koentegre olmuş serilerde VECM kullanılması gerekmektedir. Eğer değişkenler koentegre olmamışlarsa (2), (3), (4), (5), (6), (7), (8) ve (9) numaralı denklemler hata düzeltme terimi olmaksızın tahmin edilecektir.

Çalışmada Türkiye'ye ait 1980-2008 dönemine ait yıllık veriler kullanılmıştır. Başlangıç olarak 1980 yılının seçilmesinin nedeni; Türkiye'nin bu yıldan sonra, ihracata dayalı büyüme modelinin uygulandığı ve finansal liberalizasyonun başladığı bir döneme girmesidir. Modelde bütçe açıkları için konsolide bütçe açıkları seçilmiş, bunun nedeni kamu açıkları içinde konsolide bütçe açıklarının en büyük paya sahip olmasından dolayıdır. 1 Ocak 2006'da yürürlüğe giren 5018 sayılı 'Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu' ile konsolide bütçe kavramı yerine merkezi yönetim bütçesi tanımlandığından, 2006'dan itibaren merkezi yönetim bütçe dengesi kullanılmıştır. Büyüme oranı olarak GSYİH seçilmesinin nedeni yurt içi büyümeyi yansıtan en iyi gösterge olmasındandır. Enflasyon oranının tüfe olarak seçilmesinin nedeni fiyat hareketlerini en iyi yansıtmasından dolayıdır. Faiz oranı olarak mevduat

faiz oranı ve para arzı göstergesi olarak M2 seçilmiştir. Çalışmada kullanılan veriler Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, Hazine Müsteşarlığı, Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü ve Devlet Planlama Teşkilatı'nın internet sayfalarından alınmıştır.

Tablo 6. Değişkenlere İlişkin Açıklamalar

Değişken	Tanım	Açıklama
<i>kba</i>	Bütçe Açığı	Konsolide bütçe dengesi GSYİH'ya oranlı. (2006'dan itibaren Merkezi yönetim bütçe dengesi GSYİH'ya oranlı) Doğal logaritması alınmış olarak.
<i>tufe</i>	Enflasyon	Tüketici fiyat endeksi. Doğal logaritması alınmış olarak.
<i>gdp</i>	Büyüme	Gelir yöntemiyle (1987 fiyatları) ile hesaplanan GSYİH. Doğal logaritması alınmış olarak
<i>faiz</i>	Faiz	Mevduat faiz oranı. Doğal logaritması alınmış olarak
<i>M2</i>	Para Arzı	GSYİH'ya oranı. Doğal logaritması alınmış olarak

2.2. AMPİRİK SONUÇLAR

Tablo 7.'de Türkiye'deki bütçe açıklarının enflasyon, büyüme ve faiz üzerine etkisinin analiz edilmesinde ilk olarak serilerin durağan olup olmadıkları test edilmiştir. Bu amaçla *kba*, *tufe*, *gdp*, *faiz* ve *M2* değişkenleri için birim kök testi yapılmıştır. Tablo 7. yapılan ADF (Augmented Dickey-Fuller) birim kök testini göstermektedir. ADF testi ile serilerin durağan olmadığı boş hipotezi test edilmektedir. Boş hipotezin reddedilmesi durumunda serilerin durağan olduğu sonucuna varılacaktır. Yapılan ADF test sonucuna göre bütün değişkenlerin birinci farkında durağan yani I(1) olduğu görülmektedir.

Tablo 7. Durağanlık Test Sonuçları

Değişken	Düzey/ Birinci Fark	Augmented Dickey-Fuller (ADF) Test İstatistiği	Sonuç
logkba	Düzey	-3.19	I(1), Birinci farkında durağan
	Birinci Fark	-7.42***	
logtufe	Düzey	-1,22	I(1), Birinci farkında durağan
	Birinci Fark	-4,75***	
loggdg	Düzey	-2,34	I(1), Birinci farkında durağan
	Birinci Fark	-6,42***	
logfaiz	Düzey	-1,73	I(1), Birinci farkında durağan
	Birinci Fark	-4,84***	
logM2	Düzey	-1,37	I(1), Birinci farkında durağan
	Birinci Fark	-5,43***	

*** koentegrasyonun bulunmadığına dair boş hipotezin % 1 seviyesinde reddedildiğini göstermektedir.

Durağanlık test sonuçlarına göre bütün seriler birinci farkında durağan oldukları için, serilerin koentegre olup olmadıklarını belirlemek gerekmektedir. Bu amaçla Johansen (1988) metodu kullanılarak koentegrasyon testi yapılmıştır. Yapılan koentegrasyon test sonuçları tablo 8.'de gösterilmiştir.

Tablo 8. Koentegrasyon Testi Sonuçları

Hipotez	Trace	%5 Kritik Değer	Max-Eigen	%5 Kritik Değer
<u>logkba-logtufe</u>				
H ₀ : r=0	15,47	15,49	11,76	14,26
H ₀ : r≤1	3,70	3,84	3,70	3,84
<u>logkba-loggdg</u>				
H ₀ : r=0	9,19	15,49	8,59	14,26
H ₀ : r≤1	0,60	3,84	0,60	3,84
<u>logkba-logfaiz</u>				
H ₀ : r=0	21,54***	15,49	18,74***	14,26
H ₀ : r≤1	2,79	13,84	2,79	3,84
<u>logkba-logM2</u>				
H ₀ : r=0	6,32	15,49	6,32	14,26
H ₀ : r≤1	0,003	3,84	0,003	3,84

*** koentegrasyonun bulunmadığına dair boş hipotezin yüzde 1 seviyesinde reddedildiğini göstermektedir. r: Koentegrasyon vektörünün sayısı

Koentegrasyon testi sonuçları, değişkenler arasında logkba ile logtufe, logkba ile loggdp ve logkba ile logM2 arasında koentegrasyon ilişkisinin bulunmadığını göstermektedir. Diğer yandan trace istatistiğine göre logkba ile logfaiz arasında koentegrasyon ilişkisi bulunmaktadır. Bu sonuçlar ışığında bütçe açığının enflasyon, büyüme ve para arzı arasındaki ilişkinin incelenmesinde (2), (3), (4), (5), (8) ve (9) numaralı modeller hata düzeltme terimi kullanılmadan tahmin edilecektir. Bütçe açığı ile faiz arasında koentegrasyon ilişkisi bulunduğundan nedensellik ilişkisinin yönünün tespit edilmesine yönelik (6) ve (7) numaralı denklemlere hata düzeltme modeli (VECM) uygulanacaktır.

Hata düzeltme (error- correction) yaklaşımı, değişkenler arasındaki uzun dönem dengesi ile kısa dönem dinamikleri arasında ayırım yapmaya ve kısa dönem dinamiklerinin belirlenmesi amacıyla kullanılmaktadır. Bu yöntemle nedensellik analizi yapılabilecektir. 1994 ve 2001 krizlerinin etkisini tespit edebilmek için bu yıllara kukla değişken verilerek modele katılmıştır. Nedensellik test sonuçları Tablo 9.'da verilmiştir.

Tablo 9. Nedensellik Test Sonuçları

Bağımlı Değişken	$\Delta \log kba$	$\Delta \log tufe$	$\Delta \log gdp$	$\Delta \log faiz$	$\Delta \log M2$	Ec(-1)	Nedenselliğin Yönü
$\Delta \log kba$	-	1,62	-	-	-		$\log tufe \nrightarrow \log kba$
$\Delta \log tufe$	0,11	-	-	-	-		$\log kba \nrightarrow \log tufe$
$\Delta \log kba$	-	-	0,16	-	-		$\log gdp \nrightarrow \log kba$
$\Delta \log gdp$	0,74	-	-	-	-		$\log kba \nrightarrow \log gdp$
$\Delta \log kba$	-	-	-	1,33	-	-0,41	$\log faiz \nrightarrow \log kba$
$\Delta \log faiz$	14,12***	-	-	-	-	0,15***	$\log kba \Rightarrow \log faiz$
$\Delta \log kba$	-	-	-	-	1,26		$\log M2 \nrightarrow \log kba$
$\Delta \log M2$	0,71	-	-	-	-		$\log kba \nrightarrow \log M2$

*** % 1 anlamlılık seviyesini göstermektedir.

Optimum gecikme uzunluğu Schwarz Kriterine göre 1 olarak alınmıştır.

Tablo 9.'da Türkiye'de 1980-2008 döneminde bütçe açıkları ile enflasyon, büyüme ve para arzı arasında bir nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır. Bu durum bütçe açıklarının enflasyon, büyüme ve para arzı üzerine bir etkisinin olmadığını göstermektedir. Bunun nedeni açıklayıcı değişkenlerin istatistiki olarak anlamlı olmamasıdır. Faiz değişkeni dikkate alınarak yapılan nedensellik analizi sonucunda ise, hem kısa dönemde hem de uzun dönemde bütçe açıklarından faize doğru bir nedensellik tespit edilmiştir. Bunun nedeni açıklayıcı değişkenlerin ve hata düzeltme teriminin istatistiki olarak anlamlı olmasıdır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bütçe açıkları günümüzde meydana getirdiği etkileri sebebi ile gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin makro ekonomik sorunları arasında yer almaktadır. Makro ekonomik bir sorun olarak görülmesindeki esas neden, açıkların finansman yöntemine bağlı olarak farklı sonuçlar ortaya çıkarabilmesidir. Çünkü gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde açıkların monetizasyon ile finansmanının uzun dönemde yüksek enflasyona neden olabilmesi veya açıkların iç borçlanma ile finansmanının faiz oranlarını etkilemesi, faiz oranlarının da başta tasarruflar olmak üzere yatırımları, ekonomik büyümeyi, istihdam ve gelir dağılımı gibi makro ekonomik değişkenleri etkilemesi endişesi vardır.

Bütçe açıklarının etkilerinden dolayı ekonominin uzun dönem reel büyüme oranı, olumsuz yönde etkilenebilmektedir. Bu nedenle bütçe açıklarının makro ekonomik etkileri hakkında sağlıklı tahminler yapabilmek için bütçe açığının tam ve doğru olarak ölçümü büyük önem taşımaktadır. Kamu kesiminin net kaynak kullanımının doğru tespiti bakımından bu konuda yapılabilecek en küçük hata bile, uygulanacak para ve maliye politikaların başarı şansını ortadan kaldıracaktır. Günümüzde farklı amaçlara hizmet eden bütçe açığı ölçüm yöntemleri mevcuttur. Bu farklı ölçüm yöntemlerinin hangisinin kullanılacağı öncelikle karar alıcı mekanizmanın bütçe açığı ölçümünden ne beklediğine bağlıdır. Bütçe açıklarının tam ve doğru bir şekilde ölçülmesi, hem bütçe açıkları ile ilgili sağlıklı bilgi edinilmesine hem de bunlarla ilgili sağlıklı makro ekonomik politikalar izlenmesine yardımcı olmaktadır. Ancak bütçe açığının tam ve doğru olarak ölçümünün zorlukları, farklı bütçe açığı ölçüm yöntemlerinin geliştirilmesine neden olmuştur. Bu sebeple ülkeler arasında bütçe açığı ölçüm yöntemleri farklılık gösterebilmektedir. Farklı ölçüm yöntemlerinin kullanılması da ülkeler arasında bütçe açıklarının karşılaştırmasını zorlaştırabilmektedir.

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde bütçe açıklarının nedenleri farklılık göstermektedir. Çünkü gelişmiş ülkelere bütçe açıklarının kaynağı olarak; sosyal güvenlik harcamalarının ve kamu hizmetlerinden faydalananların sayısının giderek artması, devlet anlayışında meydana gelen değişimler, yapısal işsizliğin ortaya çıkması ve verimlilik artışında görülen gerileme olarak sıralanabilir. Gelişmekte olan

ülkelerde ise bütçe açıkları üzerinde daha çok yapısal, kurumsal, ekonomik, siyasal ve askeri nedenler etkili olmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerdeki bütçe açıklarının temel sebebi arasında yer alan yapısal nedenlere; düşük ekonomik kalkınma düzeyi, yavaş artan kamu gelirleri, kamu gelirlerinde görülen istikrarsızlıklar, harcamalar üzerindeki devlet kontrolü ve devletin ekonomideki büyüklüğü gösterilebilir.

Tarihsel süreç içerisinde iktisadi hayatta meydana gelen gelişmelere paralel olarak ortaya çıkan iktisadi yaklaşımlar bütçe açıkları ve bu açıkların ekonomik etkileri hakkında çeşitli görüşler ortaya sunmuşlardır. İktisadi yaklaşımların bakış açısı bütçe açıklarını etkilemiştir.

Denk bütçenin gerekliliği üzerinde ısrarla duran Klasik iktisadi yaklaşım bütçe disiplini koruyarak bütçe açıklarına karşı çıkmıştır. 1929 ekonomik buhranında bütçe açıklarına farklı bir açıdan yaklaşan Keynesyen yaklaşım ise bütçe denkleğinden daha çok makro ekonomik denkleğe önem vermiş ve açık bütçe politikası ile ekonomide meydana gelen istikrarsızlıkların giderebileceğini ifade etmiştir. Ekonomik buhrandan çıkış için uygulanan Keynesyen yaklaşımının düşünceleri büyük rağbet görmüş ve zamanla bütçe açıkları olağan hale gelmiştir. Denk bütçeden yana olan Monetaristler ise bütçe açıklarının parasal genişlemeye sebep olduğu için enflasyonu artırıcı bir etkisi olduğunu savunmaktadır. Ricardian yaklaşım ise bütçe açıklarının borçlanma veya vergileme ile finanse edilmesinin makro ekonomik etkiler bakımından bir etki meydana getirmeyeceğini savunmaktadır. Çünkü bugün ortaya çıkabilecek bir bütçe açığının yarın daha yüksek oranda bir vergileme olacağını, bireyler rasyonel ve ileri görüşlü olduğundan bilmektedirler. Bütçenin denk olması ilkesinden hareket eden Kamu Tercihi Teorisi ise temelde seçmen ve politikacı davranışlarının analizine dayanmaktadır. Seçmenler kendi çıkarları doğrultusunda seçim yaparken, politikacılar da yeniden seçilebilmek için seçmenlerinin çıkarlarına uygun politik eğilim gösterirler. Hükümetlerin kamu harcamaları ve vergiler üzerindeki kararları seçmenle karşılıklı çıkar ilişkisi sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Bütçe açıkları nereden ve nasıl finansman edildiğine bağlı olarak ekonomik etkileri ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle açıkların finansmanına bağlı olarak; fiyatlar genel düzeyini, ekonomik büyümeyi, faiz oranlarını, tasarrufları, yatırımları, gelir

dağılımını ve ödemeler dengesini etkileyebilmektedir. Diğer yandan açıkların yol açtığı sorunlar, açıkları besleyen nedenler haline de gelebilmektedir.

Bütçe açıklarının makro ekonomik sonuçlarının önem taşıması, açıkların kontrolünü gerekli kılmaktadır. Bu düşünce diğer ülkeler ile beraber Türkiye içinde geçerlidir. Türkiye’de bütçe açıkları 1950’den sonra ekonomik bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. 1973’den sonra ise bütçe açıkları etkisini daha fazla hissettirmeye başlamıştır. 1980’den sonra, ekonomik reformlarla kendinden sonra gelen yıllar için de bir başlangıç noktası teşkil edebilmektedir. 1980 yılına kadar ithal ikameye dayalı büyüme stratejisi belirleyen Türkiye, bu yıldan sonra ihracata dayalı büyüme modelinin uygulandığı ve finansal liberalizasyonun başladığı bir döneme girmiştir. 1985 yılına kadar açıkların finansmanında genelde monetizasyona başvurulmuştur. 1985 tarihinde yapılan bütçe kanunu ile TCMB kaynaklarının kullanımı zorlaşması ve iç borçlanmanın kolaylaştırılması ile bu tarihten sonra iç borçlanma daha ağırlıklı olarak kullanılmaya başlanmıştır. 1990’lı yıllara geldiğinde bütçe açıkları önü alınamaz bir şekilde büyümüş ve kronikleşmiştir. Yüksek bütçe açıkların finansmanı için iç borçlanmaya başvurulması faiz oranlarının yükseltilmiş ve sonuçta Türkiye ekonomisi iç borç kısır döngüsü içine girmiştir.

2000’li yıllara da Türkiye ekonomisi yüksek bütçe açıkları ile girmiştir. Bu nedenle bütçe açıklarının hızlı ve kalıcı olarak dürülmesi için, 2000 yılında IMF desteği ile 36 aylık bir dönemi kapsayan bir istikrar paketi uygulanmaya başlanmıştır. İlk başlarda program olumlu sonuçlar vermiş, kamu gelirleri artmış, kamu harcamaları azalmış ve faiz oranları düşmeye başlamıştır. Ancak bu olumlu tablo 2000 yılının ikinci yarısından itibaren bozulmaya başlamıştır. Bu dönemde yapısal reformların yapılamaması iç ve dış piyasada endişe yaratmıştır. Kasım 2000’den itibaren bir likidite sıkıntısı yaşayan Türkiye ekonomisi Şubat 2001’de ortaya çıkan krizle karşı karşıya gelmiştir. Bu krizin çıkmasında sosyal güvenlik kurumlarının açıkları ve kamu bankalarının görev zararları etkili olmuştur. Türkiye 2001 krizi sonrası uygulamaya koyduğu makro ekonomik program ve gerçekleştirdiği yapısal reformlar sayesinde, 2002-2007 yıllarında aralıksız beş yıl boyunca yıllık ortalama %7 gibi çok yüksek bir büyüme gerçekleştirmiştir.

Bu çalışmanın son bölümünde, Türkiye’de bütçe açıkları ve finansmanının enflasyon büyüme ve faiz üzerindeki etkisi uygulamalı çalışmayla tespit edilmeye çalışılmıştır. Ampirik çalışma 1980-2008 dönemini kapsamaktadır. Çalışmada bütçe açıkları, enflasyon, büyüme, faiz, para arzı değişkenleri ve koentegrasyon testi ile hata düzeltme modeli kullanılmıştır. Koentegrasyon testinden önce ilk olarak serilerin durağan olup olmadıklarını belirlemek için değişkenlere birim kök testi yapılmıştır. Yapılan ADF (Augmented Dickey-Fuller) birim kök test sonucuna göre bütün değişkenlerin birinci farkında durağan olduğu görülmüştür. Durağan serilerin koentegre olup olmadıklarını belirlemek için Johansen (1988) metodu kullanılarak koentegrasyon testi yapılmıştır. Yapılan koentegrasyon test sonuçlarına göre bütçe açığı ile enflasyon arasında koentegrasyon ilişkisine rastlanmamıştır. Buna göre bütçe açıkları ile enflasyon arasında ne kısa dönemde ne de uzun dönemde bir ilişki bulunamamıştır. Yine aynı şekilde açıklayıcı değişkenlerin istatiki olarak anlamlı olmamasından dolayı bütçe açıklarının büyüme ve para arzı ile de koentegrasyon ilişkisi görülmemiştir.

Bütçe açıkları ile faiz değişkeni arasında yapılan koentegrasyon test istatistiği sonucuna göre iki değişken arasında koentegrasyon tespit edilmiştir. Bütçe açığı ile faiz arasında koentegrasyon ilişkisi bulunduğundan nedensellik ilişkisinin yönünün tespit edilmesi için hata düzeltme modeli (VECM) uygulanmıştır. Hata düzeltme modeli sonucuna göre; bütçe açıklarından faize doğru hem kısa dönemde hem de uzun dönemde bir nedensellik tespit edilmiştir.

Türkiye’de 1980-2008 dönemini araştıran bu çalışmaya göre bütçe açıklarının incelenen değişkenlerden sadece faiz oranları üzerinde bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç faiz oranlarının düşürülmesi için bütçe açıklarının azaltılması gerektiğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Açba, S. (1991). *Devlet Borçlanması*, Ankara: Adım Yayıncılık.
- Afonso, A. (1993). Causality Between Public Deficits and Inflation: Some Tests for The Portuguese Case. *Estudos de Economia*, 13 (4). 349-362.
- Alavirad, A. (2003). The Effect of Inflation on Government Revenue and Expenditure: The Case of Islamic Republic of Iran. *Opec Review*, 27 (4). 331-341.
- Akalın, G. (1996). Kamu Kesimi Finansman Açıkları ve Ekonomik Dengeler Üzerine Etkileri. *Kamu Kesimi Finansman Açıkları, X. Maliye Sempozyumu, Mayıs 1994, Antalya*, içinde (17-18). İstanbul Üniversitesi Basımevi
- Altıntaş, H., Çetintaş, H. ve Taban, S. (2008). Türkiye’de Bütçe Açığı, Parasal Büyüme ve Enflasyon Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi. *Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (2), 185–208.
- Akat, A. S. (2000).The Political Economy of Turkish Inflation. *Journal of International Affairs*, 54 (1), 265 -283.
- Akçay, O. C., Alper, C.E. ve Özmucur, S. (2001). Budget Deficit, Inflation and Debt Sustainability: Evidence from Turkey (1970-2000). *İstanbul Boğaziçi University Department of Economics VWorking Papers*, 12.
- Akdoğan, A. (1993). *Kamu Maliyesi*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Akdoğan, A. (2002). *Kamu Maliyesi*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Aksu, H., Emsen, Ö. S. ve Başar, S. (2001). Türkiye’de Bütçe Açıkları ile Nominal ve Reel Faiz Oranları İlişkileri: 1985-2000. *Atatürk Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15 (1-2), 43-53.
- Aktan, C. C. (2000). *Politik İktisat*, İzmir: Anadolu Matbaacılık.
- Aktürk, İ. (1990). Plan-Bütçe İlişkileri ve 1980’li Yıllarda Türk Bütçe Politikası. *İstanbul Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı. 7.

- Aslan, H. (1997). *Enflasyonist Finansman Politikası*, Bursa: Ak-Bil Yayıncılık.
- Ataç, B. (2002). *Maliye Politikası* (6.Baskı), Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları.
- Ataç,B., Önder, İ. ve Turhan, S. (2004). *Maliye Politikası*, Eskişehir: Eskişehir Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları
- Bağdigen, M. ve Abdulhakimoğulları, E. (2005). Borç Servisi ile Kamu Gelir ve Harcamaları Arasındaki İlişkinin Ampirik Bir Analizi: Türkiye Örneği. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 60 (2), 28-49
- Ball, L. & Mankiw, N. G. (1995). 'What Do Budget Deficits Do?'. Nber Working Paper Series, No: 5263
- Barro, R.J. (1972). Inflationary Finance and The Welfare Cost of Inflation. *Journal of Political Economy*, 80 (5), 978-1001.
- Barro, R.J. (1989). The Ricardian Approach to Budget Deficits. *The Journal of Economic Perspectives*, 3 (2), 37-54.
- Barro, R.J. (1991). Economic Growth in A Cross Section of Countries. *Quarterly Journal of Economics*, 106, 407-444
- Batavia, B & Lash, N. (1983). Public Sector Deficits and Inflation: The Case of Turkey. *The Journal of Economics*, 3 (5), 182-187.
- Batirel, Ö. F. (1984). *Maliye Politikası ve Gelişmekte Olan Ülkeler*, İstanbul: Kan Yayınları.
- Bernheim, B. D. (1989). A Neoclassical Perspective on Budget Deficits. *Journal of Economic Perspectives*, 3 (2), 55-72.
- Bilgili, F. (1999). Türkiye’de Bütçe Açıklarının Makro Ekonomik Sonuçları. *Kayseri Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı. 15, 153–169.
- Blejer, M. I. & Cheasty, A. (1999). Mali Açık Nasıl Ölçülür. (H. Şen, çev.). *Maliye Dergisi*, Sayı.131, 141-147.

- Buchanan, J. (1999). *Kamu Borçlanması*, (H.Tandirciođlu çev.), 10 Ocak 2010, http://www.canaktan.org/ekonomi/anayasal_iktisat/diger_yazilar/tandircioglu-kamu-borclanmasi.pdf
- Bulut, C. (2002). *Kamu Açıkları Enflasyon, Faiz Kuru ve Döviz Kuru İlişkileri*, İstanbul: Der Yayınları.
- Bulut, C. (2006). *Ekonomik Yapı ve Politika Analizi*, İstanbul: Der Yayınları
- Burney, N.A.& Akhtar, N. (1992), Government Budget Deficits and Exchange Rate Determination: Evidence from Pakistan. *The Pakistan Development Review*, 31(4), 871-872
- Cebula, J. R. (1988). Federal Government Budget Deficits and Interest Rates: A Brief Note. *Southern Economic Journal*, 55 (1), 206-210.
- Çelen, M. (1999). *Ekonominin Genel Dengesi ve Kamu Kesimi Finansman Açıkları*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Marmara Üniversitesi, İstanbul
- Çetintaş, H. (2005). Türkiye'de Bütçe Açıkları Enflasyonun Nedeni midir? *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, Sayı. 229, 115-127.
- Demir, M., Çevik, S. ve Beşer, K. (2005). Kamu Kesimi Finansman Açıklarının Ekonomik Etkileri: Türkiye Üzerine Bir İnceleme. *İstanbul Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20 (1), 247-267.
- Devlet Planlama Teşkilatı, 10 Nisan 2010, <http://www.dpt.gov.tr>
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica* 49, 1057–1072.
- Dileyici, D. ve Özkıvrak. Ö. (2001). Bütçe Anlayışındaki Değişim Süreci: Denk Bütçe İlkesinin Erozyonu ve Açık Bütçe Politikası. *Kamu Tercih ve Anayasal İktisat Dergisi*, 3, 105-106.
- Dinler, Z. (2000). *İktisada Giriş*, Bursa: Ekin Kitapevi.
- Doğan, S. (1998). IMF İstikrar Programları ve İktisadi Büyüme: Eleştiriler Eleştirilere Karşı Cevap. *İstanbul, İktisat Fakültesi Mecmuası*, Sayı. 49

- Duran, M. (1996). Kamu Finansman Açıklarının Optimal Finansmanı. *Kamu Kesimi Finansman Açıkları, X. Maliye Sempozyumu, Mayıs 1994, Antalya*, içinde (435-453). İstanbul Üniversitesi Basımevi
- Dwyer, G.P. (1982). Inflation and Government Deficits, *Economic Inquiry*, 20, 315-329
- Edizdoğan, N. (1998). *Kamu Bütçesi* (4.Baskı), Bursa: Ekin Kitabevi.
- Egeli, H. (1999). Gelişmekte Olan Ülkelerde Bütçe Açıkları. *Isparta Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4 (2), 293-303.
- Egeli, H. (2000). Gelişmiş Ülkelerde Bütçe Açıkları. *İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (4), 293-303.
- Egeli, H. (2002). Mali Açıkların Ölçümüne Yönelik Bazı Gözlemler ve Bu Konuda Geliştirilmiş Alternatif Açık Ölçüleri. *İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4 (2), 29-40.
- Eğilmez, M. ve Kumcu, E. (2002). *Ekonomi Politikası* (3. Baskı), İstanbul: Om Yayınevi.
- Erken, T. (1993). Mali Açık Nasıl Ölçülür. *Maliye Dergisi*, Sayı.115
- Eroğlu, A. S. (1998). *Bütçe Açığı-Cari İşlemler Açığı İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Deneme*. (DPT Uzmanlık Tezi). Ankara Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Yayın No: 2489
- Evans, P.(1985), “Do Large Budget Deficits Produce High Interest Rates?” *American Economic Review*, 75(1), 68-87.
- Evgin, T. (1994). 90’lı Yıllarda Bütçe ve Bütçe Açığının Finansmanı. *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 5 (13).
- Fischer, S. & Easterly, W. (1990). The Economics of The Government Budget Constraint. *The World Bank Research Observer*, 5 (2), 127-142.
- Gujarati D. N. (2001). *Temel Ekonometri*, (Ü. Şenesen, G. G. Şenesen, çev.), İstanbul Literatür Yayınları.

- Günaydın, İ. (2004a). Bütçe Açıkları Enflasyonist Midir? Türkiye Üzerine Bir İnceleme. *İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (1), 158-182.
- Günaydın, İ. (2004b). Bütçe ve Ticaret Açıkları Arasındaki ilişki: Türkiye Uygulaması. *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 15 (52-53), 143-160.
- Güneş, İ. (2002). *Bütçe Açıkları ve Finansman Yöntemleri*. 10 Ocak 2010, <http://idari.cu.edu.tr/igunes/butce/05.htm>.
- Güneş, H. (20 Ocak 2010). 2009 Bütçe Sonucu Analizi. *Milliyet*. 25 Ocak 2010, <http://www.milliyet.com.tr/2009-butce-sonucu-analizi/hursit-gunes/ekonomi/yazardetay/20.01.2010/1186630/default.htm>
- Gürbüzer, S. (1997). Enflasyonun Vergi Gelirlerinin Reel Değeri Üzerindeki Etkisi (Tanzi Etkisi). *Hazine Dergisi*, Sayı. 7, 1-30.
- Hemming, R. & Miranda, K. (1996). *Kamu Harcamaları Rehberi*, (D. Cansızlar çev.), Ankara: T.C.Maliye Bakanlığı Yayınları.
- Hiç, S. (1994). *Türkiye Ekonomisi* (2. Baskı), İstanbul: Filiz Kitabevi. Altıntaş, H., Çetintaş, H. ve Taban, S. (2008). Türkiye’de Bütçe Açığı, Parasal Büyüme Ve Enflasyon Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi. *Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (2), 185–208.
- Honroyiannis, G & Papapetrou, E. (1997). Are Budget Deficits Inflationary? A Cointegration Approach. *Applied Economics Letters*, 4 (8), 493 - 496.
- Hossain, A. & Chowdhury, A. (1998). *Open-Economy Macroeconomics for Developing Countries*, Edward Elgar Publishing: Cheltenham.
- IMF (1996). *Fiscal Challenges Facing Industrial Countries’ in World Economic Outlook*, Washington D.C: IMF Publication
- İnce, M. (1996). *Devlet Borçlanması* (5. Baskı), Ankara: Seçkin Yayınevi.
- İstanbul Ticaret Odası (2008). *Türkiye Ekonomisinde Son Yıllarda Yaşanan Yüksek Oranlı Büyüme Rakamlarının İç Piyasa Üzerindeki Etkileri*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, No.56

- Johansen, S. (1988). Statistical Analysis of Cointegration Vectors, *Journal of Economic Dynamics and Control* 12 (2-3), 231-254.
- Kazgan, G. (1996). İç Borç Kapanı, *Finans Dünyası*, Sayı.7
- Kelly, T.(1997). “Public Expenditures and Growth,” *Journal of Development Studies*, 34(1), 60-84.
- Kepenek, Y. ve Yentürk, N. (2008). *Türkiye Ekonomisi* (16. Baskı), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kılıçbay, A. (1984). *Türk Ekonomisinde Enflasyonun Anatomisi*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, No.507
- Kutlar, A. ve Şimşek, M. (2001). Türkiye’de Bütçe Açıklarının Dış Ticaret Açıklarına Etkileri, Ekonometrik Bir Yaklaşım, *İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı.16, 1-13.
- Kuyucuklu, N. (1986). *Türkiye İktisadı* (2. Baskı), İstanbul: Beta Yayınları.
- Metin, K. (1995). An Integrated Analysis of Turkish Inflation, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*. 57, 513-533.
- Metin, K. (1998). The Relationship Between Inflation and the Budget Deficit in Turkey. *Journal of Business and Economic Statistics*, 16 (4), 412-422.
- Neyaptı, B. (2003). Budget Deficits and Inflation: The Roles of Central Bank Independence and Financial Market Development. *Contemporary Economic Policy*, 21 (4), 458-475.
- Önder, İ. ve Kirmanoğlu, H. (1996). Kamu Açıklarının Tanımlanması, Ölçümü ve Etkileri, *Kamu Kesimi Finansman Açıkları, X. Maliye Sempozyumu, Mayıs 1994, Antalya*, içinde (33-59). İstanbul Üniversitesi Basımevi.
- Özbilen, Ş. (1999). *Maliye Politikası*, Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Parasız, İ. (1996). *Makro Ekonomik Teori ve Politika*, Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Parasız, İ. (1998). *Para Politikası* (5. Baskı), Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Parasız, İ. (2001). *Enflasyon-Kriz-Ayarlamalar*, Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Pınar, A. (2006). *Maliye Politikası: Teori ve Uygulama*, Ankara: Naturel Yayıncılık.

- Piersanti, G. 2000, "Current Account Dynamics and Expected Future Budget Deficits: Some International Evidence" *Journal of International Money and Finance*, 19(2), 255-271
- Saatçi, M.Y. (2007) Türkiye’de Bütçe Açıkları Ve Finansman Şekilleri. *Bütçe Dünyası Dergisi*, 2 (26), 91-101. 10 Aralık 2009, <http://www.debud.org/Html/dergi/26/ysaatci.pdf>
- Saraçoğlu, B. (1998). Mali Açıkların Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Rolü ve Enflasyonla Mücadelede Etkili Politikaların Seçimi. Ankara *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Gelişme Dergisi*, 25 (2), 329-359.
- Savaş, V. (1998). *Politik İktisat*, (3. Baskı), İstanbul: Beta Yayınları.
- Seyidoğlu, H. (1999). *Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük*, İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Sood, A. (1998). Government Surpluses/Deficit:What Do They Do? February 12, 2010, from, <http://www.acdi-cida.gc.ca/xpross/dex/dex9803.htm>
- Sönmez, N. (1994). *Kamu Bütçesi ve Bütçe Politikası*, İzmir: Anadolu Matbaacılık.
- Sönmez, S. (1993). Bütçe Açıklarının Finansmanı ve Enflasyon, *Mersin IX. Türkiye Maliye Sempozyumuna Sunulan Tebliğler*. İstanbul Üniversitesi Basımevi.
- Sönmez, S. (1998). Türkiye’de Kamu(Aaçığının) Finansmanı ve Enflasyon Vergisi, *Ankara Orta Doğu Teknik Üniversitesi Gelişme Dergisi*, 25 (2), 361-377.
- Şen, H. (2003). Olivera -Tanzi Etkisi: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Çalışma. *Maliye Dergisi*, Sayı.143, 30-57.
- Şen, H. (2004). Hükümranlılık Hakkının Kötüye Kullanımına Bir Örnek: Hazineye Kısa Vadeli Avans. *Finans-Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, Sayı. 481, 60-69.
- Şen, H., Sağbaş, İ. ve Keskin, A. (2007). *Bütçe Açıkları ve Açık Finansman Politikası, Teori ve Türkiye Uygulaması*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Şimşek, M. (2002), Türkiye’deki Bütçe Açıklarının ve Finansmanının Makro Ekonomik Etkileri: Ekonometrik Bir Yaklaşım, 1950-2000, *İstatistik Araştırma Dergisi*, 10 (2), 135-159.

- Şimşek, M. (2005). Türkiye'deki Bütçe Açıklarının Ulusal Tasarruflara Etkileri, *Erzurum Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6 (2) <http://eskiweb.cumhuriyet.edu.tr/edergi/makale/1225.pdf>
- Tanzi, V. (1993). *Fiscal Deficit Measurement*, Washington: IMF Staff Papers,
- Tekin, K. A. ve Özmen E. (2003). Budget Deficits, Money Growth and Inflation: The Turkish Evidence. *Applied Economics*, 35 (5), 591-596.
- Tüğen, K. (1999). *Devlet Bütçesi* (2. Baskı), İstanbul: Anadolu Matbaacılık.
- Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, 10 Nisan 2010, <http://www.hazine.gov.tr>
- Türkiye Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı, 10 Nisan 2010, www.maliye.gov.tr
- Türkiye Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, 10 Nisan 2010, www.bumko.gov.tr
- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi, 10 Nisan 2010, <http://www.tcmb.gov.tr>
- Türkiye İstatistik Kurumu, 10 Nisan 2010, <http://www.tuik.gov.tr>
- Uludağ, İ. (1990). İzlenen Politikalar Işığında Türkiye Ekonomisi, Teori-Pratik-Değerlendirme. *İstanbul Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü Yayın*, No:2.
- Ulusoy, A. (2004). *Maliye Politikası*, Trabzon: Derya Kitabevi.
- Uysal, D., Mucuk, M. ve Alptekin, V. (2008). Türkiye Ekonomisinde Vektör Otoregresif Model ile Enflasyon- Büyüme İlişkisinin Analizi, *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(8), 55-71.
- Ünsal, E. (2001). *Makroekonomi*, Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Ünsal, E. (2005). *Makroiktisat* (6.Baskı), Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Yıldırım, K., Karaman, K. ve Taşdemir, M. (2007). *Makroekonomi* 5.Baskı), Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yılmaz, Ö. G. (2005). Türkiye Ekonomisinde Büyüme ile İşsizlik Arasındaki Nedensellik İlişkisi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, Sayı.2, 11-29.

Yüce, M. (1999). Enflasyon Muhasebesi ve Bu Bağlamda Türk Vergi Sisteminde Yer Alan Düzenlemeler. *Mevzuat Dergisi*, Sayı:18, 10 Ocak 2010, <http://www.mevzuatdergisi.com/>